

LIETUVOS AGRARINĖS EKONOMIKOS INSTITUTAS

**PARAMOS SVARBA KURIANT TVARŲ ŽEMĖS
ŪKĮ LIETUVOJE**

**MOKSLO STUDIJA
2017**

Nelė JURKĖNAITĖ

Jurkėnaitė, N. 2017. *Paramos svarba kuriant tvarų žemės ūkį Lietuvoje*: mokslo studija. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. 148 p.: iliustr., santr. angl.

(online) ISBN 978-9955-481-63-8

Recenzantai: doc. dr. Gediminas Kazėnas, Mykolo Romerio universitetas
prof. habil. dr. Borisas Melnikas, Vilniaus Gedimino technikos universitetas

Apsvarstyta ir rekomenduota skelbti
Lietuvos agrarinės ekonomikos instituto Mokslo tarybos posėdyje
2017-10-25 (protokolas Nr. 12-40 (8.2))

Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas
V. Kudirkos g. 18-2
LT-03105 Vilnius
tel. (8 5) 261 4525
faks. (8 5) 261 4524
el. p. laei@laei.lt
<http://www.laei.lt>

© 2017 Visos teisės priklauso Lietuvos agrarinės ekonomikos institutui
Cituoiant būtina nurodyti šaltinį ir interneto svetainės adresą
Autoriaus teisių apsaugota medžiaga

SANTRAUKA

Gyvybingas žemės ūkis yra itin svarbus šalies ekonomikai ir visuomenės gerovei. Pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvos žemės ūkio sistema evoliucionavo, o šių pokyčių prigimtis ir sąveika su žemės ūkio arba pavienių ūkininkų ūkių gyvybingumu tampa aktualia tyrimų tema. Žemės ūkio gyvybingumą apibūdinančių kritinių rodiklių išskyrimas yra itin svarbus politikos formavimui ir žemės ūkio evoliucijos procesų valdymui.

Studijos tikslas – pasiūlyti paramos modelį, kuris sudarytų galimybę užtikrinti svarbiausių Lietuvos žemės ūkio posistemų gyvybingumą ir tvarią plėtrą.

Pirmajame skyriuje apžvelgtos svarbiausios mokslinės mintys, teorijos ir koncepcijos, kurios skirtingai traktuoja gyvybingo ūkio ir žemės ūkio sąvoką. Atlikta analizė rodo principinius gyvybingo ūkio tikslinės orientacijos skirtumus, kurie suponavo gyvybingumo vertinimo rodiklių įvairovę. Nagrinėjamas pasirinktų mokslinių teorijų požiūris į valstybės vaidmenį, palaikant žemės ūkio gyvybingumą.

Antrajame skyriuje tiriama mokslinių minčių įtaka Lietuvos žemės ūkio evoliucijai po 1990 m. Išskirti keturi svarbiausi šalies žemės ūkio raidos etapai, kurie sugretinami su skirtingas gyvybingumo sampratas puoselėjančiomis teorinėmis prielaidomis ir žemės ūkio paramos pokyčiais. Lietuvos žemės ūkio paramos modelių evoliucija nagrinėta atskleidžiant aktualius laikotarpių iššūkius ir paramos modelio orientaciją į ilgalaikio žemės ūkio gyvybingumo palaikymą.

Trečiajame skyriuje atlikta šalies žemės ūkio ilgalaikiam gyvybingumui svarbių rodiklių analizė. Pažeidžiamiausios Lietuvos žemės ūkio nišos nustatomos sugretinant socialinio, ekonominio ir gamtinės aplinkos posistemų gyvybingumo rodiklių analizės rezultatus.

Ketvirtajame skyriuje siūlomos koncepcinės paramos modelio formavimo gairės, skirtos ilgalaikėje perspektyvoje gyvybingo žemės ūkio palaikymui. Remiantis trečiajame skyriuje atliktu socialinio, ekonominio ir gamtinės aplinkos posistemų rodiklių analize ir antrajame skyriuje pateikta 2014–2020 m. Lietuvos žemės ūkio paramos modelio analize, išskirtas bendrosios žemės ūkio politikos (BŽŪP) tiesioginių išmokų modelis, kuriam skirta didžiausia Europos Sąjungos (ES) paramos modelio biudžeto dalis, tačiau išmokų paskirstymas galėtų būti tobulintinas, atsižvelgiant į siūlomas gaires. Studijoje įvertintas 2015–2020 m. nacionalinis tiesioginių išmokų modelis ir aptarti paramos ribojimai, siekiant atsakyti į klausimą, ar ši schema leidžia palaikyti kritinių gyvybingumo rodiklių būklę žemės ūkyje. Remiantis tyrimo rezultatais, pasiūlytos ir įvertintos tiesioginių išmokų modelio alternatyvos, pateikiamos rekomendacijos dėl žemės ūkio paramos modelio tobulinimo.

Raktažodžiai: gyvybingumas, parama, tvarumas, žemės ūkis, žemės ūkio politika.

SUMMARY

IMPORTANCE OF THE SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE AGRICULTURE IN LITHUANIA

Viable agriculture is an important element of national economy and society welfare. During the recent decades Lithuanian agricultural system has evolved. However, the nature of these changes and the links with viability of agriculture or individual farmers' farms is a relevant research topic. The identification of critical indicators of viable agriculture is important for the policy-making and the government of the agricultural system's evolution.

The study is aiming at proposing a support model, which allows the sustainable development and viable maintenance of the most important sub-systems of Lithuanian agriculture.

The first chapter reviews the most important scientific thoughts, theories and concepts, which propose different notions of the viable agriculture and the viable farm. The conducted research shows essential differences in understanding of the viable farm's aim and the settlement of viability indicators. Different scientific attitudes towards the governmental intervention, ensuring the maintenance of viable agriculture, are discussed.

The second chapter analyses the impact of different scientific thoughts on the evolution of Lithuanian agriculture since 1990. Four main stages of the agricultural development, representing different approaches to notions of viability and changes of the agricultural support model, are discussed. The evolution of the agricultural support model in Lithuania is investigated divulging relevant challenges and the support model's orientation towards the maintenance of the long-term viability of agriculture.

The third chapter provides the most critical indicators of viable agriculture. The most vulnerable niches of Lithuanian agriculture are identified generalizing the state of the art of social, economic and environmental indicators.

The fourth chapter proposes the conceptual guidelines for the establishment of the support model to maintain the viable agricultural system in the long run. On the basis of the analysis of social, economic and environmental sub-systems' indicators, provided in the third chapter, and the analysis of the Lithuanian agricultural support model for the period of 2014–2020, provided in the second chapter, the model of direct payments is distinguished. This model absorbs a significant share of Common Agricultural Policy budget and could be improved applying proposed conceptual guidelines. The study evaluates the national model of direct payments for the period 2015–2020 and underlines its' limitations. The relevance of this model to ensure the desired state of the most critical viability indicators is discussed. Alternative support models are proposed and evaluated, agricultural support development recommendations are provided.

Keywords: agriculture, agricultural policy, support, sustainability, viability.

TURINYS

Santrauka.....	3
Summary.....	4
Turinys.....	5
Lentelių sąrašas	6
Paveikslų sąrašas.....	7
Santrumpos.....	10
Įvadas	11
1. Gyvybingumo samprata žemės ūkyje: svarbiausių mokslinių minčių kontekstas	13
1.1. NEOKLASIKINĖ EKONOMIKA	13
1.2. NAUJA INSTITUCINĖ EKONOMIKA.....	17
1.3. GEROVĖS EKONOMIKA.....	20
1.4. ŪKIO GYVENIMO CIKLAS.....	26
2. Lietuvos žemės ūkio politikos raida po 1990 m.: gyvybingo ūkio sampratos pokyčiai	30
2.1. PERĖJIMAS PRIE RINKOS EKONOMIKA PAGRĮSTŲ ŪKININKAVIMO SĄLYGŲ: 1990–1997 M.	30
2.2. PASIRUOŠIMAS NARYSTEI ES: 1998–2003 M.	33
2.3. ORIENTACIJA Į RINKOS POREIKIUS: 2004–2013 M.	41
2.4. PERĖJIMAS LINK TVARAUS ŽEMĖS ŪKIO VYSTYMO: NUO 2014 M.....	54
3. Ilgalaikis žemės ūkio gyvybingumas: svarbiausių rodiklių dinamika	68
3.1. EKONOMINIO POSISTEMIO GYVYBINGUMAS	68
3.2. SOCIALINIO POSISTEMIO GYVYBINGUMAS.....	85
3.3. GAMTINĖS APLINKOS POSISTEMIO GYVYBINGUMAS	96
4. Lietuvos žemės ūkio paramos modelis: tiesioginės išmokos.....	107
4.1. GYVYBINGO ŽEMĖS ŪKIO PARAMOS MODELIO KONCEPCINĖS FORMAVIMO GAIRĖS	107
4.2. GYVYBINGO ŽEMĖS ŪKIO PARAMOS MODELIO ALTERNATYVOS	109
Išvados ir pasiūlymai.....	125
Literatūros sąrašas	127
1 priedas.....	134
2 priedas.....	137
3 priedas.....	139
4 priedas.....	142
5 priedas.....	148

LENTELIŲ SĄRAŠAS

2.2.1 lentelė. Pagrindinės Kaimo rėmimo fondo priemonės ir tikslinės programos 1998–2000 m.....	35
2.2.2 lentelė. Pagrindinės priemonės, finansuojamos iš nacionalinio biudžeto lėšų 2001–2003 m.	36
2.2.3 lentelė. Pagrindinės SAPARD priemonės, įgyvendintos Lietuvoje	38
2.3.1 lentelė. Bendrojo programavimo dokumento priemonės, susijusios su kaimo plėtra	42
2.3.2 lentelė. Pagrindinės Kaimo plėtros 2004–2006 m. plano priemonės	47
2.3.3 lentelė. Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos pirmosios ašies „Žemės, maisto ūkio ir miškininkystės sektoriaus konkurencingumo didinimas“ priemonės	49
2.3.4 lentelė. Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos antrosios ašies „Aplinkos ir kraštovaizdžio gerinimas“ priemonės	51
2.4.1 lentelė. Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 m. programos priemonės	60
3.3.1 lentelė. Pagrindinės Kaimo plėtros programos priemonės, skirtos miškų žemės plotams	104
4.2.1 lentelė. Lietuvos tiesioginių išmokų modelis 2015–2020 m.	111
4.2.2 lentelė. <i>Status Quo</i> modelis (pagal 2015 m. tiesioginių išmokų modelio pavyzdį)	113
4.2.3 lentelė. Lietuvos tiesioginių išmokų modelio alternatyvos.....	114

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

2.3.1 pav. 2007–2013 m. ES BŽŪP paramos modelis.....	45
2.4.1 pav. 2015–2020 m. BŽŪP paramos modelis Lietuvoje.....	56
3.1.1 pav. Ūkininkų ūkių trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio (G_t) be subsidijų dinamika pagal ūkio dydį 2011–2015 m.	69
3.1.2 pav. Ūkininkų ūkių trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio (G_t) su subsidijomis dinamika pagal ūkio dydį 2011–2015 m.	70
3.1.3 pav. Ūkininkų ūkių trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio (G_t) be subsidijų dinamika pagal ūkininkavimo kryptį 2011–2015 m.	71
3.1.4 pav. Ūkininkų ūkių trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio (G_t) su subsidijomis dinamika pagal ūkininkavimo kryptį 2011–2015 m.	71
3.1.5 pav. Ūkininkų ūkių trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio (G_t) be subsidijų dinamika pagal ekonominį dydį 2011–2015 m.	72
3.1.6 pav. Ūkininkų ūkių trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio (G_t) su subsidijomis dinamika pagal ekonominį dydį 2011–2015 m.	73
3.1.7 pav. Ūkininkų ūkių bendrojo pelno rodiklio (G_{v1}) be subsidijų dinamika pagal ūkio dydį 2011–2015 m.	74
3.1.8 pav. Ūkininkų ūkių bendrojo pelno rodiklio (G_{v1}) su subsidijomis dinamika pagal ūkio dydį 2011–2015 m.	74
3.1.9 pav. Ūkininkų ūkių bendrojo pelno rodiklio (G_{v1}) be subsidijų dinamika pagal ūkininkavimo kryptis 2011–2015 m.	75
3.1.10 pav. Ūkininkų ūkių bendrojo pelno rodiklio (G_{v1}) su subsidijomis dinamika pagal ūkininkavimo kryptis 2011–2015 m.	76
3.1.11 pav. Ūkininkų ūkių bendrojo pelno rodiklio (G_{v1}) be subsidijų dinamika pagal ekonominį dydį 2011–2015 m.	76
3.1.12 pav. Ūkininkų ūkių bendrojo pelno rodiklio (G_{v1}) su subsidijomis dinamika pagal ekonominį dydį 2011–2015 m.	77
3.1.13 pav. Ūkininkų ūkių grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) be subsidijų dinamika pagal ūkio dydį 2011–2015 m.	78
3.1.14 pav. Ūkininkų ūkių grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) su subsidijomis dinamika pagal ūkio dydį 2011–2015 m.	78
3.1.15 pav. Ūkininkų ūkių grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) be subsidijų dinamika pagal ūkininkavimo kryptis 2011–2015 m.	79
3.1.16 pav. Ūkininkų ūkių grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) su subsidijomis dinamika pagal ūkininkavimo kryptis 2011–2015 m.	79
3.1.17 pav. Ūkininkų ūkių grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) be subsidijų dinamika pagal ekonominį dydį 2011–2015 m.	80

3.1.18 pav. Ūkininkų ūkių grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) su subsidijomis dinamika pagal ekonominį dydį 2011–2015 m.	81
3.2.1 pav. Ūkininkaujančių asmenų ir jų ūkių šeimos narių amžiaus struktūros pokytis pagal lytį Lietuvoje 2005 ir 2013 m.	87
3.2.2 pav. Lietuvos ūkių demografinė situacija pagal ūkininkavimo kryptį 2010 m.	89
3.2.3 pav. Lietuvos ūkių demografinė situacija pagal ūkio dydį 2010 m.	90
3.2.4 pav. Šeimos narių ir nuolatinės darbo jėgos užimtumas Lietuvos ūkininkų ir šeimos ūkiuose pagal dydį 2005–2013 m.	91
3.2.5 pav. Žemės ūkio, žuvininkystės ir miškininkystės darbuotojų (grupėje nuo 15 m.) dalis nuo visų ekonominių veiklų 2008–2016 m.	91
3.2.6 pav. Aleksandro Stulginskio universiteto priėmimo į pirmosios pakopos studijas ir studentų skaičiaus kaita 2010–2016 m.	93
3.3.1 pav. Deklaruotos ariamosios žemės bei pievų ir ganyklų ploto pokyčiai 2005–2015 m.	97
3.3.2 pav. Deklaruotų pievų ir ganyklų plotų pokyčiai 2012–2016 m.	98
3.3.3 pav. Deklaruotų augalų plotų struktūra 2012–2015 m.	99
3.3.4 pav. Ekologiškai ūkininkaujančių ūkio subjektų skaičiaus ir sertifikuoto ploto kitimas 2005–2016 m. (įskaitant žuvininkystės subjektus)	100
3.3.5 pav. Deklaruotas plotas pagal priemones „Agrarinė aplinkosauga ir klimatas“ ir „Agrarinės aplinkosaugos išmokos“	101
3.3.6 pav. Lietuvos dirvožemio azoto ir fosforo balansas 2005–2014 m.	101
3.3.7 pav. Žemės ūkio šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisija 2005–2014 m.	103
3.3.8 pav. Miškų žemės ploto pokyčiai 1993–2016 m.	103
4.1.1 pav. Konceptualus žemės ūkio sistemos gyvybingumo modelis	108
4.2.2 pav. Ūkių skaičiaus ir bendro deklaruojamo ploto pasiskirstymas pagal ūkių dydį.	115
4.2.3 pav. Alternatyvų „A“, „B“ ir <i>Status Quo</i> vidutinės pagrindinės bei perskirstymo išmokos palyginimas pagal ūkio dydį.	116
4.2.4 pav. Alternatyvų „A“, „B“ ir <i>Status Quo</i> vidutinės išmokos pagal rūšis ūkiuose, mažesniuose kaip 50,0 ha.	116
4.2.5 pav. Alternatyvų „A“, „B“ ir <i>Status Quo</i> vidutinės išmokos pagal rūšis ūkiuose, didesniuose negu 50,0 ha.	117
4.2.6 pav. Alternatyvų „A“, „B“ ir <i>Status Quo</i> trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio su tiesioginėmis išmokomis palyginimas	118
4.2.7 pav. Alternatyvų „A“, „B“ ir <i>Status Quo</i> bendrojo pelno rodiklio su tiesioginėmis išmokomis palyginimas.	119

4.2.8 pav. Alternatyvų „C“, „D“ ir <i>Status Quo</i> vidutinės pagrindinės bei perskirstymo išmokos palyginimas pagal ūkio dydį.....	120
4.2.9 pav. Alternatyvų „C“, „D“ ir <i>Status Quo</i> vidutinės išmokos pagal rūšis ūkiuose, mažesniuose kaip 50,0 ha.....	120
4.2.10 pav. Alternatyvų „C“, „D“ ir <i>Status Quo</i> vidutinės išmokos pagal rūšis ūkiuose, didesniuose negu 50,0 ha.....	121
4.2.11 pav. Alternatyvų „C“, „D“ ir <i>Status Quo</i> trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio su tiesioginėmis išmokomis palyginimas	122
4.2.12 pav. Alternatyvų „C“, „D“ ir <i>Status Quo</i> bendrojo pelno rodiklio su tiesioginėmis išmokomis palyginimas.....	123

SANTRUMPOS

ASU – Aleksandro Stulginskio universitetas

BŽŪP – bendroji žemės ūkio politika

EASV – ekologiniu atžvilgiu svarbios vietovės

ES – Europos Sąjunga

JAV – Jungtinės Amerikos Valstijos

LAMA BPO – Lietuvos aukštųjų mokyklų asociacija bendrajam priėmimui
organizuoti

NMA – Nacionalinė mokėjimo agentūra

PPO – Pasaulio prekybos organizacija

SAPARD – Specialioji žemės ūkio ir kaimo plėtros programa

SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga

PVM – pridėtinės vertės mokestis

ŪADT – Ūkių apskaitos duomenų tinklas

VĮ – valstybės įmonė

ŽŪIKVC – Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centras

ĮVADAS

Žemės ūkis yra viena iš svarbiausių ekonominių veiklų, kuri padeda spręsti daugialypes problemas ir prisideda prie svarbių visuomenės poreikių tenkinimo. Nuo šalies žemės ūkio priklauso gyventojų apsirūpinimas maistu, kaimo vietovių gyvybingumas ir skurdo problemų sprendimas, bioekonomikos plėtros potencialas ir pan. Lietuvoje šis sektorius ne tik išsaugojo stabilumą ir sugebėjo pademonstruoti atsparumą pastarosios ekonominės krizės metu, bet ir turi reikšmingą našumo didinimo potencialą.

Pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvos žemės ūkio sistema patyrė reikšmingų evoliucinių pokyčių, kurie darė įtaką sektoriaus vaidmeniui šalies ekonomikoje. Ūkių struktūra, kurioje dominavo smulkūs ūkiai, greitai evoliucionavo. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, nuo 2005 m. iki 2013 m. ūkių skaičius sumažėjo 48,3 proc., nes smulkus ūkius keitė stambesnės verslo formos (nagrinetu laikotarpiu vidutinis ūkininkų ir šeimos ūkių dydis išaugo net 63,6 proc.). Pokyčius lėmė ekonomiškai negyvybingų ir nekonkurencingų smulkių ūkių pasitraukimas iš žemės ūkio veiklos. Vertinant situaciją šiuo aspektu galima tikėtis, kad ateityje problema bus aktuali, nes remiantis VĮ „Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centras“ (ŽŪIKVC) duomenimis, 2017 m. liepos 1 d. Lietuvoje net 96,5 proc. ūkių, įregistruotų Ūkininkų ūkių registre, buvo mažesni negu 30,0 ha. Daugelis šios grupės ūkių yra itin pažeidžiami ir negyvybingi ilgalaikėje perspektyvoje.

Žemės ūkyje vykstančių transformacijų prigimties suvokimas ir sąveika su viso sektoriaus arba pavienių verslo subjektų gyvybingumu yra itin svarbūs tvarios politikos formavimui ir žemės ūkio evoliucijos valdymui. B. Cousins, I. Scoones (2010) teigia, kad teorinių ūkio gyvybingumo prielaidų parinkimas yra itin svarbus, nes būtent jis nulems žemės ūkio politikos strateginių tikslų parinkimą, šios ekonominės veiklos ateities viziją ir paramos modelio priemonių turinį. Galima teigti, kad pastaraisiais dešimtmečiais ES, formuojant žemės ūkio politiką, konkuruoja du požiūriai į gyvybingą žemės ūkį: neoklasikinės ir gerovės ekonomikos, kurioje ypatingas vaidmuo tenka tvaraus vystymosi teorijai. Šiai problematikai ir paramos modelių pagrindimui bei kritikai skirta daug dėmesio (Bednaříková, Jílková, 2012; Erjavec, Erjavec, 2009; Knudsen, 2009), tačiau institucinė inercija neleidžia politikams greitai reaguoti į aplinkos pokyčius.

Studijoje paramos modelio formavimas nagrinėtas, taikant H. Bossel (1999) siūlomą sisteminių požiūrį į žemės ūkį, tapatinant šios sistemos gyvybingumą ilgalaikėje perspektyvoje su tvaraus vystymo poreikiu. Atliktas žemės ūkio paramos priemonių turinio tyrimas leidžia įvertinti įvairiuose žemės ūkio sistemos raidos etapuose kilusias problemas ir jų sąveiką su tvaraus vystymo idėjų ignoravimu, suteikiant išskirtinį dėmesį ekonominiams ir/arba socialiniams posistemiams. Gyvybingo ūkio teorinių prieigų analizė leidžia parinkti svarbiausius rodiklius, kurie galėtų būti taikomi ekonominės, socialinės ir gamtinės aplinkos posistemų gyvybingumo būklės pokyčių stebėsenai ir tvaraus vystymosi grėsmių nustatymui laiku.

Mokslinė problema: kaip būtų galima patobulinti žemės ūkio paramos modelį, siekiant užtikrinti ilgalaikį žemės ūkio sistemos gyvybingumą ir tvarią plėtrą.

Tyrimo objektas – Lietuvos ūkininkų ūkių paramos sistema, orientuota į ilgalaikio žemės ūkio gyvybingumo užtikrinimą.

Studijos tikslas – pasiūlyti paramos modelį, kuris sudarytų galimybę užtikrinti svarbiausių Lietuvos žemės ūkio posistemų gyvybingumą ir tvarią plėtrą.

Šiam tikslui pasiekti buvo išskelti tokie *uždaviniai*:

- atlikti svarbiausių mokslinių minčių, teorijų ir koncepcijų, kurios suformavo teorines prielaidas gyvybingumo sampratos traktavimui žemės ūkyje, analizę;
- identifikuoti svarbiausius Lietuvos žemės ūkio raidos etapus nuo 1990 m., sugretinant šalies žemės ūkio sistemos evoliuciją su taikytomis teorinėmis gyvybingumo sampratos prielaidomis ir pasirinktų paramos modelių indėliu į ilgalaikio žemės ūkio gyvybingumo užtikrinimą;
- išanalizuoti Lietuvos žemės ūkio situaciją, pasitelkiant svarbius ekonominio, socialinio ir gamtinės aplinkos posistemų gyvybingumo rodiklius bei nustatyti problemines sritis, kurios gali daryti įtaką žemės ūkio ilgalaikiam gyvybingumui bei tvariai plėtrai;
- pateikti siūlymus dėl tiesioginių išmokų paramos modelio tobulinimo bei įvertinti jų poveikį, remiantis atliktais tyrimais ir šalies žemės ūkio paramos modelio vertinimu.

Studijoje taikomi *tyrimo metodai*: mokslinės literatūros, dokumentų ir teisės aktų analizė, apibendrinimas ir sisteminimas, aprašomoji duomenų analizė, lyginamoji analizė, atvejo analizė, grafinis vaizdavimas, scenarijų analizė.

Studiją sudaro keturios dalys. Pirmojoje dalyje pateikta analizė svarbiausių mokslinių minčių, siūlančių skirtingus požiūrius į ūkio ir žemės ūkio gyvybingumo sampratą, šio reiškinio būklės vertinimą ir valstybės vaidmenį. Antrojoje dalyje 1990–2020 m. Lietuvos žemės ūkio paramos modelio pokyčiai sugretinami su skirtingomis gyvybingumo teorinėmis prielaidomis ir siektiniais tikslais, aptartas šių modelių indėlis į ilgalaikio žemės ūkio gyvybingumo išsaugojimą ir tvarų sistemos vystymą. Trečiojoje dalyje atlikta svarbiausių Lietuvos žemės ūkio ekonominių, socialinių ir aplinkosauginių rodiklių analizė ir nustatytos probleminės tvaraus žemės ūkio vystymo sritys. Remiantis atliktu tyrimu, ketvirtojoje dalyje pateiktos koncepcinės tvaraus žemės ūkio paramos modelio tobulinimo gairės ir nagrinėjamos BŽŪP tiesioginių išmokų modelio tobulinimo galimybės. Šioje dalyje pateiktos keturios žemės ūkio paramos modelio alternatyvos, atlikti variantiniai skaičiavimai ir scenarijų lyginimas su 2015–2020 m. tiesioginių išmokų modeliu, pateiktos rekomendacijos dėl paramos modelio tobulinimo.

1. GYVYBINGUMO SAMPRATA ŽEMĖS ŪKYJE: SVARBIAUSIŲ MOKSLINIŲ MINČIŲ KONTEKSTAS

Įvairių šalių žemės ūkyje gaminamos produkcijos struktūros ir vyraujančių ūkininkavimo formų palyginimas leidžia teigti, kad kiekvienas atvejis yra unikalus. Nacionalinės žemės ūkio sistemos yra nuosekliai vykstančios evoliucijos rezultatas, kuris priklauso nuo daugelio veiksnių (pvz., klimato, gamtinių sąlygų, papročių). Tačiau itin svarbus svirtas, inicijuojantis sistemos pokyčius, yra šalies žemės ūkio ir kaimo vietovių plėtros politika, kuri aplinkoje vyraujančias mokslininkų mintis bei teorijas paverčia veiklą reglamentuojančiais įstatymais.

Skyriuje pateiktos reikšmingiausios mokslinių minčių kryptys, nulėmusios įvairių šalių žemės ūkio sistemų skirtumus. Nagrinėtų teorijų ir koncepcijų skirtumai pasireiškia nevienodai suvokiant valstybės vaidmenį žemės ūkio politikoje ir skirtingai traktuojant gyvybingo ūkio sampratą. Apžvelgtos svarbiausios mokslininkų mintys leido formuoti ideologijas, kurios buvo itin aktualios Lietuvos žemės ūkio politikos ir kaimo vietovių raidai po 1990 m. Atlikta analizė leidžia išskirti esminius gyvybingo žemės ūkio ir ūkininko ūkio sampratos skirtumus, taikant įvairias teorines prieigas, ir demonstruoja, kaip šie skirtumai daro įtaką reiškinio vertinimo kriterijų rodiklių nustatymui, o politikų taikomi kriterijų rinkiniai gyvybingumui vertinti nulemia skirtingas žemės ūkio raidos kryptis.

Skyriuje pateikti įvairūs gyvybingumo sampratos teoriniai traktavimai, akcentuojant svarbiausių mokslinių minčių įtaką žemės ūkio sistemos tvariam vystymui. Atlikta mokslinės literatūros analizė leidžia paaiškinti politikos prioritetų bei politinio poveikio priemonių parinkimo motyvus svarbiausiuose Lietuvos žemės ūkio raidos etapuose.

1.1. Neoklasikinė ekonomika

Neoklasikinė ekonomika susiformavo XIX a., tačiau ši teorija papildė jau sukauptas klasikinės ekonomikos teoretikų žinias ir pasiūlė kokybiškai naują požiūrį. B. Cousins ir I. Scoones (2010) raktiniu neoklasikinės koncepcijos aspektu vadina gerai funkcionuojančias rinkas ir Pareto optimumo taikymą, minimizuojant rinkos sutrikimus ir iškraipymus. Augantis žemės ūkio ir maisto verslo vaidmuo pasaulyje traktuojamas kaip efektyvios rinkos požymis, kuris remiasi lyginamojo pranašumo logika ir užtikrina socialiniu požiūriu optimalias kainas vartotojui ir gamintojui (Cousins, Scoones, 2010).

Esminis neoklasikinės teorijos atstovų pasiekimas, lyginant su klasikine ekonomika, buvo subjektyvios vartotojų nuomonės ir paklausos dėsnų išskyrimas, ribinės analizės pasiekimų taikymas. Reikšmingą indėlį į teorijos formavimą įnešė A. Marshall (1898), kuris teigė, kad visos ekonomikos problemos turi vieną šaknį – dviejų skirtingų motyvų grupių pusiausvyrą, tai yra pasiūlos ir paklausos jėgų subalansavimą rinkoje. Viena vertus, produkcijos kaina neturėtų būti žemesnė negu

gamybos išlaidos, kurias nulemia trys gamybos veiksniai: žemė, darbas ir kapitalas. Kita vertus, prekė neturės paklausos rinkoje, jeigu neatitiks vartotojo naudos ir išlaidų santykio lūkesčių.

A. Marshall (1898) pateikia kovos už išlikimą dėsni, teigiantį, kad gyvybingi organizmai sugeba geriausiai pasinaudoti aplinka savo tikslams pasiekti. Pažymėtina, kad neoklasikinės teorijos atstovai suvokia ūkininkavimą ne kaip pragyvenimo būdą, o kaip verslą, kuris konkuruoja už išlikimą (Calus, 2009). Teigiama, kad ūkininkas, kuris gamina žemės ūkio produkciją pardavimui arba suvartojimui ūkyje, kaip ir bet kuris verslo vienetas, siekia veiklos naudos maksimizavimo ir bando užtikrinti didžiausią ūkio pelną (Cousins, Scoones, 2010). Ši tikslinė orientacija ir nulemia ūkio gyvybingumą, jeigu situacija nagrinėjama neoklasikinės ekonomikos teorijos požiūriu.

Taigi geriausias ūkio prisitaikymas prie aplinkos nebūtinai yra gyvybingumo požymis – svarbus ir tikslų pasiekimas. Tai reiškia, kad gyvybingos ir geriausiai konkuruojančios organizacijos ne visada yra visuomenės pageidautinos verslo formos ir gamybos būdai. Pavyzdžiui, A. Marshall (1890; 1898) pripažįsta smulkių ūkių svarbą ir naudą visuomenei, kuriant papildomas darbo vietas, akcentuoja šios verslo formos patrauklumą, vykdant tam tikras ūkininkavimo veiklas (daržovių, gėlių auginimas, kita), tačiau mokslininkas kartu aprašo stambių verslo formų paplitimą visuomenėje ir analizuoja šį fenomeną lemiančius veiksnius. Pagal kovos už išlikimą dėsni pagrindinė smulkių ūkininkavimo formų išnykimo priežastis yra jų mažesnis gebėjimas pasinaudoti aplinka siekiant pelno. Smulkiems ūkiams sunkiau spręsti ir žemės kokybės išsaugojimo klausimus, nes jie negali padidinti mažiau derlingų žemių kokybės daugiau derlingų sąskaita. Jų verslas turi būti sėkmingas, kad galima būtų papildomai investuoti į žemę.

C. C. Flores, S. J. Sarandón (2004) panašiai aiškina ir ekologinio ūkininkavimo būdo nepatrauklumą žemės ūkyje, lyginant su intensyviomis žemės dirbimo praktikomis. Įprastiniai ūkininkavimo būdai geriau konkuruoja ir užtikrina didesni veiklos pelną bei verslo augimo perspektyvas. Trumpalaikėje perspektyvoje šie ūkiai rodo geresnį gebėjimą pasinaudoti aplinka geriems ekonominiams rezultatams pasiekti. Nauda arba žala gamtinei aplinkai ir visuomenei, atsižvelgiant į nagrinėjamą teoriją, dažnai neįvertinama visapusiškai, tai yra ignoruojami svarbūs ilgalaikį žemės ūkio gyvybingumą lemiantys veiksniai.

A. Marshall (1898) skyrė daug dėmesio žemės, kaip gamybos veiksnio, vaidmeniui, akcentuojant šio gamtinio išteklių kokybės svarbą ūkio tikslo pasiekimui. Viena vertus, mokslininkas pripažįsta, kad su žeme yra susijusios viešosios gėrybės, tačiau neskiriama dėmesio joms reguliuoti. Neoklasikinės ekonomikos atstovai akcentuoja žemės ūkio veiklos specifiką ir pabrėžia, kad orientacija išskirtinai į ekonominę verslo dedamąją neigiamai veikia ūkio gyvybingumą ilgalaikiame horizonte. Šį trūkumą siūloma eliminuoti transformuojant ekologiją į ekonomikos taisyklę, tai yra neigiamas poveikis aplinkai įvertinamas, įtraukiant šias išlaidas į tradicinę kainos sistemą (Flores, Sarandón, 2004). Pavyzdžiui, žemės gerinimo darbai priskiriami ribinėms išlaidoms, kurios yra būtinos, norint išsaugoti ilgalaikę pasiūlos kainą. Tačiau korektiškas poveikio įvertinimas pinigais tampa opiausia problema, kadangi daugelyje atvejų viešųjų gėrybių produktų rinkų nėra.

Kita vertus, teigiama, kad žemės derlingumas ir turtingumas negali būti matuojami absoliučiais dydžiais, nes pelnas priklausys ir nuo auginamų kultūrų, kurios turi skirtingą poreikį žemės kokybei, ir nuo taikomų žemės dirbimo metodų. Gyvybingo ūkio valdytojas pasirenka kultūrą, kuri užtikrina didžiausią pelną, tai yra išlikimas rinkoje priklauso nuo ūkininko verslumo. Tačiau žemės kokybė vis dėlto nagrinėjama kaip vienas iš esminių veiksnių, nulemiančių ūkio gyvybingumą. A. Marshall (1898) pripažįsta, kad nederlingos žemės nulemia ūkininkavimo veiklos nutraukimą ir darbo jėgos migravimą į miestą arba kitur, kur žemė dar nedirbama ir yra derlingesnė.

Neoklasikinės ekonomikos atstovai taip pat sugebėjo išryškinti trumpalaikių ir ilgalaikių gyvybingumo tikslų prieštaravimus. Per trumpą laiką kapitalo ir darbo jėgos didinimas leidžia pasiekti didesnės grąžos tam tikrame žemės plote, tačiau ilgalaikėje perspektyvoje intensyvus žemės kultivavimas sumažina grąžą ir daro ūkį negyvybingą. Tačiau nors gamtinių išteklių posistemio svarba ilgalaikiam žemės ūkio gyvybingumui užtikrinti buvo pripažinta, praktikoje šios teorijos atstovai dažnai orientuojasi į trumpalaikio ekonominio gyvybingumo vertinimo rodiklius.

A. Marshall (1989) nagrinėja ribines reikšmes, kai žemės, kapitalo ir darbo jėgos panaudojimas atneša ribines pajamas, kurios tik padengia gamybos išlaidas. Ši riba dažnai laikoma atspirties tašku ūkio gyvybingumo arba negyvybingumo būklei konstatuoti įvairiuose ūkių ekonominio gyvybingumo vertinimuose. Ribiniais ekonominiais ir finansiniais rodikliais dažnai pagrindžiamas ir optimalus ūkių dydis, kuris tampa svariu argumentu politiniame diskurse.

Ekonominio ir finansinio ūkio ir žemės ūkio sektoriaus gyvybingumo vertinimas sulaukė daugiausia dėmesio. Vieni tyrėjai siūlo pavienius rodiklius su aiškiais ribomis, leidžiančiomis priskirti ūkius gyvybingų ir negyvybingų grupėms. Kiti – siūlo taikyti rodiklių rinkinius ir tam tikrą metodiką ūkių gyvybingumui nustatyti. Kritinius žemės ūkio sistemos pokyčius leidžia nustatyti ir pagrindinių ekonominio gyvybingumo rodiklių tendencijos tam tikrose ūkių grupėse.

Neoklasikinės ekonomikos atstovai pasitelkia išlaidų ir naudos metodą išsamiai žemės ūkio sistemos arba pavienių ūkių gyvybingumo analizei. Dažniausiai tyrimuose naudojami įvairūs ūkio pelno rodikliai, o gyvybingumo būklė yra siejama su teigiama šio rodiklio reikšme. Atskirais atvejais net bandoma išskirti įvairius gyvybingumo horizontus (Morehart, Kuhn, Offutt, 2000; Jurkėnaitė, 2015). Pavyzdžiui, trumpalaikis gyvybingumas siejamas su gamybos išlaidų padengimu, vidutinės trukmės – su ūkio gebėjimu iš ūkinės veiklos pajamų padengti gamybos išlaidas ir amortizacinius atskaitymus, ilgalaikis – su ekonominiu pelnu, kuris leidžia įvertinti ūkininkavimo veiklos patrauklumą kitų ekonominių veiklų kontekste. Dažnai analizei pasitelkiami ir įvairūs veiklos pelningumo rodikliai (Zeddies, 1991; Morehart, Kuhn, Offutt, 2000; Jakušonoka, Jesemčika, Ozola, 2008; Hennesy, Shrestha, Farrell, 2008; Dillon, Hennesy, Hynes, Commins, 2008; Dillon, Hennesy, Hynes, 2010; Dillon, Hennesy, Buckley, Donnellan, Hanrahan, Moran, Ryan, 2016; Argilés, 2010; Developments..., 2010; European Commission, 2010; Vrolijk, de Bont, Blokland, Soboh, 2010; Agrosynergie, 2011; Cesaro, Marongiu, 2013; Coppola, Scardera, Tosco, 2013).

Gyvybingumo būklei tirti taikomi ir rodikliai, kurie leidžia įvairiapusiškai įvertinti ūkio ekonominį efektyvumą: ūkio grynosios pajamos (Scott, 2001; Scott, 2005) arba grynoji vertė (European Commission, 2001), ūkio grynosios pridėtinės vertės arba jos dalies, tenkančios vienam sąlyginiam darbuotojui/vienam hektarui naudojamų žemės ūkio naudmenų (European Commission, 2001; European Commission, 2010; Developments..., 2010), išlaidų ir pajamų santykis (Scott, 2001; Scott, 2005), likvidumas (Zeddies, 1991; Jakušonoka, Jesemčika, Ozola, 2008), mokumas (Scott, 2005; European Commission, 2010; European Commission, 2014), turto grąža (Burja, Burja, 2010; Agrosynergie, 2011), investicijų grąža (Scott, 2001; Scott, 2005; Agrosynergie, 2011), apyvartinis kapitalas, nuosavo kapitalo ir ilgalaikių investicijų santykis, nuosavo kapitalo (arba išipareigojimų) ir turto santykis, išsiskolinimo koeficientas (Jakušonoka, Jesemčika, Ozola, 2008), skolos aptarnavimo rodiklis (European Commission, 2001) ir pan.

Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos (SSRS) santvarkoje valstybės planavimui ir kontrolei buvo suteiktas ypatingas vaidmuo, ir būtent valstybės įsikišimas dažnai nulemdavo atskirų ūkininkavimo krypčių ir verslo formų gyvybingumą. Neoklasikinės ekonomikos požiūris į valstybės intervencijas iš esmės skiriasi. Galima teigti, kad vyraujanti ideologija, nulemianti valstybės vaidmenį, yra neoliberalizmas, kuris propaguoja laisvą rinką ir minimalias valstybės funkcijas reguliuojant rinkas. Valstybinį planavimą ir reguliavimą šios teorijos atstovai suvokia kaip rinkos iškraipymus. Valstybės vaidmuo suvokiamas kaip įstatyminės bazės, reguliuojančios nuosavybės teises ir sutartis, formavimas, siekiant sumažinti verslo rizikas ir paskatinti ekonomikos augimą (Cousins, Scoones, 2010).

Tačiau praktikoje neoliberali ideologija išlieka tik siektina vertybė, nes neoklasikine ekonomika besiremiančių šalių vyriausybės bando įvairiomis priemonėmis apsaugoti vietinius gamintojus ir padidinti jų konkurencingumą (pavyzdžiui, gamybos subsidijomis, importo draudimais). Mokslininkai net bando formuoti atskirus rodiklius, kurie leistų įvertinti ūkių (arba sektorių) priklausomybę nuo paramos (pavyzdžiui, J. Scott (2001); E. J. Dillon, T. Hennessy, V. Commins (2008); E. J. Dillon, T. Hennessy, S. Hynes (2010); J. Fritzsich ir kt. (2010); A. Coppola, A. Scardera, D. Tosco (2013)).

Apibendrinant galima pasakyti, kad neoklasikinės ekonomikos atstovai tapatina ūkio ir verslo įmonės gyvybingumo sampratą. Remiantis išlikimo dėsniu, ūkio gyvybingumą nulemia jo gebėjimas geriausiai pasinaudoti aplinka, siekiant veiklos naudos maksimizavimo ir didžiausio pelno. Dėl šios priežasties neoklasikinės ekonomikos atstovai skiria prioritetą ekonominio gyvybingumo vertinimui. Pažymėtina, kad toks vertinimas nerodo visų grėsmių, kylančių ilgalaikiam žemės ūkio gyvybingumui, nes finansiniai ir ekonominiai rodikliai priskiriami vėluojančių indikatorių grupei, kurie tik fiksuoja situaciją remiantis praeities duomenimis. Šie rodikliai yra mažai informatyvūs, kai kalbama apie ateities potencialą.

Reikšmingiausias neoklasikinės teorijos atstovų indėlis yra ribinės analizės taikymas gyvybingumui vertinti. Ši teorija leido susieti sampratą su aiškia gyvybingumo riba. Nors iki šiol nėra vienos nuomonės, kokie ekonominiai ir finansiniai rodikliai leidžia tiksliai numatyti ūkio gyvybingumą, ši tyrimų kryptis yra

itin populiarai ir plačiai taikoma pagrindžiant politinius sprendimus dėl žemės ūkio ir kaimo vietovių plėtros. Tyrėjų taikoma išlaidų ir naudos bei ribinių rodiklių dydžių (arba jų rinkinių) analizė remiasi piniginiiais vienetais. Tačiau neoklasikinis vertinimas dažnai ignoruoja išteklių trūkumą ir neleidžia atsižvelgti į tai, kad resursas yra kritinis ekosistemos funkcionavimui (Flores, Sarandón, 2004). Tokiu būdu gali būti priimti ekonomiškai racionalūs sprendimai, kurie keičia visuomenės pageidaujamą žemės ūkio struktūrą arba yra nesuderinti su ilgalaikiais žemės ūkio sistemos gyvybingumo tikslais.

Neoklasikinės ekonomikos atstovai pasikliauna rinkos savireguliacijos galia ir nepalaiko žemės ūkio išskirtinumo idėjos, kuri pagrindžia šio sektoriaus rėmimo būtinumą. Tik sėkmingai konkuruojantis su kitais ir sugebantis greitai reaguoti į rinkos paklausą ūkis yra gyvybingas ir turi išlikti rinkoje.

1.2. Nauja institucinė ekonomika

Vienas iš svarbiausių neoklasikinės ekonomikos atstovų ginamų teiginių – rinkos efektyvumas grindžiamas rinkos dalyvių racionalių sprendimų priėmimu. Remiantis šiuo požiūriu, šalyje vyraujančios idėjos ir ideologijos, kurios atsispindi politikų sprendimuose, nedaro įtakos rinkos efektyvumui ir atskirų verslo formų gyvybingumui. Tačiau laikui bėgant atsirado tyrimai, kurie pagrindė tokio požiūrio taikymo ribotumą, aiškinant ekonominę elgseną, ir sudarė prielaidas naujos institucinės ekonomikos teorijos atsiradimui ir plėtojimui XX a.

Nauja teorija sujungė ekonomikos, teisės, organizacijų teorijos, politikos mokslo, istorijos, sociologijos ir antropologijos disciplinas (Hubbard, 1997; Klein, 1998), siekiant suprasti, kokią įtaką institucijos ir jų poveikis daro elgesiui ir rezultatams (Steinmo, 2001). Pagal šią teoriją institucijos suvokiamos kaip žmonių sukurti ribojimai ir struktūros, kurie užtikrina politinės, socialinės, ekonominės ir gamtinės aplinkos sistemų sąveiką ir daro įtaką šalies žemės ūkio situacijai. Plačiąja prasme institucijų poveikis pasireiškia nustatant neformalias ir formalias taisykles: viena vertus, ūkių gyvybingumui daro įtaką sankcijos, draudimai, įsivyravusios tradicijos ir papročiai, elgesio normos; kita vertus, konstitucija, galiojanti įstatyminė bazė ir nuosavybės teisės reglamentavimas.

Vienas iš esminių šios teorijos ribotumų yra neapibrėžta institucijos samprata ir bendros tyrimų krypties ir metodologijos stoka (Immergut, 1998). Naujos institucinės teorijos atstovai, nagrinėjantys institucijų vaidmenį įvairiais aspektais, suformavo šias esmines teorijos kryptis (Immergut, 1998): racionalių pasirinkimo, istorinio institucionalizmo ir organizacijų teorijos.

Racionalaus pasirinkimo krypties šalininkai teigia, kad pagrindiniai ir nepriklausomi rinkos dalyviai priima sprendimus racionaliai, o institucijos yra svarbios, nes jos daro įtaką tam tikrų interesų grupių valdžios dominavimui ir leidžia keisti rinkos dalyvių elgesį, įvedant tam tikrus skatinimo arba ribojimo mechanizmus. Institucijos formuoja strategijas, o kai jos keičiasi, neišvengiamai transformuojasi ir

institucinės taisyklės, kurios reiškia naujų strateginių tikslų atsiradimą visoje sistemoje. Kai susiformuoja stabili institucinė sistema, pakeisti žaidimo taisykles yra sunku dėl didelės inercijos. Šios teorijos krypties atstovai teigia, kad normali politikos būklė yra tokia, kai žaidimo taisyklės yra stabilios, o dalyviai maksimizuoja savo naudą (siekia savo interesus).

Bet kuris institucinis pertvarkymas asocijuojasi su netikrumu ir reiškia visos institucinės sistemos pokytį, kurio poveikį sunku nusakyti iš anksto, nes suminis pokyčių efektas neprognozuojamas. Racionalaus pasirinkimo institucinė teorija analizuoja tik politinius rezultatus, esančius stabilioje institucinėje aplinkoje, o sistemos evoliuciniai pokyčiai suvokiami kaip išorinių sukrėtimų pasekmė.

Kita naujos institucinės teorijos kryptis – *istorinis institucionalizmas* – bando paaiškinti, kodėl tam tikros sistemos evoliucionuoja arba tampa negyvybingos ir miršta. Šios teorijos atstovai sutelkia savo dėmesį į proceso stebėseną, analizuoja veiksmus ir jų sąveiką pasirinktu laikotarpiu. Rinkos dalyvių elgesio racionalumui suteikiama mažiau svarbos, nes teigiama, kad ekonominės elgsenos ypatumams ir rezultatams reikšmingą poveikį daro susiformavusi institucijų sistema. Ši teorijos kryptis labiau nukreipta į makrolygį ir sutelkia dėmesį į galios pasiskirstymą, akcentuojant santykius tarp politikos, valstybės ir visuomenės (Immergut, 1998). Nagrinėjama įvairių šalių ekonomikos raida ir bandoma sugretinti rezultatus su institucinės aplinkos poveikiu. Pavyzdžiui, tam tikrų žemės ūkio verslo formų arba ūkininkavimo krypčių gyvybingumas gali būti aiškinamas šalių politikos skirtumais, reguliuojant nuosavybės teisę į žemę, paramos mechanizmais, verslo sandorių ribojimais ir kitais institucinės aplinkos ypatumais. Svarbūs tampa institucijų inercija ir įvairių interesų grupių vaidmenys, formuojant viešąjį interesą ir pokyčius.

Istorinio institucionalizmo atstovai bando ieškoti atsakymo į klausimą, kas nulėmė tam tikrų šalies žemės ūkio verslo formų (ūkininkavimo krypčių) klestėjimą arba išnykimą nagrinėjamuose institucinės raidos etapuose. Daroma prielaida, kad institucinė sistema gali paaiškinti skirtumus tarp šalių gerovės ir ekonomikos išsivystymo lygių. M. Hubbard (1997) teigia, kad žemės ūkio sektoriuje ypatingas vaidmuo atitenka institucijoms, kurios reguliuoja nuosavybės teises (ypač žemės nuosavybės klausimus), papročius arba įsigalėjusias tvarkas, sutarčių įvairovę. Atskirais atvejais, siekiant palaikyti tam tikrų ūkių grupių gyvybingumą, valstybė priversta spręsti neegzistuojančių rinkų sukūrimo ir reguliavimo klausimus. Pavyzdžiui, tam tikros viešosios gėrybės ir paslaugos, nuosavybės teisė paskatino dirbtinai suformuoti santvarkas, kurios leidžia padidinti ekonominių rinkų efektyvumą.

Jeigu šalyje pasirenkamas neefektyvus reguliavimo mechanizmas, ekonomika gali pereiti į stagnacijos stadiją, kurią galima įveikti tik keičiant institucinę sistemą. Įvairių šalių patirtis šioje sferoje yra itin reikšminga, nes rodo jau įgyvendintų institucinių pokyčių poveikį atskirų ūkininkavimo krypčių ir verslo formų gyvybingumui. Šios žinios gali būti naudingos formuojant žemės ūkio reformas kitose šalyse, tačiau pripažįstama, kad bet kokie instituciniai pokyčiai yra menkai prognozuojami.

Organizacijų teorijos kryptis papildo neoklasikinės ekonomikos teoretikų darbus, leidžia sumažinti ir iš dalies paaiškinti sprendimų priėmimo netikrumą organizacijose, „įdarbinant“ sandorių išlaidų koncepciją. Nauja institucinė ekonomika remiasi svarbiausiais neoklasikinės teorijos pasiekimais ir siūlo taikyti prasmingus apribojimus tradiciniams ekonominiams modeliams, tokiu būdu sukuriant naujus aiškinamuosius modelius.

Gyvybingumas, kaip ir neoklasikinės ekonomikos teorijoje, siejamas su ūkio ir visos ekonomikos efektyvumu (Cousins, Scoones, 2010), tačiau atsiranda esminis iki šiol neįvertintas veiksnys, kuris daro įtaką sistemos būklei – sandorių išlaidos. Neoklasikinėje teorijoje sandorių išlaidos buvo prilygintos nuliui, tačiau naujos institucinės ekonomikos požiūris leidžia paaiškinti, kodėl iš gamybos pasitraukia arba keičiasi ūkiai, kurie perkopia neoklasikinės ekonomikos atstovų siūlomus gyvybingumo rodiklių ribų slenksčius.

Šiame kontekste institucijoms atitenka itin svarbus vaidmuo, nes jos valdo tam tikras sutartis, įstatyminę bazę ir visuomenės papročius, todėl gali daryti įtaką rinkos dalyvių (jų grupių) gyvybingumui, suteikiant jiems prioritetą kitų grupių sąskaita. Institucijų vaidmuo yra laikomas svarbiu, nes jos leidžia užtikrinti tvarų ekonomikos augimą. Bet kuris ūkis yra priverstas prisitaikyti prie institucinės aplinkos, išsaugant savo gyvybingumą ir konkuruojant rinkoje.

Nors sandorių išlaidų svarba organizacijos gyvybingumui nekelia abejonių, praktinis šios naujos institucinės ekonomikos teorijos krypties taikymas yra aktuali problema. Mokslininkai siūlo didelę įvairovę sandorių išlaidų klasifikacijų (pavyzdžiui, O. E. Williamson (1979); M. Hubbard (1997); N. Key, E. Sadoulet, A. Janvry (2000); P. Murrell (1983); C. Collinson, U. Kleih, D. Burnett, A. Muganga, J. Jagwe, R. S. B. Ferris (2005); A. Lakis, V. Namiotko (2012)) ir vertinimo metodikų (pavyzdžiui, N. Key, E. Sadoulet, A. Janvry (2000); A. Lakis, V. Namiotko (2012)), o didžiausią atliktų tyrimų ribotumą lemia skirtingas sandorių išlaidų traktavimas bei jas įvertinančių duomenų stoka. Dėl šios priežasties sandorių išlaidos dažnai tiriamos labai ribotai, siekiant gauti detalesnį vaizdą apie konkretaus politinio sprendimo įgyvendinimo pasekmes.

Vienas iš įdomesnių bandymų susieti sandorių išlaidų koncepciją su žemės ūkio gyvybingumu pateiktas N. Key, E. Sadoulet, A. Janvry (2000) tyrime. Mokslininkai pasiūlė vertinimo modelį, kuris paaiškina pasiūlos formavimąsi ir ūkininkų sprendimą pirkti, parduoti arba pasitraukti iš rinkos. Sprendimų priėmimui pagrįsti pasitelkiamos fiksuotos ir kintamosios sandorių išlaidos, kurios nulemia konkretaus ūkio sąveiką su rinka. N. Key, E. Sadoulet, A. Janvry (2000) pritaiko fiksuotomis ir kintamosioms sandorių išlaidomis pagrįstą metodiką Meksikos grūdų augintojų veiklos vertinimui ir daro išvadas, kad kintamosios sandorių išlaidos yra svarbios tik parduodant išaugintą arba pagamintą ūkyje produkciją, jeigu ūkis neparduoda produkcijos rinkoje, šios išlaidos gali būti lygios nuliui. Fiksuotos išlaidos yra svarbios ir parduodant, ir perkant, o jų neadekvatus dydis gali priversti ūkininką atsisakyti ūkininkavimo, šios išlaidos yra stipriai susijusios su ūkio gyvybingumu. Tyrėjų atliktas tyrimas įvertina tik pasirinktas sandorių išlaidas ir kelia sandorių išlaidų, įvertinančių duomenų trūkumą, problemą.

Kitas sandorių išlaidų ir ūkio gyvybingumo sąveikos pavyzdys yra S. W. Omamo (1998) tyrimas. Mokslininkas tiria sandorių išlaidų poveikį smulkių ūkių sprendimų priėmimui. Sandorių išlaidos vėl yra analizuojamos siaurąja prasme, teikiant prioritetą transportavimo išlaidoms, susijusioms su atstumu iki rinkos. Tyrimas leidžia nustatyti ryšius tarp smulkių ūkių veiklos diversifikacijos, priėjimo prie rinkos ir neveiksmingų rinkos mechanizmų. S. W. Omamo (1998) tyrimas rodo, kad atstumas iki rinkos yra svarbus auginamų kultūrų parinkimui ir nulemia tam tikrų ūkininkavimo kryptių gyvybingumą. Gautas rezultatas leidžia atkreipti dėmesį į šių išlaidų mažinimo galimybes, kurios leistų pakeisti diversifikavimo arba specializacijos įpročius smulkiuose ūkiuose. Tokiu būdu naujos institucinės teorijos pasiekimai leidžia paaiškinti neoklasikinių ekonometrinių modelių netikrumą, įvedant į modelius tam tikras sandorių išlaidų rūšis (pavyzdžiui, atstumo iki rinkos išlaidas, informacijos asimetrijos išlaidas ir kita).

Apibendrinant galima teigti, kad nauja institucinė ekonomika remiasi neoklasikinės ekonomikos ribinės analizės pasiekimais ir taiko analogiškus ūkių gyvybingumo vertinimo kriterijus. Tačiau ši ekonomikos šaka mažina gyvybingumo nustatymo netikrumą, papildant modelius sandorių išlaidomis ir pripažįsta institucinės aplinkos svarbą tam tikrų ūkių grupių gyvybingumui. Naujos institucinės ekonomikos atstovai įrodė, kad neoklasikinės ekonomikos modeliuose taikomos nulinės sandorių išlaidos neatspindi tikrosios ūkio situacijos rinkoje, ir būtent sandorių išlaidos gali būti lemiamos, priimant sprendimą dėl pasitraukimo iš verslo.

Svarbiausias naujos institucinės ekonomikos trūkumas susijęs su institucijos sampratos ir sandorių išlaidų neapibrėžtumu. Pažymėtina, kad institucijų samprata yra pernelyg plati prasmingiems empiriniams tyrimams atlikti, todėl praktiškai sandorių išlaidų koncepcija žemės ūkio gyvybingumo situacijai vertinti naudojama itin ribotai. Atlikti tyrimai orientuojasi į siaurą ir fragmentišką sandorių išlaidų analizę, kuri taikytina pasirinktų išlaidų rūšių valdymo sprendimams pagerinti. Ypatinga svarba suteikiama institucijų atsakui ūkio lygiu į globalizacijos ir kitus iššūkius, kurie kelia grėsmę tam tikrų ūkių gyvybingumui ateityje. Sandorių išlaidų ekonomika gali būti taikoma ir žemės ūkio produkcijos rinkos analizei, ir bendriems pokyčiams žemės ūkyje tirti (Kherallah, Kirsten, 2001).

1.3. Gerovės ekonomika

Gerovės ekonomika yra XX a. susiformavusi ekonomikos šaka, kuri siekia įvertinti ekonominės politikos poveikį per bendruomenės gerovės prizmę. Šios teorijos atstovai siūlė platesnį požiūrį į ekonomikos reiškinius negu tradicinis Pareto dėsnis, kuris remiasi individualiomis vertybinėmis nuostatomis (Hediger, Knickel, 2009).

Pirmieji gerovės ekonomikos darbai buvo sutikti su entuziazmu, kadangi jie pasiūlė patrauklų įrankį politinių sprendimų poveikio ekonomikai vertinti. Iki šiol ekonomistai nagrinėjo pavienių asmenų vertinimus, taikant naudingumo teoriją, o gerovės ekonomistai pasiūlė taikyti mikroekonominės technikas agreguotu gerovės vertinimo lygmeniu. Tačiau būtent ne pavienių individų, o grupių arba visuomenės

gerovės vertinimas ir tapo šios teorijos šalininkų kertiniu akmeniu, kuris paskatino aršias ekonomistų diskusijas ir pozicijų suskaidymą į ankstesnius ir vėlesnius gerovės ekonomikos darbus.

Ankstyvieji darbai taikė neoklasikų sukurtas žinias, traktuojant socialinės gerovės funkciją kaip individų naudos funkcijų sumą. Tačiau šie darbai dažnai kritikuojami, nes siūlomi valstybės intervencijų būdai neįveikia Pareto optimumo taisyklės, teigiančios, kad socialinė gerovė (nauda) didėja, jeigu po pokyčių nėra individų, kurių situacija pablogėjo (Routhbard, 1956). Vėlesni darbai vadovaujasi V. Pareto optimumo kriterijumi ir Kaldor-Hicks efektyvumo kriterijumi, kuris siūlo priimti sprendimą remiantis tuo, kad laimėjusių situacijos pagerėjimas kompensuotų pralaimėjusių praradimus.

Principinis skirtumas tarp neoklasikinės ir gerovės ekonomikos pasireiškė per požiūrį į valstybės vaidmenį rinkoje. Buvo konstatuojama, kad yra tam tikros paslaugos, kurios yra būtinos visuomenės gerovei, tačiau užtikrinti sklandų šių rinkų funkcionavimą gali tik valstybė, pasitelkusi intervencines perskirstymo priemones. A. C. Pigou socialinės naudos ir sąnaudų teorija pateisino valstybės intervenciją, mokant mokesčius ir subsidijas, bei leido perkelti į aukštesnį lygmenį neoklasikų pastebėtą reiškinį, kad ne visos rinkos didina bendrą visuomenės gerovę. Gerovės ekonomistai teigė, kad tokiais atvejais vyriausybė privalo daryti intervencijas ir taisyti socialinės gerovės funkciją. Tačiau iki šiol aktualu, koku būdu turėtų būti pateisinamas ir užtikrinamas intervencijų į tam tikras rinkas pagrįstumas.

Gerovės ekonomikos idėjos buvo ir lieka itin svarbios, formuojant ES žemės ūkio ir kaimo vietovių plėtros politiką. Politikai, siekiantys socialinio stabilumo būklės, turėjo visada reguliuoti žemės ūkio veiklą ir maisto pasiūlą (Knudsen, 2009), tačiau XX a. pirmoje pusėje atsirado pakankamai stiprus žemės ūkio, kaip ekonominės veiklos, išskirtinumo pagrindimas, paremtas įvairių disciplinų mokslininkų darbais. Ši situacija turėjo didelę įtaką brangiai kainuojančio ES BŽŪP paramos modelio formavimui.

Valstybės intervencijų būtinumas buvo argumentuojamas visuomenės gerove ir žemės ūkio, kaip ekonominės veiklos, išskirtinumu. Gerovės ekonomikos šalininkai teigė, kad žemės ūkis atsilieka nuo pramonės, todėl būtinas intervencinis perskirstymas, kuris būtų vykdomas iš ES biudžeto. Žemės ūkio produkcijos rinka buvo laikoma mažiau efektyvia ir rizikinga, todėl intervencinis rinkos reguliavimas turėjo padėti adekvačiai atlyginti už darbą ir stabilizuoti ūkininkų pajamas, suteikiant galimybę investuoti į efektyvumo ir produktyvumo didinimą (Elton, 2010).

Remiantis šia logika, ūkininkų, kaip svarbios visuomenės gerovei grupės, klausimas tapo raktiniu ES BŽŪP atsiradimo ištakose. Politinis diskursas pristatė ūkininkų gaminamą žemės ūkio produkciją kaip viešąją gerybę, kuriai būtina vidaus rinka ir apsauga nuo kitų šalių gamintojų (Erjavec, Erjavec, 2009). Tai buvo įteisinta 1957 m. Romos sutartyje, kurioje visuomenės gerovės problemos žemės ūkyje pasireiškia dviem aspektais. Viena vertus, ūkininkai turėjo užtikrinti pakankamą žemės ūkio produkcijos tiekimą ir kainų prieinamumą vartotojams. Kita vertus, visuomenė turėjo užtikrinti sąžiningą atlyginimą žemės ūkiu besiverčiančiai

bendruomenei, ypač didinant žmonių, dirbančių žemės ūkyje, asmenines pajamas. Tokiu būdu ūkių gyvybingumas tapo svarbiu remtinu visuomenės gerovės elementu, o paramos mechanizmas turėjo orientuotis į sąžiningą pajamų paskirstymą bendruomenėje.

Formuojant žemės ūkio ir kaimo plėtros politiką, gerovės ekonomikos teorijos dėmesio centre buvo skurdo mažinimas ir socialinės apsaugos mechanizmai (Cousins, Scoones, 2010), kurie ir tapo raktiniais priimančiais sprendimus dėl paramos paskirstymo. Dėl šios priežasties BŽŪP formavimo ištakose ūkių gyvybingumas, skirtingai negu neoklasikinės ekonomikos teorijoje, buvo vertinamas ne ūkio, o visuomenės lygmeniu. Gerovės ekonomikos kontekste gyvybingumas siejamas su gebėjimu apsaugoti vargingai gyvenančius žmones nuo šokų ir sunkumų, švelninant skurdą (matuojama tam tikrais kriterijais) ir mažinant rizikos grupių pažeidžiamumą (Cousins, Scoones, 2010).

Remiantis gerovės ekonomika, ūkių gyvybingumas turi būti palaikomas, perskirstant surinktus iš visuomenės mokesčius. Tačiau kyla paskirstymo teisingumo dilema, tai yra kaip pagrįsti valstybės intervencijų būtinumą. Nors BŽŪP siekė sąžiningo pajamų paskirstymo, pats teisingumo principas susilaukė oponentų kritikos dėl nevienareikšmiškai vertinamo poveikio visuomenei ir nuostatų, kuriomis remiasi teisingumo principo pagrindimas (Kaplow, Shavell, 2003).

Mokslininkų nuomone, bandymai įgyvendinti teisingumo principu pagrįstą intervencinį mechanizmą neretai sumažina visų žmonių gerovę, todėl svarbi visapusiška socialinę gerovę įvertinančių kriterijų analizė, o vertinant paramos poveikį, prioritetas teikiamas namų ūkių apsirūpinimui maistu, jų pažeidžiamumo mažinimui ir socialinei apsaugai. Ūkio gyvybingumas siejamas su ūkyje pagaminto maisto lygiu, kuris daro ūkio išteklių panaudojimą veiksmingą (Cousins, Scoones, 2010). Šiame kontekste ypatingas vaidmuo tenka smulkiems ūkiams, kurie suvokiami kaip saugumo tinklas, padedantis išgyventi sunkiai besiverčiantiems kaimo bendruomenės nariams, kuriems nepasiekiamos kitos įdarbinimo galimybės ir pajamų šaltiniai. Tokiu būdu pateisinamas šalies žemės ūkio struktūros, kuriose dominuoja didelė pusiau natūrinių ir natūrinių smulkių ūkių dalis, pasirinkimas ir jos gyvybingumo palaikymas, taikant paramos mechanizmus.

Laikui bėgant svarbiausias BŽŪP tikslas – apsirūpinimas maistu – buvo pasiektas. Tačiau vertinant paramos efektyvumą buvo pastebėtos nepageidautinos pasekmės: modelis, kurio atsiradimą paskatino gerovės ekonomikos principai, tapo orientuotas į stambų verslą ir jo plėtrą. Smulkūs ūkiai, skirtingai nei buvo tikėtasi, tapo mažiau konkurencingi ir pradėjo nykti. Paramos dėka suklestėję stambūs ūkiai siekė pelno maksimizavimo, pažeidžiant gamtinę aplinką. Pradėjo mažėti kaimo vietovių gyvybingumas, nes technologijų naudojimo didinimas leido mažinti darbo jėgos poreikį. Pasirodė kritika dėl aukštų žemės ūkio reformų išlaidų ir mažo efektyvumo (Bednaříková, Jílková, 2012).

Neišvengiamai kilo diskusijos dėl tokio brangiai kainuojančio paramos modelio tikslingumo ir vis prasmingesni atrodė laisvos rinkos šalininkų argumentai dėl žemės ūkio, pagrįsto neoklasikinės ekonomikos vertybėmis. Formuojant BŽŪP strategines

plėtros kryptis, neoklasikinės ir gerovės ekonomikos atstovų pozicijos pradėjo konkuruoti. Neoklasikinės ekonomikos šalininkai laikė ES žemės ūkį konkurencingu, o politikos priemonės turėjo pakeisti struktūrą taip, kad verslas būtų ekonomiškai gyvybingas, produktyvus ir orientuotųsi į sankaupas ir išorinius finansavimo šaltinius, o BŽŪP paramos lėšų nuosekliai galima būtų atsisakyti.

1968 m. buvo paskelbtas Europos Komisijos memorandumas „Žemės ūkis 1980“, kuris siekė modernizuoti žemės ūkio struktūrą ir paversti ūkius ekonomiškai gyvybingais verslais, sugebančiais generuoti pakankamai pajamų (Seidel, 2010). Europos Komisijos nuomone, ilgalaikėje perspektyvoje gyvybingi ūkiai turėjo būti dideli, kitaip investicijos neatsipirktų, nes būtų sunku mažinti gamybos išlaidas ir reaguoti į pokyčius rinkoje. Memorandumas siūlė atsisakyti gerovės valstybės požiūrio ir gražinti žemės ūkio produkcijos kainoms jų vaidmenį rinkos ekonomikoje. Šis *Mansholt* plano įgyvendinimas BŽŪP prasidėjo 1972 m., ūkių stambėjimą lydėjo ekonominės, socialinės ir politinės programos, kurios sprendė pasitraukiančių iš verslo ūkininkų ir kaimo vietovių problemas. Tačiau dėl stipraus lobizmo ir didelės institucinės sistemos inercijos priemonės buvo itin švelnios, todėl nepavyko pasiekti tikrų memorandumo tikslų.

Siauras požiūris į ūkio gyvybingumą, pagrįstas neoklasikinėmis ekonomikos vertybėmis, buvo siejamas su ekonominių problemų sprendimu, pažeidžiant žemės ūkio sistemos gyvybingumą ilgalaikėje perspektyvoje. Stambaus verslo orientacija į pelną padarė jį priklausomą nuo trąšų, pesticidų, herbicidų, fungicidų ir kitų darbą palengvinančių cheminės pramonės pasiekimų naudojimo. Ilgalaikis gamybos intensyvinimas ir neatsakingas cheminės pramonės produkcijos naudojimas žemės ūkyje turėjo neigiamos įtakos gyventojų sveikatai, gyvulių gerovei, ekosistemų kokybei (ypač dirvožemio), pradėjo nykti tam tikros floros ir faunos rūšys. Galima teigti, kad nesubalansuotas žemės ūkio paramos modelis ir orientacija į ūkių ekonominių gyvybingumą, kuris labiau sietinas su trumpalaikė perspektyva, suponavo rimtą grėsmę ilgalaikiam žemės ūkio sistemos gyvybingumui dėl socialinės ir gamtinės aplinkos posistemių problemų ignoravimo.

Minėti pokyčiai atskleidė paramos modelio spragas bei privertė praplėsti gyvybingumo sampratą žemės ūkyje. Jau XX a. pabaigoje ES žemės ūkio politikos prioritetai pradėjo reikšmingai keistis, ir gerovės ekonomikos idėjos tapo itin aktualios vėl, tačiau argumentai keitėsi kartu su svarbiausiais iššūkiais. Politiniame diskurse atsirado Europos žemės ūkio modelio sąvoka. Ji buvo vartojama kartu su BŽŪP nauju siekiu užtikrinti sklandų daugiafunkcio žemės ūkio veikimą. Tokiu būdu socialinės gerovės vertybes pakeitė tvaraus vystymosi teorija, kuri siejo gyvybingumo sampratą su ilgalaikė perspektyva ir traktavo žemės ūkį kaip sudėtingą evoliucionuojančią sistemą (Bossel 1999; Aubin, 1991). Pavyzdžiui, A. Adelaja, K. Sullivan, M. B. Lake (2005) pabrėžia, kad ilgalaikiam žemės ūkio gyvybingumui užtikrinti yra svarbūs ekonominis ūkio gyvybingumas, gamtinės aplinkos gebėjimas palaikyti žemės ūkio gamybos sistemas, atsižvelgiant į taršą ir gamtinių išteklių panaudojimą, socialinės ir demografinės regiono charakteristikos. Ji sieja ilgalaikio gyvybingumo sampratą su tvaraus vystymosi būtinumu ir žemės ūkio sistemos gebėjimu greitai atsigausti.

Ūkininkų teikiamų neatlygintinių viešųjų gėrybių sąrašas buvo praplėstas, reiškiant susirūpinimą dėl kaimo vietovių bendruomenių gyvybingumo ir infrastruktūros, kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės išsaugojimo, gamtai draugiškų aplinkosauginių praktikų taikymo, aukštų gyvulių gerovės ir saugaus maisto standartų. Buvo teigiama, kad, nutraukus paramos mokėjimą, daugybė ūkių tiesiog nesugebės pasipriešinti rinkos ekonomikos spaudimui ir bus prarastas pageidautinas žemės ūkio socialinis ir aplinkosauginis poveikis (Bednaříková, Jílková, 2012).

Tokiu būdu, nagrinėjant žemės ūkio gyvybingumo sampratą tvaraus vystymosi teorijos kontekste, išskiriami vienodai svarbūs ekonominis, socialinis ir gamtinės aplinkos posistemiai. Išvardytų posistemų veiklos sutrikimai gali reikšmingai pakeisti sistemą ir sukelti grėsmę visos žemės ūkio sistemos gyvybingumui ilgalaikėje perspektyvoje. Pažymėtina, kad trijų posistemų problemos tampa matomos skirtingu laiku: greičiausiai pasireiškia ekonominės gyvybingumo problemos, o gamtinės aplinkos ir socialinės posistemės gyvybingumo sutrikimai išryškėja per kur kas ilgesnį laiką. Svarbu ir tai, kad demografinių ir aplinkosauginių problemų sprendimai kainuoja brangiai, o jų rezultatai pasireiškia per ilgesnį laiką, ir ne visada galima grąžinti sistemą į pageidautiną būklę.

Žemės ūkio sistemos tvaraus vystymosi tikslų nustatymas ir svarbiausių rodiklių stebėseną tampa itin svarbi, siekiant valdyti nepageidautinus pokyčius. Tačiau būtent visų žemės ūkio posistemų tikslų įvairovė ir jų sąveika su kitais posistemiais bei aplinka tampa šios teorijos taikymo kertiniu akmeniu, kadangi žemės ūkio vaidmuo visuomenėje yra suvokiamas skirtingai. Skirtingą strateginių tikslų suvokimą lydi įvairūs pasiekimų stebėsenos rodikliai, kurie ir pakoreguoja žemės ūkio sistemos evoliuciją bei skatina tam tikrų problemų atsiradimą.

Tvaraus vystymo tikslo parinkimo problemą iliustruoja įtakingiausių organizacijų – tokių kaip Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos, Pasaulio prekybos organizacijos (PPO), Jungtinių Tautų Maisto ir žemės ūkio organizacijos – atvirai deklaruojamos pozicijos dėl žemės ūkio vaidmens ir svarbiausių vertybių. Vienintelis neginčijamas dalykas daugelyje darnaus žemės ūkio sąvokų apibrėžimų yra daugiaaspektė tvaraus žemės ūkio vystymo prigimtis, turinti ne mažiau kaip tris vertinimo posistemius: ekonominį, socialinį ir gamtinės aplinkos. Teigiama, kad tvarus žemės ūkio sistemos vystymas turi integruoti daugialypius visuomenės poreikius bei sistemos reikalavimus, remtis etikos principu (Hediger, Knickel, 2009), tačiau praktikoje žemės ūkio vystymas lieka tik universalus tikslas (Lehtonen, Aakkula, Rikkonen, 2005).

Pažymėtina, kad visuomenės pageidautinų gėrybių evoliucija praplėtė ir gyvybingumo vertinimo rodiklius. BŽŪP ištakose gyvybingas ūkis buvo siejamas su tam tikru pajamų lygiu ir skurdo riba bei svarstomas ūkio indėlis į bendrą visuomenės gerovę. Nuo vieno rodiklio buvo nuosekliai pereinama prie įvairių daugiakriterinio vertinimo rinkinių socialinės gerovės poveikiui vertinti. Pavyzdžiui, R. Tyers, K. Anderson (1985) vertino žemės ūkio protekcionizmo lygio pokyčio poveikį ekonominei gerovei pagal keturis komponentus: pajamų pokyčius, gamintojų laikomų atsargų pokyčius, vyriausybės pajamas, siejamas su grynu biudžeto poveikiu

gamintojui, vartotojui ir prekybos mokesčiams bei subsidijoms, ir akcijų pelningumo pokytį.

Nuosekliai buvo pereita prie darbų, kurie siūlo vertinti pažangą ir poveikį visuomenės gerovei, žvelgiant per tvaraus vystymosi prizmę. Ši tyrimo sritis susilaukė daug įvairių vertinimo rodiklių sistemų, pavyzdžiui, Tvarios ekonominės gerovės indeksas (ISEW) arba Tikro progreso rodiklis (Genuine Progress Indicator – GPI) yra labiau orientuoti į tvarų vystymąsi ir buvo taikomi Kanados ūkių gyvybingumui vertinti (Scott, 2001). C. Bravo-Ortega, D. Lederman (2005) nagrinėjo ryšius tarp žemės ūkio produkcijos ir nacionalinės gerovės plačiaja prasme, tai yra įtraukiant ekonomikos augimą ir kaitą, skurdą arba persikirstymo padarinius ir aplinkosauginius rezultatus. Ribinis gerovės efektų skaičiavimas buvo sietinas su keturiomis nacionalinės gerovės funkcijomis (Bravo-Ortega, Lederman, 2005): nacionalinis bendrasis vidaus produktas BVP gyventojui, skurdžiausių šalies namų ūkių vidutinės pajamos, aplinkosauginiai rezultatai, matuojami, stebint oro ir vandens taršą bei miškų kirtimą, makroekonominis kintamumas.

Tačiau negalima teigti, kad šiuo metu egzistuoja vienas pripažintas žemės ūkio sistemos gyvybingumo vertinimo rodiklių rinkinys, kuris leidžia įvertinti poveikį visuomenės gerovei. Tvaraus vystymosi teorijos interpretacija ir taikymas žemės ūkio ir kaimo plėtros politikoje nulemia sistemos evoliuciją, nes nukreipia visuomenės dėmesį į tam tikrą tvaraus vystymosi indikatorių rinkinį, kurio parinkimas labai priklausys nuo ekspertų kompetencijos ir požiūrio į tvaraus vystymosi tikslus.

Apibendrinant galima pasakyti, kad esminis skirtumas tarp neoklasikinės ir gerovės ekonomikos atsiranda dėl valstybės vaidmens suvokimo, formuojant gyvybingą šalies žemės ūkio struktūrą. Neoklasikinės ekonomikos teorijos taikymas politikoje orientuotas į sukūrimą gyvybingos šalies žemės ūkio struktūros, kurioje veiktų tik ekonomiškai gyvybingi ir nepriklausomi nuo paramos modelio ūkiai. Ši teorija pripažįsta, kad susiformavusi gyvybinga struktūra ne visada įtrauks visuomenės pageidautinas ir gerinančias jos gerovę verslo formas. Gerovės ekonomika nuo ūkio ekonominio gyvybingumo pakyla į viso žemės ūkio struktūros, orientuotos į visuomenės gerovę, lygį. Teorijos taikymas politikoje leidžia pagrįsti dirbtinį negyvybingų ūkių ir ekonomine prasme neperspektyvių ūkininkavimo paslaugų palaikymą, siekiant konkrečių visuomenės gerovės tikslų. Iš dalies toks požiūris skatina didelės dalies rinkos dalyvių orientaciją į paramos schemas ir verslo priklausomybę nuo paramos modelio.

Gerovės ekonomikos atstovų darbai turėjo lemiamą įtaką atskirų šalių žemės ūkio ir kaimo vietovių politikos formavimui. Ši teorija pagrindžia ūkininkavimo, kaip ekonominės veiklos, išskirtinumą ir pažeidžiamumą, akcentuoja ūkininkų vaidmens svarbą visuomenės gerovei. ES BŽŪP įkūnijo šios ekonomikos šakos idėjas ir tapo socialinės gerovės valstybės analogu, suteikiančiu ilgalaikes tam tikro pajamų lygio garantijas milijonams ūkininkų ir jų šeimoms (Bednaříková, Jílková, 2012). Laikui bėgant, socialinės gerovės idėjas pakeitė tvaraus vystymosi teorija, kuri vertina ilgalaikį žemės ūkio gyvybingumą, pasitelkiant socialinio, ekonominio ir gamtinės aplinkos posistemių rodiklių rinkinius. Ekonomiškai negyvybingi ūkiai yra remtini, jei prisideda prie visuomenės gerovės, pavyzdžiui, sprendžiant arba sušvelninant skurdo

problema, bei leidžia taikyti gamtinei aplinkai draugiškas ūkininkavimo būdus ir panašiai. Tokiu būdu ūkių gyvybingumą nulemia jų indėlis į visuomenės gerovės problemų sprendimą, kuris tampa valstybės intervencijų į ekonominio gyvybingumo užtikrinimą garantu.

1.4. Ūkio gyvenimo ciklas

Lietuvoje, kaip ir daugelyje ES šalių, šeimos ūkiai sudaro didžiausią šalies ūkių struktūros dalį ir reikšmingai prisideda prie žemės ūkio produkcijos gamybos. Šią ūkininkavimo formą dažnai vadina ES žemės ūkio modelio pagrindu, į kurią orientuota visa BŽŪP (Calus, 2009). XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje ES žemės ūkyje įvyko reikšmingi tipinio šeimos ūkio pokyčiai. Sumažėjo smulkių ūkių skaičius, o šeimos ūkiai natūraliai perėjo prie gamybos sistemų, kurios reikalauja didelių kapitalinių įdėjimų. Ūkių stambėjimą lydėjo produktyvumo didėjimas ir užimtumo mažėjimas žemės ūkyje. Tačiau skirtingai negu pranašavo marksistinės idėjos šalininkai, šeimos ūkiai ES nepavirto didelio masto žemės ūkio pramone, o sugebėjo išgyventi ir paplisti (Calus, 2009). Svarbu ir tai, kad jų gyvybingumą ne visada nulemdavo finansiniai ir ekonominiai rodikliai. Šiandien stiprus ir gyvybingas smulkių ūkių sluoksnis laikomas atsparaus krizėms šalies žemės ūkio sektoriaus požymiu.

Gyvenimo ciklo koncepcija teigia, kad ūkininkų ir šeimos ūkiams būdinga cikliška raida, kuri, savo ruožtu, leidžia numatyti ūkio gyvybingumui kylančias grėsmes. Galima surasti daug siūlymų dėl ūkio gyvenimo ciklo suskaidymo į stadijas. Mokslininkai dažniausiai sugretina ūkio ir šeimos gyvenimo ciklus, siūlydami šeimos ūkio gyvenimo ciklą, arba adaptuoja plačiai paplitusias organizacijos gyvenimo ciklo stadijas, kurios yra universalesnės ir gali būti taikomos analizuojant ūkininko ūkio, žemės ūkio bendrovės arba įmonės raidą. Pavyzdžiui, M. Calus (2009) siūlo trijų stadijų šeimos ūkio ciklą (*įėjimas, sustiprėjimas, išėjimas*), o A.-H. Viira, A. Pöder, R. Värnik (2013; 2014), A.-H. Viira (2014) teigia, kad kiekvienas ūkis praeina net penkias organizacijos gyvenimo ciklo stadijas: *įėjimas* (verslo pradžia), *augimas*, *branda*, *smukimas* ir *išėjimas*.

Gyvenimo ciklo koncepcija siūlo visiškai kitą požiūrį į ūkio gyvybingumo reiškinį. Teigiama, kad pagrindinis šeimos ūkio tikslas yra ūkio kontrolės išsaugojimas ir patikimo bei klestinčio verslo perdavimas kitai kartai (Calus, 2009). Toks ūkio tikslo suvokimas reikšmingai praplečia ribotą pelno maksimizavimo tikslą, kurią siūlo neoklasikinės ir naujos institucinės ekonomikos teorijų šalininkai, paaiškina smulkių ūkių gyvybingumą šalies žemės ūkyje, ir pateisina ekonominio gyvybingumo rodiklių ribotumą, prognozuojant realesnį ūkio pasitraukimo iš verslo laikotarpį bei nustatant ūkių struktūros pokyčius. Adaptuojant gyvenimo ciklo požiūrį, ūkio gyvybingumas įgyja ilgalaikį planavimo horizontą ir tampa susietas su karta, o ne kalendoriniais metais, todėl orientacija į ilgalaikį gyvybingumą yra svarbesnė negu trumpalaikių tikslų maksimizavimas (Calus, 2009). Neoklasikinės teorijos gyvybingumo vertinimo rodikliai tampa antraeiliais, ir jų svarba sprendimų priėmimui priklauso nuo ūkio gyvenimo ciklo stadijos.

Ciklas prasideda *įėjimo* stadija, kai ūkį perima (arba verslą pradeda) naujas valdytojas. Šeimos ūkiuose ši stadija dažniausiai pereinama nuosekliai įtraukiant į verslą pasirinktą įpėdinį (Calus, 2009), tačiau pradėdant savarankišką verslą *įėjimas* gali būti trumpesnis. Ūkį valdančio asmens amžius siejamas su skirtingomis ūkio gyvenimo ciklo stadijomis ir tikslais (Rizov, Mathijs, 2003; Davis, Caskie, Wallace, 2009), kurie neretai priklauso nuo reikšmingų gyvenimo įvykių (pavyzdžiui, vestuvės, vaikų gimimas, mirtis) (Calus, 2009). Ūkyje suteikiamas atlyginimo už darbą lankstumas leidžia tam tikrose gyvenimo ciklo stadijose mažinti pastovias išlaidas, nustatant balansą tarp atlyginimo už ūkio narių darbą ir vartojimui skirtų pajamų, ir atsižvelgti į šeimos poreikius (Calus, 2009). Minėti aspektai dažnai nulemia ūkio dydžio ir užimtumo pokyčius, gamybos technologijų pasirinkimą, finansinius rezultatus ir gyvybingumo perspektyvas. Nors ryšys tarp ūkininko amžiaus ir ūkio pelningumo ne visada yra akivaizdus, jauni ūkininkai dažnai turi ilgesnį planavimo horizontą ir yra linkę plėsti verslą bei maksimizuoti pelną, tačiau, artėjant prie paskutinės gyvenimo ciklo stadijos, ūkio valdytojų prioritetai keičiami į rizikos mažinimą ir saugumo užtikrinimą (Davis, Caskie, Wallace, 2009).

Augimo, brandos ir *smukimo* stadijos dažnai siejamos su gamybos ir įsiskolinimo lygio pokyčiais, kuriuos paaiškina šeimos planavimo horizonto kitimas. Tyrimai rodo, kad didžiausios finansinės problemos ir aukščiausias įsiskolinimo lygis yra ūkio gyvenimo ciklo pradžioje ir *brandos* stadijoje. Šias problemas padeda spręsti nacionalinės ir BŽŪP paramos schemos ūkininkų įsikūrimui ir jauniems ūkininkams, taip pat ūkių modernizavimui skirtos lėšos, kurios leidžia padėti įveikti stadijai būdingus finansinius sunkumus.

Smukimo ir *išėjimo* stadijoje vyresnio amžiaus ūkininkai yra labiau linkę pasilikti versle, nes sumažėja galimybė susirasti darbą ne žemės ūkyje, o turimas verslas leidžia patenkinti minimalius ūkio valdytojo poreikius. M. Calus (2009) sieja *išėjimo* stadijos pradžią su laikotarpiu, kai ūkininkas pradeda keisti savo verslą dėl amžiaus ir apsisprendžia dėl įpėdinio ar ūkio pardavimo. *Smukimo* ir *išėjimo* ūkio gyvenimo ciklo stadijų poveikis šalies žemės ūkiui yra nevienareikšmiškas. Viena vertus, vyresnio amžiaus ūkio valdytojų užimtumas sprendžia kaimo skurdo klausimus, kita vertus, „užšaldo“ žemę ir neleidžia perimti ūkio valdytojams, kurie būtų suinteresuoti vystyti pelningą verslą, veiksmingai sprendžiant apsirūpinimo maistu problemą.

Ūkių gyvenimo ciklai gali daryti įtaką ir šalies žemės ūkio gyvybingumo būklei. A.-H. Viira (2014) aiškina buvusių Sovietų Sąjungos šalių (tarp jų ir Lietuvos) ūkių savininkų vidutinio amžiaus augimo, kartų kaitos problemas ir šalies žemės ūkio struktūrinius pokyčius, pasitelkiant gyvenimo ciklo koncepciją. Dabartinė situacija žemės ūkyje paaiškinama žemės reforma ir didžiosios daugumos ūkių *įėjimo* stadijos pradžia per santykinai trumpą laikotarpį (Viira, 2014). Šiai problemai spręsti dažnai pasitelkiamos ūkininkų ankstyvojo išėjimo į pensiją paramos schemos, kurios reaguoja į ūkininkų kartų kaitos iššūkį ir leidžia jauniems ūkininkams perimti ūkio valdymą.

Pažymėtina, kad ūkio *išėjimo* stadijos priartėjimas sietinas su skirtingomis verslo strategijomis, kurios priklauso nuo to, ar ūkyje yra įpėdinis (Mann, Mittenzwei, Hasselmann, 2013). Smulkūs šeimos ūkiai dažnai yra negyvybingi, net jei ūkyje faktiškai yra įpėdinis, nes jaunimas pasirenka mažiau imlias darbus ir ekonomiškai

patrauklesnes karjeros vystymo galimybes su aiškiai reguliuojamu darbo laiku ir laisvalaikiu. Dėl šios priežasties gyvybingumo nagrinėjimas, pasitelkiant gyvenimo ciklo požiūrį, daro šeimos ūkio paveldėjimo klausimą raktiniu šalies žemės ūkio gyvybingumo užtikrinimo elementu.

Jeigu šeimos ūkiuose, peržengusiuose *brandos* stadiją, nėra jaunų paveldėtojų, kurie galėtų ir norėtų perimti ūkio valdymą, šeimos ūkis yra demografiškai negyvybingas ir ateityje pasitrauks iš gamybos. Nors toks ūkis gali turėti gerus ekonominio gyvybingumo rodiklius, faktiškai jis yra negyvybingas, nes nebus užtikrinta ūkio kartų kaita, tai yra siauras ekonominės dimensijos vertinimas iš esmės iškraipo tikrąją šalies žemės ūkio gyvybingumo situaciją. Galima teigti, kad didelė dalis demografiškai negyvybingų ūkių gali būti patikimesnis rodiklis, prognozuojant struktūrinius pokyčius, nes jų žemė pateks į rinką, tai yra bus sudaryta galimybė naujiems ūkininkams patekti į verslą arba įvyks jau esamų ūkių stambėjimas, persikirstant smulkių ūkių žemės ūkio naudmenas.

Apibendrinant galima teigti, kad ekonominiai ir finansiniai rodikliai ne visada leidžia patikimai įvertinti ūkio gyvybingumo būklę. Gyvenimo ciklo koncepcija siūlo alternatyvų ūkio egzistavimo tikslo aiškinimą: ūkio kontrolės išsaugojimas ir patikimo bei klestinčio verslo perdavimas kitai kartai. Šis požiūris į ūkio gyvybingumą yra labiau orientuotas į gamtinės aplinkos tausojimą, nes netvarus išteklių naudojimas pažeidžia būsimų kartų interesus. Remiantis šia koncepcija, šeimos ūkio valdytojo amžiaus struktūros analizė galėtų būti vienas iš orientyrų, kuris leistų objektyviau įvertinti situaciją žemės ūkyje. Didelė ūkininkaujančių tam tikroje ūkininkavimo kryptyje vyresnio amžiaus asmenų dalis galėtų būti siejama su potencialia grėsme ūkių grupės gyvybingumui, nes socialinio posistemio potencialas yra itin reikšmingas ilgalaikiam žemės ūkio gyvybingumui užtikrinti.

Esminis gyvenimo ciklo požiūrio indėlis į ūkių paramos schemos formavimą būtų orientacija į tikslinę paramą tam tikroje ūkio gyvenimo ciklo stadijoje ir sąsaja su ūkininkaujančio asmens amžiumi, išskiriant etapus, kai parama yra tikslinga. Gyvenimo ciklo požiūris taip pat gali būti naudingas, aiškinant šalies žemės ūkio vystymosi dėsningumus ir siūlant politines priemones konkrečioms problemoms įveikti. Remiantis šia koncepcija, ūkininkaujančio asmens amžiaus rodiklis yra labai svarbus šalies žemės ūkio gyvybingumo situacijai vertinti. Tačiau vien ūkininkaujančio asmens amžius nėra patikimas šeimos ūkio gyvybingumo rodiklis. Svarbu žinoti, ar ūkyje yra asmuo, kuris galėtų ir norėtų perimti šeimos ūkio valdymą. Išsamiau šią situaciją leidžia įvertinti ūkio demografinio gyvybingumo rodiklis, kuris atsižvelgia į ūkyje dirbančius jaunus šeimos narius.

Atlikta analizė leidžia teigti, kad nagrinėtos teorijos siūlo skirtingas gyvybingo ūkio sampratas, todėl konkrečios mokslinių minčių krypties perkėlimas į institucinę aplinką turi reikšmingą įtaką šalies žemės ūkio sistemos formavimui. Studijos tyrimui parenkama tvaraus vystymosi teorija, kuri leidžia vertinti žemės ūkio sistemos gyvybingumui svarbius pokyčius, pasitelkiant ekonominio, socialinio ir gamtinės aplinkos rodiklių rinkinį. Pažymėtina, kad šių posistemų būklės stebėseną ir reakciją į

posistemio funkcionavimo sutrikimus laiku yra svarbi ilgalaikiam žemės ūkio gyvybingumui užtikrinti.

Lietuvos žemės ūkio situacijai vertinti pasitelktas svarbiausių rodiklių rinkinys, kuris leidžia įvertinti sistemos gyvybingumui kylančias grėsmes. Ekonominio posistemio gyvybingumas vertinamas remiantis neoklasikinės ekonomikos atstovų siūlomais pelningumo rodikliais ir svarbiausiais ūkio finansinės veiklos indikatoriais. Šie rodikliai padės nustatyti tiriamų ūkių grupių ekonominį gyvybingumą ir išskirti problemines sritis. Vertinant ekonominio posistemio situaciją papildomai pasitelktas gerovės ekonomistų siūlomas ūkių pajamų ir skurdo ribos sugretinimas, kuris leis išskirti pažeidžiamiausias Lietuvos žemės ūkio sritis.

Socialinio posistemio gyvybingumui tirti pasitelkti ūkių demografinio gyvybingumo rodikliai, kurių svarbą pabrėžia ūkio gyvenimo ciklo koncepcija. Papildomai bus tiriama žemės ūkio specialistų situacija ir poreikiai, nes jie leidžia numatyti socialinės posistemės sutrikimus ilgalaikėje perspektyvoje.

Nors žemės, kaip kritinio išteklių žemės ūkio sistemos gyvybingumui, svarbą pabrėžia visų nagrinėtų teorijų atstovai, gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumo būklės vertinimo rodiklius siūlo tik gerovės ekonomikos atstovai. Studijoje bus tiriami svarbiausi rodikliai, kurie yra susiję su žemę tausojančių ūkininkavimo praktikų taikymu ir žemės išteklių rezervų formavimu, siekiant išsaugoti šį svarbų gamybos veiksnį ateities kartoms ir užtikrinti ilgalaikį sistemos gyvybingumą. Šio žemės ūkio posistemio rodiklių rinkinys taip pat įtrauks svarbius rodiklius, kurie bus susiję su žemės ūkio veiklos poveikiu gamtinei aplinkai.

2. LIETUVOS ŽEMĖS ŪKIO POLITIKOS RAIDA PO 1990 M.: GYVYBINGO ŪKIO SAMPRATOS POKYČIAI

Skyriuje Lietuvos žemės ūkio raida nagrinėjama taikant istorinio institucionalizmo požiūrį. Šalies žemės ūkio ir kaimo vietovių plėtros paramos priemonės išskiriamos kaip vienas svarbiausių institucinės aplinkos elementų, darančių esminį poveikį visos žemės ūkio sistemos evoliucionavimui. Lietuvos atvejo analizė leidžia atskleisti ryšį tarp dominuojančių mokslinių minčių, skirtingai traktuojančių gyvybingumo sampratą, ir parinktų Lietuvos žemės ūkio politikos vystymo krypčių svarbiausiuose žemės ūkio sistemos evoliucijos etapuose.

Gyvybingumo sampratos teorinis pagrindimas skyriuje sietinas su nacionalinės žemės ūkio politikos priemonių tikslais, kurie sugretinami su orientacija į ekonominio, socialinio ir gamtinės aplinkos posistemų gyvybingumo užtikrinimą. Siekiama atskleisti, kokių padarinių šalies ūkiui turėjo skirtingomis teorijomis pagrįstas gyvybingos žemės ūkio sistemos vystymas. Tiriant Lietuvos žemės ūkio raidą po 1990 m., išskirti keturi svarbūs etapai:

- 1) perėjimas prie rinkos ekonomika pagrįstų ūkininkavimo sąlygų: 1990–1997 m.;
- 2) pasiruošimas narystei ES: 1998–2003 m.;
- 3) orientacija į rinkos poreikius: 2004–2013 m.;
- 4) perėjimas link tvaraus žemės ūkio vystymo: nuo 2014 m.

Svarbu pažymėti, kad išskirti etapai rodo tik esminius pokyčius, susijusius su gyvybingo ūkio sąvokos kaita Lietuvoje. Tačiau jie gali būti skirstomi į dar smulkesnes raidos stadijas, kai šalies žemės ūkyje buvo priimti svarbūs politiniai sprendimai, kurie keitė institucines žaidimo taisykles ir skatino pokyčius.

2.1. Perėjimas prie rinkos ekonomika pagrįstų ūkininkavimo sąlygų: 1990–1997 m.

Atkūrus nepriklausomybę, Lietuvoje buvo pasirinkta radikalios žemės nuosavybės teisių restitucijos kryptis, privatizuotas ir išdalytas kolūkių bei tarybinių ūkių turtas (Norkus, 2014) ir bandoma prisitaikyti prie rinkos ekonomikos sąlygų. Nors buvo reikalaujama, kad gražinta žemė nebūtų apleista, praktikoje ji dažnai buvo gražinama kaip turtas ir „išimama“ iš žemės ūkio gamybos.

Perėjimas prie savarankiško ūkininkavimo dažnai tapdavo tikru iššūkiu, nes žemę gražinę savininkai, kurie iki nepriklausomybės nedirbo žemės ūkyje, neturėjo žinių ir gebėjimų įkurti ir valdyti gyvybingą ūkį. Su didelėmis problemomis susidūrė ir žemės ūkyje dirbusieji asmenys. SSRS iš esmės pakeitė socialinę posistemį: susiformavo nauja žemdirbių karta – išsilavinę žemės ūkio specialistai, kurie buvo rengiami darbui stambiuose ūkiuose ir buvo siauresnės specializacijos negu prieš karą

dirbusieji plataus profilio ūkininkai, išmanantys žemdirbystės, augalininkystės ir gyvulininkystės subtilybes (Poviliūnas, 2007).

Nedidelį skaičių stambių kolūkinių ir tarybinių ūkių – 1990 m. buvo tik 1230 savarankiškų žemės ūkio įmonių (Norkus, 2014) – pakeitė daugybė privačių smulkių ūkių, o vidutinis ūkio dydis nagrinėjamu istoriniu laikotarpiu nuosekliai mažėjo. Pradedant žemės ūkio reformą, ūkiui vidutiniškai atiteko 17,9 ha žemės ūkio naudmenų, o 2003 m. vidutinis ūkio dydis sudarė tik 9,1 ha (Poviliūnas, 2007). Žemės ūkio reformos iniciatoriai siejo gyvybingą Lietuvos žemės ūkį su šeimos ūkių dominavimu. Kitaip tariant, pagrindinis reformos akcentas buvo gyvybingo socialinio šalies žemės ūkio posistemio potencialo formavimas: į verslą turėjo patekti daug naujų žaidėjų, kurie perimtų kolūkinių ir tarybinių ūkių funkcijas.

Labai greitai išryškėjo verslo ekonominio gyvybingumo ignoravimo problema. Kooperacinių formų naudos neigimas ir šeimos ūkio modelio idealizavimas, įgyvendinant žemės ūkio reformą, suformavo struktūrą, kur smulkiems ūkiams teko itin didelė šalies žemės ploto dalis. Šie ūkiai nepajėgė užtikrinti minimalaus pragyvenimo lygio trijų asmenų šeimai (Poviliūnas, 2007), o įsidarbinimo galimybės mieste atrodė itin patraukli alternatyva. Parinkta žemės ūkio vystymo koncepcija, sugrąžinanti priešsovietinę žemės ūkio struktūros būklę, neveikė naujomis sąlygomis: padidėjus žmonių mobilumui, smulkūs ūkiai kaimo vietovėse nuosekliai prarasdavo itin svarbų socialinį vaidmenį, o ekonominis ūkio gyvybingumas tapo itin svarbus.

Atkūrus nepriklausomybę, Lietuva buvo eliminuota iš ūkinio SSRS modelio ir tapo savarankiška, todėl dingo ryšiai, kurie užtikrindavo produkcijos supirkimą ir garantavo ūkių pajamas, tai yra ekonominio gyvybingumo posistemis tapo itin pažeidžiamas. Teko ieškotis realizavimo rinkų ir iš naujo kurti žemės ūkio rėmimo schemas. Nagrinėjamu laikotarpiu dažnai keitėsi valstybės tiesioginės ir netiesioginės paramos žemės ūkiui priemonės, o tai turėjo neigiamos įtakos ir ribojo paramos naudojimo veiksmingumą. Pagrindinis Lietuvos žemės ūkio rėmimas buvo vykdomas iš nacionalinio biudžeto, o parama buvo orientuota į žemės ūkio produkcijos gamintoją ir jo minimalių pajamų užtikrinimą (Vidickienė, Melnikienė, 2014), tai yra intervencinėmis priemonėmis buvo bandoma spręsti ūkių ekonominio gyvybingumo problemą, kurios aktualumą nulėmė pasirinkta agrarinės reformos kryptis.

1990–1997 m. žemės ūkio produkcijos supirkimo kainos reguliavimas liko svarbiausia priemone, tačiau buvo atsisakyta SSRS galiojusios kainų diferenciacijos ir bandoma sukurti labiau rinkos ekonomikos sąlygas atitinkančią paramos schemą. 1991–1992 m. likviduojamos žemės ūkio įmonės turėjo realizuoti žemės ūkio produkciją už kainas, kurios nepadengė gamybos išlaidų, o maisto produktų kainų kilimą vidaus rinkoje buvo bandoma suvaržyti draudimu eksportuoti produkciją (Norkus, 2014). Pirmaisiais metais rėmimas buvo orientuotas į žemės ūkio produkcijai pagaminti būtinų išteklių kainų padengimą. 1992 m. pereita prie subsidijavimo, kai kainos krisdavo žemiau palaikomųjų kainų lygio. 1993–1994 m. kainos buvo nereguliuojamos, o tai baigėsi kainų ir veiklos pelningumo mažėjimu. Nuo 1994 m. buvo numatytos minimalios tam tikrų produkcijos rūšių supirkimo kainos. Tokiu būdu pereinant prie rinkos ekonomikos, buvo panaikintos žemės išteklių subsidijos,

sukurtas naujas žemės ūkio produkcijos supirkimo mechanizmas ir pereita prie nereguliuojamų maisto produktų kainų (Lietuvos žemės ūkis 2000..., 2001).

Perėjimo prie rinkos ekonomika pagrįstų ūkininkavimo sąlygų laikotarpiu susiformavo keli fondai, kurie teikė įvairiapusišką paramą Lietuvos ūkininkams. 1992 m. buvo įsteigtas Ūkininkų rėmimo fondas, kuris 5 m. teikė paramą prekinės žemės ūkio produkcijos gamintojams. Fondo lėšas sudarė trys finansavimo šaltiniai: valstybės biudžetas, užsienio parama, agrarinės reformos fondas (Vidickienė, Melnikienė, 2014). Vidutinės trukmės kreditams buvo papildomai naudojamas Paramos žemės ūkiui fondas, kuris buvo formuojamas iš JAV labdaros tikslais atsiųstų grūdų pardavimo lėšų. Ūkininkų rėmimo fondas skirė lėšas ūkiams, didesniems kaip 15 ha žemės ūkio naudmenų. Remiantis paramai pasirinkta tikslinė grupė, galima teigti, kad situacija žemės ūkyje paskatino priimti sprendimus, kurie vis dėlto buvo labiau orientuoti į ekonomiškai gyvybingo prekinio ūkio rėmimą ir jo potencialo stiprinimą, o šalies struktūroje vyraujantys smulkūs ūkiai turėjo mažesnę priėjimą prie išorinio finansavimo. Kitaip tariant, buvo bandoma kurti žemės ūkio sistemą, kuri būtų orientuota į neoklasikinės ekonomikos vertybes.

1994 m. buvo priimtas nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos paramos žemės ūkiui fondo sudarymo ir panaudojimo“. Fondas buvo naudojamas kainų subsidijoms, lengvatiniams kreditams, kurie buvo skiriami ne tik žemės ūkio produkcijos gamintojams, bet ir kitiems įstatyme išvardytiems rinkos dalyviams, kurie supirkinėjo produkciją arba galėjo užtikrinti palankesnes žemės ūkio produkcijos gamintojų verslo sąlygas nukentėjusiems nuo gaisrų žemės ūkio bendrovėms remti. Pažymėtina, kad dėl nepakankamo fondo veiklos reglamentavimo dalis lėšų buvo prarasta, suteikiant paskolas vėliau bankrutavusiems subjektams (Lietuvos žemės ūkis 2000..., 2001).

1990–1997 m. gyvulininkystės sektoriuje įvyko drastiškas gyvulių populiacijos mažinimas. Lyginant 1990 m. ir 1997 m. Statistikos departamento duomenis, matyti, kad galvijų skaičius sumažėjo 2,3 karto, kiaulių ir paukščių – po 2,4 karto. Remiantis Eurostato duomenimis, gyvulininkystės sektoriuje įvykę pokyčiai turėjo teigiamą poveikį šalies gamtinei aplinkai, nes išmetamų šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisija žemės ūkyje sumažėjo nuo 7,8 mln. tonų CO₂ ekv. (1990 m.) iki 3,9 mln. tonų CO₂ ekv. (1997 m.). Didžiausią poveikį šiam pokyčiui turėjo gyvulininkystė, nes šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisija (žarnyno fermentacijos proceso ir mėšlo tvarkymo) sumažėjo nuo 5,3 iki 2,6 mln. tonų. Žemės dirvožemio valdymo praktikų pokytis leido sumažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų skaičių nuo 2,4 iki 1,3 mln. tonų.

Ekonominio gyvybingumo problemos, su kuriomis susidūrė smulkūs ūkininkai, turėjo ir teigiamų padarinių: ūkininkai nepajėgdavo investuoti į chemiją ir samdyti darbo jėgą. Tokiu būdu nuo itin intensyvaus žemės panaudojimo buvo pereita prie gamtai draugiškesnių ūkininkavimo būdų, kuriems užtekdavo tik šeimos narių darbo pajėgumų. Nagrinėjamu laikotarpiu įvyko ir reikšmingas trąšų naudojimo kiekio mažinimas žemės ūkyje. Eurostato duomenimis, 1990 m. vieno hektaro žemės ūkio naudmenų bendras azoto balansas buvo 93 kg, o 1997 m. šis skaičius sumažėjo iki 30 kg. Žemės grąžinimo savininkams procesas vyko lėtai, todėl atsirado didelis apleistos žemės rezervas, kuris buvo laikinai „išimtas“ iš žemės ūkio gamybos.

Apibendrinant šio laikotarpio rezultatus galima teigti, kad reformos iniciatoriai siekė suformuoti gyvybingą Lietuvos žemės ūkio socialinę posistemį, įtraukiant į rinką daug naujų gamintojų, kurie turėjo tapti stipraus šalies žemės ūkio pamatu. Iš dalies politikos vystymo kryptį ir priimtus sprendimus nulėmė gerovės ekonomikos idėjos, kurios siejo šeimos ūkius su kaimo vietovių gyvybingumu ir skurdo problemų sprendimu. Pasirinkta politikos vystymo kryptis paskatino savitos žemės ūkio struktūros, pasižyminčios smulkių ūkių dominavimu, atsiradimą. Tačiau netrukus išryškėjo smulkių šeimos ūkių ekonominio gyvybingumo problema ir naujos struktūros nesuderinamumas su rinkos ekonomikos realijomis. Smulkūs ūkiai turėjo ribotą galimybę prisidėti prie šalies žemės ūkiui keliamų tikslų pasiekimo, nesugebėjo konkuruoti globalioje rinkoje, kurioje vyravo į neoklasikinės ekonomikos vertybes orientuoti ūkiai, ir išlaikyti jaunimą kaimo vietovėse.

Susiformavusi nauja žemės ūkio struktūra orientavosi į gerovės ekonomikos vertybes, tačiau pasirodė ne itin veiksminga rinkos ekonomikos sąlygomis, todėl kuriamas naujas žemės ūkio paramos modelis buvo orientuotas į ūkių ekonominio gyvybingumo problemų sprendimą ir šalies žemės ūkio ekonominio posistemio stiprinimą. Tinkamo žemės ūkio paramos modelio paieškos ir nuolatinis priemonių tobulinimas 1990–1997 m., pereinant nuo išteklių subsidijavimo prie naujo produkcijos supirkimo mechanizmo, prisidėjo prie šalies ūkių ekonominio gyvybingumo palaikymo. Tačiau jau šį laikotarpį tapo akivaizdu, kad smulkių šeimos ūkių, kaip klestinčio žemės ūkio pagrindo, idealizavimas nepasiteisino. Per šį laikotarpį šalis pradėjo formuoti paramos priemonių rinkinį, kurį įkvėpė neoklasikinės ekonomikos teorijos siūloma žemės ūkio vystymo kryptis (gyvybingas ūkis turėjo būti pelningas be valstybinės paramos), tai yra buvo skatinamos veiklos, orientuotos į žemės ūkio sektoriaus perėjimą prie stambesnių ekonomiškai gyvybingų prekinės gamybos ūkių.

1990–1997 m. žemės ūkio politika nebuvo orientuota į gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumo užtikrinimą, tačiau šį laikotarpį vis dėlto galima paminėti kaip tvaresnį žemės ūkio sistemos vystymo atžvilgiu. Intensyvaus gyvulininkystės sektoriaus žlugimas ir drastiškas gyvulių populiacijos skaičiaus mažėjimas leido gerokai sumažinti žemės ūkio neigiamą poveikį klimato kaitai ir gamtai, o vėlesnės pastangos plėtoti šio sektoriaus pajėgumus buvo vykdomos naudojant tvaresnius gamybos būdus. Pereinamuoju laikotarpiu žemė, naudojama augalininkystės tikslams, buvo mažiau alinama, atsirado „išimtos“ iš intensyvios gamybos apleistos žemės rezervas.

2.2. Pasiruošimas narystei ES: 1998–2003 m.

1998 m. įsigalėjus Asociacijos sutarčiai tarp Lietuvos ir ES, buvo parinkta nauja žemės ūkio reformos kryptis, kuri turėjo padėti šaliai integruotis į ES. Šiuo laikotarpiu buvo bandoma pertvarkyti Lietuvos žemės ūkio ir kaimo politiką ir suderinti ją su ES BŽŪP prioritetais. Pasiruošimo narystei laikotarpiu Lietuvos ūkininkų ir su žemės ūkiu susijusių rinkos dalyvių verslo sąlygos turėjo būti suderintos su ES sąlygomis.

Įstatyminės bazės suderinimas su ES teise pakeitė ir požiūrį į žemės ūkio vaidmenį. Sovietų laikais žemės ūkis buvo suvokiamas kaip dualios pramonės ir žemės ūkio sistemos sudėtinė dalis, kurios gyvybingumas buvo svarbus visos ekonomikos funkcionavimui, o 1990–1997 m. laikotarpiu Lietuvos agrarinės politikos dėmesio centre buvo tik gyvybingas žemės ūkis. Pasiruošimo narystei laikotarpiu žemės ūkio vaidmuo vėl pasikeitė, nes buvo orientuojamasi į ES BŽŪP nuostatas, kur žemės ūkis buvo traktuojamas kaip itin svarbus kaimo vietovių gyvybingumo užtikrinimo posistemis. Atitinkamai transformavosi ir Lietuvos žemės ūkio paramos sistema: remiamų priemonių skaičius padidėjo, kartu prasiplėtė ir sprendžiamų problemų diapazonas.

Nacionalinis biudžetas. Programų ir priemonių finansavimo šaltiniai irgi keitėsi. Nagrinėjamu laikotarpiu pagrindinis žemės ūkio politikos priemonių finansavimas buvo vykdomas iš nacionalinio biudžeto (nuo 1997 m. Kaimo rėmimo fondas, kurį 2001 m. pakeitė Specialioji kaimo rėmimo programa). 2002 m. atsirado papildomas finansavimo šaltinis, nes pradėjo realiai veikti Specialioji žemės ūkio ir kaimo plėtros programa (SAPARD), kuri sujungė nacionalinį ir ES biudžetus, siekiant įgyvendinti tam tikras priemones, padedančias paruošti Lietuvos žemės ūkį ir kaimo vietas integracijai į ES.

Pasiruošimo laikotarpiu Lietuvos paramos modelis tapo labiau orientuotas į ilgalaikio žemės ūkio gyvybingumo užtikrinimą. Ekonominio gyvybingumo palaikymo tikslus papildė paramos priemonės, skirtos socialinio ir gamtinės aplinkos gyvybingumui palaikyti. Didžiausia Kaimo rėmimo fondo lėšų dalis buvo skiriama žemės ūkio rinkos ekonominio reguliavimo ir pajamų palaikymo priemonėms (subsidijoms už supirktą pagal kvotas žemės ūkio produkciją, subsidijoms už veislinę medžiagą mokėti, žemės ūkio produkcijai supirkti ir eksportui skatinti, minimalioms paramos kainoms palaikyti, dalies paskolų palūkanoms apmokėti ir paramai nelaimės atveju) ir prioritetinėms investicijų programoms (infrastruktūrinio, techninio ir intelektualaus potencialo vystymas) (2.2.1 lentelė). Kaimo rėmimo fondas taip pat finansavo žemės ūkio mokslo tiriamuosius darbus, konsultavimą ir mokymą, žemės ūkio informacinės sistemos kūrimą, kaimo socialinės infrastruktūros plėtrą bei žemės ūkio paskolų garantijų fondo formavimą. Didžiausia paramos dalis buvo nukreipta į ekonominio gyvybingumo problemų sprendimą, padedant Lietuvos ūkininkams konkuruoti ir išsaugoti socialinio posistemio gyvybingumą. 1998–2000 m. buvo panaudota 391,9 mln. eurų¹ Kaimo rėmimo fondo lėšų (Lietuvos žemės ūkis 2000..., 2001).

¹ Studijoje taikytas euro ir lito santykis yra 1:3,4528.

2.2.1 lentelė. Pagrindinės Kaimo rėmimo fondo priemonės ir tikslinės programos 1998–2000 m.

	Žemės ūkio gyvybingumo posistemiai			Kaimo plėtra	Pasirengi- mas stoti į ES	Lėšų panaudo- jimo struktūra, proc.
	ekonominis	socialinis	gamtinės aplinkos			
Žemės rinkos reguliavimo ir žemės ūkio veiklos subjektų pajamų palaikymo priemonės	X	X				54,3
Žemdirbių mokymas ir konsultavimas, mokslo tiriamųjų darbų finansavimas	x	X				4,3
Ūkininkų įsikūrimo programa	X	X				8,1
Kooperacija	X					0,8
Agroservisas ir technologijos	X					0,4
Žemės ūkio veiklos pertvarkymas nenašiose žemėse ir parama alternatyvioms pajamoms	X			X		0,3
Ekologinė žemdirbystė	X		X			0,2
Veislininkystės programa	X		X			3,4
Gyvulių registravimas ir identifikavimas					X	1,2
Pasėlių deklaravimas					X	0,1
Kokybės tyrimo sistema					X	3,0
Žemės ūkio paskolų garantinis fondas	X					2,0
Nenumatytos priemonės						22,0
Iš viso						100,0

Priskyrimas posistemiams remiasi priemonių turiniu.

Šaltinis: sudaryta autorės (lėšų panaudojimo struktūra apskaičiuota remintis Lietuvos žemės ūkis 2000..., 2001).

Pažymėtina, kad didžiausia finansavimo dalis buvo skirta rinkos reguliavimo ir pajamų palaikymo priemonėms, kurios pripažintos neefektyviomis trumpalaikės paramos priemonėmis, skatinančiomis priklausomybę nuo paramos ir nesukuriančiomis tvirtos bazės ilgalaikiam konkuravimui rinkoje. 1998–2000 m. šioms priemonėms skirta lėšų dalis viršijo pusę Kaimo rėmimo fondo biudžeto (Lietuvos žemės ūkis 2000..., 2001). Prioritetinių tikslinių programų finansavimas nagrinėjamu laikotarpiu nesiekė net 1/5 biudžeto lėšų, o programoms skiriamas finansavimas nuosekliai mažėjo (Lietuvos žemės ūkis 2000..., 2001).

2001 m. Kaimo rėmimo fondą pakeitusioje Specialiojoje kaimo rėmimo programoje buvo galima išskirti panašias pagrindines priemones: žemės ūkio rinkos reguliavimo ir žemės ūkio veiklos subjektų pajamų palaikymo priemonės (tiesioginės išmokos, investicinė ir kita parama, intervencinės sistemos nuostoliams, susijusiems su 2002 m. derliaus grūdų pardavimu, dengti), programos, susijusios su pasirengimu stoti į ES, žemdirbių mokymo ir konsultavimo paslaugos, mokslo tiriamieji darbai, kitos priemonės.

2.2.2 lentelė. Pagrindinės priemonės, finansuojamos iš nacionalinio biudžeto lėšų 2001–2003 m.

	Žemės ūkio gyvybingumo posistemiai			Kaimo plėtra	Pasirengimas stoti į ES	Lėšų panaudojimo struktūra, proc.
	ekonominis	socialinis	gamtinės aplinkos			
Žemės rinkos reguliavimo ir žemės ūkio veiklos subjektų pajamų palaikymo priemonės	X	X				64,3
Žemdirbių mokymas ir konsultavimas, mokslo tiriamųjų darbų finansavimas	x	X				4,4
Gyvulių registravimas ir identifikavimas					X	1,6
Pasėlių deklaravimas					X	0,7
Kokybės tyrimo sistema					X	3,8
Kitos programos, susijusios su pasirengimu stoti į ES					X	3,9
Kitos priemonės						21,3
Iš viso						100,0

Priskyrimas posistemiams remiasi priemonių turiniu.

Šaltinis: sudaryta autorės (lėšų panaudojimo struktūra apskaičiuota remiantis Lietuvos žemės ūkis 2003..., 2004).

Žemės ūkiui skirta nacionalinio biudžeto bendra metinė lėšų panaudojimo apimtis nuo 1998 m. iki 2003 m. sumažėjo beveik du kartus: nuo 151,5 iki 76,1 mln. eurų, o 2001–2003 m. bendras nacionalinio biudžeto lėšų panaudojimas sudarė 249,0 mln. eurų (Lietuvos žemės ūkis 2000..., 2001; Lietuvos žemės ūkis 2003..., 2004). Nors žemės ūkio rinkos ekonominio reguliavimo ir pajamų palaikymo priemonės buvo pripažintos neveiksmingomis, ir nagrinėjamo laikotarpio pradžioje buvo planuota jas nuosekliai mažinti, situacija rinkoje paskatino elgtis priešingai: 1998 m. šioms priemonėms skirta biudžeto dalis nesiekė 1/2 žemės ūkiui skirto nacionalinio biudžeto dalies, o 2003 m. – viršijo 3/4 nacionalinio biudžeto panaudotų lėšų (Lietuvos žemės ūkis 2000..., 2001; Lietuvos žemės ūkis 2003..., 2004). 1998–2003 m. žemdirbių mokymui ir konsultavimui, mokslo tiriamųjų darbų finansavimui buvo išleista 27,7 mln. eurų nacionalinio biudžeto lėšų, skirtų žemės ūkiui (Lietuvos žemės ūkis 2000..., 2001; Lietuvos žemės ūkis 2003..., 2004). Programoms, susijusioms su pasirengimu stoti į ES, buvo panaudota 10,0 proc. biudžeto lėšų.

Pasiruošimo narystei ES laikotarpiu žemės ūkio rinkos ekonominio reguliavimo ir pajamų palaikymo grupės priemonių, palaikančių trumpalaikį ekonominį ūkių gyvybingumą, turinys pradėjo keistis ir labiau atitiko ES taikomą praktiką. Iki 2000 m. nuosekliai mažinamą finansavimą tam tikrų žemės ūkio produkcijos rūšių supirkimui už minimalias supirkimo kainas pradėjo keisti tiesioginių išmokų paramos modelis, kurio biudžetas nuo 2000 m. iki 2003 m. padidėjo daugiau nei keturis kartus. Papildomai iš valstybės biudžeto buvo mokamos eksporto subsidijos, kompensuojamos žemės ūkio produkcijos supirkimo ir saugojimo išlaidos, tam tikros

produktyvumo didinimo išlaidos, skiriamos lėšos paskolų palūkanų kompensavimui ir specialiesiems bankų atidėjimams, kita. Šios priemonės buvo orientuotos į ūkio ekonominio gyvybingumo užtikrinimą ir turėjo padėti konkuruoti ES rinkoje, tačiau didžiausia išvardytoms priemonėms skirta lėšų dalis iš esmės nespėdė ekonominio posistemio gyvybingumo stiprinimo problemos šalies sektoriuje, o skatino ūkininkus orientuotis į labiau remtiną ūkininkavimo kryptį ir didino priklausomybę nuo paramos.

Ekonominio posistemio gyvybingumui stiprinti buvo skiriama didžiausia investicinės ir kitos paramos priemonių dalis. 2001–2003 m. buvo skiriamas dėmesys pienininkystės ūkių investicinės aplinkos gerinimui, tęsiama kooperacijos plėtros programa ir gamintojų grupių rėmimas, didinamas priėjimas prie išorinių finansavimo šaltinių ir teikiama pagalba, kuri leido kompensuoti ūkininkams už patirtus nuostolius. Nagrinėjamo laikotarpio nacionalinė parama investicijoms spėdė ne tik pavienių ūkių ekonominio gyvybingumo problemas, bet ir rėmė iniciatyvas, susijusias su Lietuvos žemės ūkio ilgalaikiu gyvybingumu, tai yra prisidėjo prie socialinės ir gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumo stiprinimo. Pavyzdžiui, „Ekologinės žemdirbystės programa“ prisidėjo prie ilgalaikio šalies žemės ūkio gyvybingumo išsaugojimo, skatinant naudoti gamybos praktikas, kurios leidžia išsaugoti gamtinius išteklius ateities kartoms. „Ūkininkų įsikūrimo programa“ (nuo 2003 m. – „Jaunųjų ūkininkų įsikūrimo programa“) turėjo padėti įveikti žemės ūkio socialinio posistemio gyvybingumo iššūki.

Priemonių, leidžiančių formuoti ilgalaikėje perspektyvoje ekonomiškai gyvybingą žemės ūkį, finansavimas buvo gerokai mažesnis, palyginti su žemės rinkos reguliavimui ir gyventojų pajamų palaikymui skirtomis lėšomis. Pažymėtina, kad 1998–2000 m. laikotarpiu prioritetinių investicijų programų lėšų panaudojimas kasmet buvo mažinamas (Lietuvos žemės ūkis 2000..., 2001), tačiau nuo 2001 m. reikšmingai augo ekologinio žemės ūkio ir bitininkystės rėmimo priemonės bei veislininkystės programos finansavimas, išaugo paramos dydis veisliniams gyvuliams ir sertifikuotų augalų dauginamajai medžiagai įsigyti (Vidickienė, Melnikienė, 2014).

Parama pagal SAPARD. 1999 m. buvo atliktas svarbus žingsnis – Europos Taryba patvirtino reglamentą Nr. 1268/1999/EB, kuris leido teikti finansinę paramą Lietuvai pagal SAPARD. Buvo parengta 2000–2006 m. Nacionalinė žemės ūkio ir kaimo plėtros programa, kuri reglamentavo lėšų panaudojimą ruošiantis narystei ES. ES biudžeto lėšos turėjo prisidėti prie Lietuvos žemės ūkio modernizavimo, šalies žemės ūkio produkcijos gamintojų konkurencingumo didinimo, sklandaus perėjimo prie ES standartų, kaimo vietovių situacijos gerinimo.

Ruošiantis narystei ES, Lietuva suteikė prioritetą šioms priemonėms: investicijos į pirminę žemės ūkio gamybą, žemės ūkio ir žuvininkystės produktų perdirbimo ir rinkodaros tobulinimas, agrarinė aplinkosauga, ekonominės veiklos plėtra ir alternatyvių pajamų skatinimas, profesinis mokymas, kaimo infrastruktūros tobulinimas, miškų infrastruktūros tobulinimas ir apželdinimas. Kartu buvo vykdoma techninės paramos, informavimo priemonė (2.2.3 lentelė).

2.2.3 lentelė. Pagrindinės SAPARD priemonės, įgyvendintos Lietuvoje

Priemonės pavadinimas	Žemės ūkio gyvybingumo posistemiai			Kaimo plėtra	Iki 2003 m. skirtų lėšų struktūra, proc.
	ekonominis	socialinis	gamtinės aplinkos		
Investicijos į pirminę žemės ūkio gamybą	X	x	X		23,3
Žemės ūkio ir žuvininkystės produktų perdirbimo ir rinkodaros tobulinimas	X			X	62,5
Ekonominės veiklos plėtra ir alternatyvių pajamų skatinimas	X			X	6,3
Kaimo infrastruktūros tobulinimas				X	7,2
Žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku ir miškų infrastruktūros tobulinimas			X	X	0,0
Agrarinė aplinkosauga	X		X		0,0
Profesinis mokymas		X		X	0,7
Iš viso					100,0

Priskyrimas posistemiams remiasi SAPARD priemonių turiniu.

Šaltinis: sudaryta autorės (lėšų struktūra įvertinta be techninės paramos remiantis EuropeAid/114504/D/SV/LT..., 2003).

Remiantis Vidutinės trukmės SAPARD įvertinimu, Lietuvos Respublikoje 2003 m. birželio 30 d. jau buvo paskelbti 5 kvietimai teikti paraiškas, patvirtinta 350 projektų (iš 927 gautų paraiškų) ir įpareigota skirti 117,4 mln. eurų, tai yra paskirstyta 73,6 proc. 2000–2003 m. laikotarpio SAPARD biudžeto lėšų (EuropeAid/114504/D/SV/LT..., 2003). Pažymėtina, kad SAPARD lėšų panaudojimas buvo labiau orientuotas į ilgalaikėje perspektyvoje gyvybingo žemės ūkio, pagrįsto neoklasikinės ekonomikos vertybėmis, kūrimą: 3/4 2000–2003 m. biudžeto buvo paskirta dviem svarbiausioms ekonominio posistemio gyvybingumą stiprinančioms priemonėms („Investicijos į pirminę žemės ūkio gamybą“, „Žemės ūkio ir žuvininkystės produktų perdirbimo ir rinkodaros tobulinimas“). Programa taip pat numatė nedidelį finansavimą gamtinės aplinkos ir socialinio posistemio gyvybingumui remti. Vykdamą programą, paaiškėjo, kad ne visos priemonės turi vienodą aktualumą, todėl SAPARD lėšos buvo perskirstytos.

„Investicijų į pirminę žemės ūkio gamybą“ priemonei buvo planuota didesnė biudžeto dalis negu „Žemės ūkio žuvininkystės produktų perdirbimo ir rinkodaros tobulinimui“, tačiau 2003 m. birželio 30 d. buvo skirta tik 40,1 proc. planuotų lėšų, o vidutinė šių projektų vertė buvo reikšmingai mažesnė. Priemonė siekė tobulinti žemės ūkio struktūrą, skatino ūkių stambėjimą, jų efektyvumo didinimą ir produkcijos kokybės gerinimą, diegiant inovacijas. Skirtingai nei tikėtasi, dėl investicinės paramos mažai kreipėsi jauni ūkininkai arba ūkininkaujantys mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse, todėl indėlis į socialinio posistemio gyvybingumo palaikymą buvo mažas. Rimtu suvaržymu tapo ir nepalanki investicijoms kreditavimo sistema smulkiems ūkiams, todėl parama daugiausia sugebėjo pasinaudoti tik stambūs ūkiai, tai yra padidėjo jų konkurencinis pranašumas ir ES, ir šalies rinkoje. Prisitaikant prie ES standartų, buvo sprendžiamos šių ūkių aplinkosauginės problemos, gerinama gyvulių gerovė.

Priemonė „Žemės ūkio ir žuvininkystės produktų perdirbimo ir marketingo tobulinimas“ surinko didesnę biudžeto dalį kitų priemonių sąskaita. Ši priemonė turėjo padėti pertvarkyti gamybos technologijas pagal ES standartus ir reikalavimus, tačiau šia galimybe sugebėjo pasinaudoti mažiau nei 10,0 proc. žemės ūkio produkcijos perdirbimo įmonių. Parama pateko į ūkius, kurie pasižymėjo geru konkurencingumu, nors iš esmės priemonė turėjo pagerinti silpnesnių įmonių potencialą ir padėti joms pasiruošti ES rinkai (Lietuvos žemės ūkis 2003..., 2004). Priemonė padidino produktų kokybę ir gyvulių gerovę.

Priemonė „Ekonominės veiklos plėtra ir alternatyvių pajamų skatinimas“ sprendė kaimo vietovių užimtumo, ūkininkų pajamų užtikrinimo ir naujų vietų kūrimo problemas. 2003 m. tarpinės ataskaitos rezultatai rodo, kad pagal šią priemonę buvo skirta tik 31,8 proc. planuotų lėšų, o patvirtinti projektai sudarė tik 2,7 proc. planuoto rodiklio (EuropeAid/114504/D/SV/LT..., 2003). Buvo paremtos netradicinės žemdirbystės, turizmo ir rekreacijos, pagrindinių paslaugų teikimo ūkininkų ūkiuose iniciatyvos. Šios priemonės įgyvendinimo rezultatai parodė, kad kaimo ekonomikos įvairinimas vyksta itin lėtai.

Kitoms SAPARD priemonėms atiteko kuklesnė biudžeto dalis. „Kaimo infrastruktūros tobulinimo“ priemonė dažniausiai buvo panaudojama vandentiekio sistemos projektams. Kaimo gyventojų užimtumui gerinti atiteko tik 6,4 proc. 2000–2003 m. laikotarpio SAPARD biudžeto lėšų, kurios buvo skiriamos kaimo turizmui arba kitiems alternatyviems projektams.

„Profesinio mokymo“ priemonė nagrinėjamu laikotarpiu sulaukė mažiausiai paraiškų (54), tačiau net 49 projektai buvo patvirtinti. 2003 m. birželio mėn. 30 d. buvo skirta tik 29,0 proc. planuotų lėšų, o pati priemonė susilaukė kritikos dėl nesugebėjimo užtikrinti mokymuose dalyvaujančių asmenų balanso pagal lytį ir amžių. Pažymėtina, kad 2000–2003 m. šios priemonės lėšų dalis tesudarė 1,8 proc. viso biudžeto, o toks finansavimas negalėjo reikšmingai prisidėti prie socialinio posistemio gyvybingumo didinimo, padedant greičiau adaptuotis prie naujos verslo aplinkos.

Nors SAPARD priemonės įtraukė lėšas, skirtas gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumui gerinti, tačiau istoriškai susiformavusi stipri orientacija į ekonominio posistemio problemų sprendimą pakoregavo programos įgyvendinimą ir aiškiai sudėliojo tų metų aktualių žemės ūkio prioritetų išdėstymą. 2000–2003 m. laikotarpiu priemonės, susijusios su aplinkosauga („Agrarinė aplinkosauga“ ir „Žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku ir miškų infrastruktūros tobulinimas“), taip ir nebuvo pradėtos įgyvendinti.

PPO poveikis žemės ūkio politikos krypčių formavimui. Po SSRS žlugimo Lietuva pradėjo aktyviai dalyvauti tarptautinėse organizacijose, kurios daro reikšmingą įtaką šalies žemės ūkio politikos raidai.

Žemės ūkio politikos krypčių derinimas su PPO reikalavimais prasidėjo ruošiantis narystei ES, kai šalis tapo PPO nare (2001 m.). Sutartis dėl žemės ūkio numatė, kad PPO narės turi įgyvendinti žemės ūkio reformą, kuri apimtų šiuos esminius aspektus: vidinę paramą, patekimą į rinką ir eksporto subsidijas.

Ypatingas vaidmuo buvo skirtas PPO šalių narių vidaus žemės ūkio paramos sistemoms. 1994 m. Sutartis dėl žemės ūkio skirstė paramą pagal poveikį žemės ūkio rinkai į *geltonąją*, *mėlynąją* ir *žaliąją* dėžes. *Geltonosios* dėžės parama reikšmingiausiai iškraipė rinką, todėl buvo numatoma sumažinti ją iki nustatytų ribų. *Mėlynajai* dėžei priklausė pasiūlos kontrolės priemonės, įskaitant tiesiogines išmokas už plotą (arba derlingumą), apskaičiuojamos pagal galvijų skaičių. Laikoma, kad *mėlynosios* dėžės priemonės mažiau iškraipė tarptautinę žemės ūkio produkcijos rinką, todėl joms nebuvo taikoma mažinimo prievolė, sutariant, kad ši parama nedidės. *Žaliajai* dėžei buvo priskiriamos viešųjų paslaugų programos ir atsietos nuo gamybos tiesioginės išmokos ūkininkams (struktūrų pritaikymo, pajamų ir saugumo garantijų ir aplinkosaugos programos). Laikoma, kad šios paramos priemonės neiškraipė žemės ūkio rinkos, ir joms netaikomi jokie apribojimai. Būtent į šias priemones orientuojasi ES BŽŪP 2014–2020 m.

PPO trijų dėžių taisyklė reikšmingai pakoregavo šalių narių žemės ūkio politiką, nustatant griežtus apribojimus populiarioms ir plačiai taikomoms ekonominio posistemio gyvybingumo palaikymo priemonėms. Pavyzdžiui, kainų palaikymo schemas ir susietos su gamyba išmokos, taikomos ES iki 1992 m., buvo priskirtos *geltonajai* dėžei. Lietuvoje perėjimo prie rinkos ekonomikos sąlygų laikotarpiu buvo analogiška situacija: *geltonosios* dėžės priemonės turėjo svarbų vaidmenį šalies žemės ūkio rėmimo modelyje. Lietuva įstojo į PPO vėliau, todėl *geltonosios* dėžės paramos mechanizmai šalyje buvo aktualūs ir XX a. pabaigoje, o realūs pokyčiai prasidėjo tik ruošiantis narystei ES. Todėl nagrinėjamu periodu *geltonosios* dėžės kainų palaikymo paramos priemonės pradėjo keisti *mėlynajai* dėžei priklausančios kompensacinės pajamų rėmimo priemonės, tai yra tiesioginės išmokos.

1992 m. prasidėjusi ES BŽŪP reforma palengvino patekimą į rinką: sumažėjo vidutinis privalomas muitų tarifas, padaugėjo prekių, kurioms nebuvo taikomas arba taikomas minimalus muitų tarifas. PPO narės priėmė daugiašalį sprendimą dėl paramos ribojimo žemės ūkio produktų eksportui. Nuoseklus BŽŪP pasiruošimas šiam sprendimui prasidėjo dar 90-aisiais, tačiau visiškai eksporto subsidijų atsisakyta 2014–2020 m. laikotarpiu, formuojant ES žemės ūkio paramos priemones iš mažiau rinką iškraipančių paramos rūšių.

Apibendrinant galima pasakyti, kad pasiruošimo narystei ES laikotarpiu Lietuva orientavo žemės ūkio paramos modelį į ekonominį gyvybingumą stiprinančias paramos priemones, kurios padėtų šaliai judėti link neoklasikinės ekonomikos vertybėmis pagrįsto gyvybingo ūkio formavimo. Žemės ūkyje turėjo dominuoti ekonomiškai gyvybingi ūkiai, kurie sugebėtų konkuruoti ES vidaus rinkoje ir reaguoti į jos poreikius be papildomos paramos. Tačiau didžiausią paramos biudžeto dalį sudarė trumpalaikio ekonominio gyvybingumo palaikymo priemonės, kurios skatino priklausomybę nuo paramos modelio ir darė įtaką ūkininkavimo kryptių parinkimui.

Priemonėms, kurios leido pagerinti ūkių ekonominio gyvybingumo situaciją iš esmės, buvo skiriamas mažesnis finansavimas. Ir nacionalinio, ir ES biudžeto lėšos daugiausia buvo skirtos stambiam verslui remti ir prisitaikyti prie naujos ūkininkavimo aplinkos. Nagrinėjamu laikotarpiu atskirtis tarp smulkių ir stambių verslininkų pradėjo dar stipriau didėti, nes smukūs verslininkai neturėjo pakankamai

pajėgumų investicinei paramai pritraukti, buvo ribojamas priėjimas prie kitos paramos, todėl jie tapo dar mažiau konkurencingi ne tik ES, bet ir nacionalinėje rinkoje.

Pasiruošimo ES narystei laikotarpiu iš esmės pasikeitė žemės ūkio paramos sistema. Lyginant 1991–1997 m. ir 1998–2003 m. laikotarpius, galima teigti, kad prioritetingas liko žemės ūkio ekonominio gyvybingumo gerinimo priemonės, tačiau jų turinys iš esmės transformavosi. Pokyčius nulėmė PPO reikalavimai ir perėjimas prie BŽŪP paramos modelio. Kitas reikšmingas pokytis, paveikęs paramos modelio turinį, susijęs su žemės ūkio vaidmeniu. ES BŽŪP traktavo žemės ūkį kaip itin svarbų kaimo politikos elementą, todėl 1998–2003 m. formuojamas žemės ūkio paramos modelis sprendė ne tik žemės ūkio, bet ir kaimo vietovių gyvybingumo problemas.

1998–2003 m. paramos priemonės tapo labiau orientuotos į ilgalaikį žemės ūkio gyvybingumo išsaugojimą. Daugiau dėmesio buvo skiriama investicijoms, kurios leistų sustiprinti ekonominę posistemį. Paramos modelyje formaliai atsirado priemonės, skirtos socialinio ir gamtinės aplinkos posistemų gyvybingumui palaikyti, tačiau šių priemonių įgyvendinimas strigo dėl nepakankamos patirties ir mažesnės svarbos suteikimo. Kaip ryškų pavyzdį galima įvardyti SAPARD rezultatus 2003 m., kai net nebuvo pradėtos taikyti priemonės „Agrarinė aplinkosauga“ ir „Žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku ir miškų infrastruktūros tobulinimas“, o socialinio posistemio gerinimui skirta priemonė „Profesinis mokymas“ susilaukė itin mažos biudžeto dalies.

2.3. Orientacija į rinkos poreikius: 2004–2013 m.

2004–2013 m. Lietuvos žemės ūkio ir kaimo plėtrai buvo prieinami įvairūs finansavimo šaltiniai, kurie turėjo padėti adaptuotis prie ES rinkos ir padidinti vietinių verslo subjektų konkurencingumą. Pažymėtina, kad šį laikotarpį veikiančios programos turėjo skirtingus tikslus, tačiau jų bendras finansavimas padėjo reikšmingai sustiprinti žemės ūkio ekonominę, socialinę ir gamtinę aplinkos posistemius. Svarbiausią indėlį į ilgalaikio žemės ūkio gyvybingumo užtikrinimą įnešė ES struktūrinių fondų parama kaimo plėtrai bei žuvininkystei ir BŽŪP parama.

ES struktūrinių fondų parama. Po įstojimo į ES tapo prieinama struktūrinė parama, kurią reglamentavo 2004–2006 m. bendrasis programavimo dokumentas. Kaimo plėtros ir žuvininkystės poreikiams buvo skirtas ketvirtasis šio dokumento prioritetas, kuris buvo įgyvendintas naudojant Europos Žemės ūkio orientavimo ir garantijų fondo bei nacionalinio biudžeto lėšas. Šios programos remtinios priemonės, susijusios su kaimo plėtra, pateikiamos 2.3.1 lentelėje. Parama turėjo padėti sumažinti kaimo vietovių priklausomybę nuo žemės ūkio ir susijusių veiklų, restruktūrizuoti ir modernizuoti žemės ūkio valdas, pagerinti konkurencingumą. Remiantis Nacionalinės mokėjimo agentūros prie Žemės ūkio ministerijos (NMA) duomenimis, kaimo plėtrai skirtoms priemonėms buvo išmokėta 176,6 mln. eurų.

2.3.1 lentelė. Bendrojo programavimo dokumento priemonės, susijusios su kaimo plėtra

Priemonės pavadinimas	Žemės ūkio gyvybingumo posistemiai			Kaimo plėtra	2004–2006 m. išmokėtų lėšų struktūra, proc.
	ekonominis	socialinis	gamtinės aplinkos		
Investicijos į žemės ūkio valdas	X	x	X		53,3
Jaunųjų ūkininkų įsikūrimas	X	X			9,1
Žemės ūkio produktų perdirbimo ir rinkodaros gerinimas	X		X		14,8
Kaimo vietovių palaikymas ir plėtros skatinimas	X	X		X	17,9
Miškų ūkis			X	X	3,2
LEADER+ pobūdžio priemonės veikla „Ilgūdžių įgijimas“		x		X	1,3
Mokymas		X		X	0,3
Iš viso					100,0

Priskyrimas posistemiams remiasi Lietuvos 2004–2006 m. Bendrojo programavimo dokumento prioritetų ir priemonių turiniu.

Šaltinis: sudaryta autorės (lėšų struktūra apskaičiuota remiantis NMA statistika).

Lietuvoje susiformavusi žemės ūkio struktūra, kurioje dominavo smulkūs ūkiai, buvo pripažinta viena iš svarbiausių kliūčių konkurencingumui ES vidaus rinkoje didinti. Struktūriniai fondai turėjo pagerinti žemės ūkio ekonominio posistemio gyvybingumą, įgyvendinant žemės ūkio restruktūrizavimą, kuris padėtų atsirasti didesniai ekonomiškai gyvybingų ūkių skaičiui. Struktūrinė parama turėjo padėti keisti šalies ūkių struktūrą, orientuojant šį sektorių į neoklasikinės ekonomikos vertybėmis pagrįstą gyvybingą verslą ir darant jį mažiau priklausomą nuo paramos. Įgyvendinant šią politikos kryptį, ūkių struktūros pokytis buvo neišvengiamas, todėl turėjo padidėti nedarbas. Dėl šios priežasties struktūrinė parama siekė didinti užimtumą, nesusijusį su žemės ūkio veikla. Šios priemonės turėjo padėti ekonomiškai negyvybingų ūkių šeimos nariams surasti savo nišą ir pasilikti kaimo vietovėse.

Žemės ūkio ekonominio posistemio gyvybingumui stiprinti buvo skirta didžiausia struktūrinės paramos biudžeto lėšų dalis. Priemonė „Investicijos į žemės ūkio valdas“, kuriai buvo skirta 53,3 proc. lėšų, siekė spartinti restruktūrizavimo ir modernizavimo iniciatyvas žemės ūkyje, gerinti žemės ūkio subjektų ekonominio gyvybingumo situaciją. Tarp siektinų priemonės tikslų buvo gamybos išlaidų mažinimas, produkcijos kokybės gerinimas, aplinkos kokybės, higienos ir darbo sąlygų, gyvūnų gerovės standartų išsaugojimas ir pagerinimas, veiklos įvairinimas ūkiuose. Pagal šią priemonę pasirašytų sutarčių skaičius buvo didžiausias – 692 vnt.

Priemonė „Žemės ūkio produktų perdirbimo ir rinkodaros gerinimas“ buvo antra pagal svarbą, jai atiteko 14,8 proc. lėšų, kurios buvo skirtos 35 sutartims vykdyti. Priemonė turėjo padėti ūkininkams pagerinti savo ūkių konkurencingumą ir jų teikiamą pridėtinę vertę, tai yra sustiprinti ekonominio posistemio potencialą. Buvo rėmiami projektai, susiję su žemės ūkio produktų perdirbimo, rinkodaros

modernizavimu ir racionalizavimu. Jie turėjo prisidėti prie ilgalaikio konkurencinio pranašumo formavimo. Pažymėtina, kad Bendrajame programavimo dokumente buvo išskelti ir gamtinės aplinkos posistemį veikiančys tikslai dėl aplinkos apsaugos ir atliekų mažinimo arba efektyvesnio panaudojimo.

Priemonei „Jaunųjų ūkininkų įsikūrimo“ buvo skirta 9,1 proc. lėšų. Nors ši priemonė iš esmės sprendė šalies žemės ūkio demografinio gyvybingumo problemą, tačiau buvo tikimasi ir teigiamo poveikio ekonomikai. Viena vertus, ši priemonė turėjo padėti modernizuoti žemės ūkio valdas, nes jauni ūkininkai sugeba geriau konkuruoti ir plėtoti verslą, pasitelkiant inovacijas. Kita vertus, parama turėjo padėti užtikrinti jaunesiems ūkininkams pakankamas gyvenimo pajamas ir deramą pragyvenimo lygį. Vykdam šią priemonę, buvo pasirašytos 676 sutartys, tačiau trečiajame skyriuje pateikta Lietuvos ūkių demografinė situacija leidžia teigti, kad bendrame ūkių nykimo kontekste ši parama negalėjo iš esmės pagerinti socialinio posistemio gyvybingumo ir sustabdyti neigiamų tendencijų.

„Kaimo vietovių pritaikymo ir plėtros skatinimo“ priemonė sujungė penkias veiklos grupes, kuriančias geresnes sąlygas gyventi ir dirbti kaime: „Žemės sklypų perskirstymo veikla“ (0,4 proc.), „Kaimo turizmo ir amatų skatinimas“ (5,4 proc.), „Žemės ūkio ir artimų ekonominės veiklos sektorių įvairinimas, siekiant įvairiapusio ekonominės veiklos pobūdžio ir alternatyvių pajamų šaltinių“ (2,2 proc.), „Žemės ūkio vudentvarka“ (8,9 proc.) ir „Konsultavimo paslaugos ūkiams“ (0,9 proc.). Bendra penkių priemonių suma sudarė 17,9 proc. biudžeto, o vykdam priemonės buvo pasirašyta 117 sutarčių. Didžiausia lėšų dalis buvo skirta veiklos grupėms „Žemės sklypų perskirstymo veikla“ (36 sutartys) ir „Kaimo turizmo ir amatų skatinimas“ (sudaryta 40 sutarčių). „Kaimo vietovių pritaikymo ir plėtros skatinimo“ priemonė labiau orientuota į ūkininkų pajamų įvairinimą, suvokiant šį veiksmą kaip ūkio ekonominio gyvybingumo išsaugojimo potencialą arba veiklas, nesusijusias su žemės ūkiu.

ES struktūriniai fondai taip pat rėmė priemonę „Miškų ūkis“, pagal kurią buvo skiriamos investicijos privačių miškų infrastruktūrai gerinti ir papildomoms darbo vietoms kurti. Šiai priemonei vykdyti buvo skirta 3,2 proc. biudžeto lėšų, kurias gavo 72 sutarčių vykdytojai. Ji buvo orientuota į ekonominės, ekologinės ir socialinės miškų vertės padidinimą.

Struktūrinė parama taip pat numatė lėšas socialinio posistemio gyvybingumo gerinimui. Buvo remiama ne tik veikla, susijusi su demografinio gyvybingumo problemos sprendimu, bet ir žmogiškųjų išteklių kvalifikacijos tobulinimo iniciatyvos. Šiam tikslui buvo skirtos trys priemonės: „Konsultavimo paslaugos“ („Kaimo vietovių pritaikymo ir plėtros skatinimo“), LEADER+ pobūdžio priemonės veikla „Įgūdžių įgijimas“ ir „Mokymas“. Visų šių priemonių biudžetas nesiekė net 3,0 proc. Pažymėtina, kad šios priemonės buvo orientuotos į kaimo vietovių žmogiškojo potencialo gerinimą, todėl žemės ūkio socialinio posistemio gyvybingumui palaikyti skirta suma buvo dar mažesnė.

Priemonė „Mokymas“ buvo skirta padėti prisitaikyti prie ES vidaus rinkos standartų ir reikalavimų, suteikiant būtinas konkuravimui žinias. Ji leido ūkininkams

susipažinti su naujomis gamybos technologijomis, ekonominio ūkininkavimo metodais ir veiklos įvairinimo galimybėmis kaimo vietovėse, ugdė gebėjimus prisitaikyti prie pasikeitusios verslo aplinkos.

Žmogiškųjų išteklių kokybei kelti galėjo būti panaudotos ir „Leader+“ lėšos. Pažymėtina, kad ne visas šių priemonių finansavimas buvo skirtas būtent ūkininkaujančių asmenų gebėjimams formuoti, tačiau buvo siekiama kurti pamatą, kuris paskatintų kaimo gyventojus pasilikti kaimo vietovėse, išsaugant žmogiškuosius išteklius, būtinus ilgalaikiam žemės ūkio veiklos gyvybingumui užtikrinti.

Bendroji žemės ūkio politika. 2004 m. Lietuva įstojo į ES, ir nacionalinė žemės ūkio politika tapo ES BŽŪP sudėtine dalimi. Sutartyje dėl Europos Sąjungos veikimo (2012/C 326/01) išvardyti iki šiol aktualūs BŽŪP tikslai, kurie sujungė neoklasikinės ir gerovės ekonomikos vertybėmis pagrįstus žemės ūkio gyvybingumo iššūkius (Europos Sąjungos sutarties..., 2012):

„a) didinti žemės ūkio našumą skatinant technikos pažangą bei užtikrinant racionalią žemės ūkio gamybos plėtotę ir kuo geresnį gamybos veiksmų, ypač darbo jėgos, panaudojimą;

b) tokiu būdu užtikrinti deramą žemės ūkiu besiverčiančios bendruomenės gyvenimo lygį, ypač didinant žemės ūkyje dirbančių asmenų asmenines pajamas;

c) stabilizuoti rinkas;

d) garantuoti pakankamą tiekimą;

e) užtikrinti vartotojams priimtinas tiekiamos produkcijos kainas“.

ES BŽŪP prioritetu tapo pavienių ūkių ekonominis gyvybingumas rinkos ekonomikos sąlygomis, kuris buvo užtikrinamas nustatant bendras politikos gaires, o tai užtikrindavo visos ES žemės ūkio sistemos gyvybingumą. ES teisinis reglamentavimas buvo skirtas pageidautinos bendros šalių narių žemės ūkio ir kaimo vystymo krypties formavimui, tačiau nacionalinė politika liko gana savarankiška, paliekant teisę formuoti politiką ir laisvę plėtoti žemės ūkį paisant nustatytų gairių, atsižvelgiant į šalies ypatumus, prioritetus, ilgalaikes ūkininkavimo tradicijas bei savitumą.

Lietuvai įstojus į ES, žemės ūkio ir kaimo vietovių plėtra tapo reglamentuojama ES teisės aktais, buvo sutarta dėl nuoseklaus perėjimo prie ES šalims galiojančių finansavimo taisyklių. 2004–2013 m. parama buvo skiriama šioms priemonėms (Vidickienė, Melnikienė, 2014): išmokos žemės ūkio veiklą vykdantiems subjektams (žemdirbių pajamų lygio palaikymas, išmokos pageidautinos produkcijos gamybai skatinti, pajamų praradimo kompensavimas, įgyvendinant tam tikras aplinkosaugines priemones, kita), rinkos reguliavimo priemonės, investicinė parama ūkiui ir kaimui, žemdirbių ir kitų kaimo gyventojų gebėjimų ugdymas. Šios priemonės pasiskirstė dviejų ramsčių BŽŪP modelyje, o nuo 2007 m. antrajame ramstyje atsirado keturių ašių struktūra (2.3.1 pav.).

Pirmąjį ramstį sudarė tiesioginės išmokos ir rinkos reguliavimo priemonės, kurioms atiteko apie 3/4 BŽŪP biudžeto. Šios priemonės buvo orientuotos į ekonominio posistemio gyvybingumo palaikymą. Antrojo ramsčio priemonės buvo

orientuotos į kaimo plėtros politiką ir žemės ūkio problemas. Svarbiausios žemės ūkio gamtinės aplinkos ir socialinio posistemio gyvybingumo palaikymo priemonės priklausė antrajam ramsčiui, tačiau šioms problemoms atiteko itin kukli biudžeto dalis. Skyrėsi ir šių priemonių finansavimo principai: pirmas ramstis buvo visiškai finansuojamas iš ES biudžeto lėšų, antrasis ramstis numatė bendrą finansavimą (25,0 proc. – valstybės narės, 75,0 proc. – ES biudžetas).

<i>Bendroji žemės ūkio politika</i>		
<i>Pajamų palaikymo ir rinkos reguliavimo priemonės</i>	<i>Kaimo plėtra</i>	
<i>Tiesioginės išmokos</i>	<i>1 kryptis: konkurencingumas</i>	<i>4 kryptis: LEADER</i>
	<i>2 kryptis: aplinka ir žemės valdymas</i>	
<i>Rinkos reguliavimo priemonės</i>	<i>3 kryptis: ekonominis įvairinimas ir gyvenimo valdymas</i>	
<i>I ramstis</i>	<i>II ramstis</i>	

2.3.1 pav. 2007–2013 m. ES BŽŪP paramos modelis

Šaltinis: sudaryta autorės.

2004–2013 m. iš esmės buvo tęsiama pasiruošimo narystei ES laikotarpiu pradėta žemės ūkio politikos vystymo kryptis. Nors paramos modeliui pagrįsti buvo naudojamos gerovės ekonomikos idėjos, iš esmės parama buvo nukreipta į stambesnių verslo formų rėmimą ir smulkaus verslo augimo skatinimą, tai yra buvo siekiama suformuoti ekonomiškai gyvybingus ūkius, kurie sugebėtų konkuruoti ES rinkoje. Išskirtinis dėmesys buvo teikiamas ekonominio posistemio gyvybingumui palaikyti, šis tikslas daugiausia buvo įgyvendinamas iš *pirmojo ramsčio BŽŪP* biudžeto lėšų. 2004–2013 m. laikotarpiu bazinės tiesioginės išmokos, mokamos iš Europos žemės ūkio garantijų fondo, dydis nuosekliai augo nuo 32,15 euro/ha iki 130,9 euro/ha (Vidickienė, Melnikienė, 2014; Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2014, 2015). ES biudžetas buvo papildomai naudojamas, mokant tiesiogines išmokas už kvotinių cukrų, energetinius augalus, mėšinius galvijus ir avis.

Lietuva taip pat išsiderėjo galimybę skirti papildomai pereinamojo laikotarpio nacionalinės paramos išmokas iš valstybės biudžeto, kurios būtų susijusios su tam tikros žemės ūkio produkcijos gamyba. Ši parama buvo labai reikšminga, nes Lietuvos ūkininkams mokamos tiesioginės išmokos nesiekė ES vidurkio, o konkuruoti reikėjo ES vidaus rinkoje. Papildomų nacionalinių tiesioginių išmokų už produkciją biudžeto dalis leido remti itin svarbias Lietuvos žemės ūkio sritis (augalininkystėje: grūdinių

augalų ir rapsų, baltyminių, pluoštinių linų, daugiamečių žolių sėklai ir pašarinių augalų mišinio, energinių augalų auginimą; gyvulininkystėje buvo mokamos išmokos už bulius ir jų auginimo ekstensyvinimą, karves žindenes, skerdžiamus suaugusius galvijus, ėriavedes, kvotinį pieną). 2004 m. iš ES biudžeto lėšų tiesioginėms išmokoms buvo išmokėta 118,6 mln. eurų, 2013 m. šis skaičius siekė 462,3 mln. eurų, o nacionalinio biudžeto suma sumažėjo nuo 55,8 iki 31,2 mln. eurų (Vidickienė, Melnikienė, 2014; Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2014, 2015).

Svarbu pažymėti, kad nagrinėjamu laikotarpiu tiesioginių išmokų skyrimo principai pasikeitė, siekiant pereiti nuo konkrečios produkcijos rėmimo prie orientacijos į rinkos poreikius. Šis žingsnis buvo itin svarbus, nes tiesioginės išmokos sudarė apie 3/4 BŽŪP biudžeto lėšų, ir mokėjimo taisyklių pokyčiai turėjo didelės įtakos žemės ūkiui. 2004 m. Lietuvos tiesioginių išmokų dydis priklausė nuo auginamų kultūrų ploto, skerdžiamų galvijų skaičiaus ir primelžto pieno. Tačiau nuosekliai teko keisti paramos schemą dėl 2003 m. pradėtos ES BŽŪP reformos, kuri siekė dar labiau orientuoti ūkininkus į rinkos poreikius ir suderinti paramą žemės ūkiui su PPO reikalavimais dėl rinkos liberalizavimo.

Lietuvoje tiesioginių išmokų modelio pertvarkymas prasidėjo 2007 m. Tiesioginės išmokos buvo atsietos nuo gamybos rezultatų, ir paramos dydis buvo pradėtas skaičiuoti, atsižvelgiant į referencinių metų ūkininko gamybos apimtį. Toks paramos modelis sprendė ir aktualią gerovės ekonomikos problemą – palaikė ūkininkų pajamų lygį ir sudarė prielaidas pereiti prie neoklasikinės ekonomikos gvildenamo gyvybingo ūkio idealo – orientuoti verslą į rinkos poreikius ir padėti išmokti gauti didesnę pelną. Naujas išmokų mokėjimo principas turėjo paskatinti pasirinkti produkciją, kuri turėjo paklausą rinkoje, o ne prisirišti prie tam tikros remiamos žemės ūkio produkcijos gamybos apimčių. Tačiau Lietuvoje buvo bandoma išsaugoti nacionalinio biudžeto susiejimą su gamybos apimtimis kuo ilgiau, nes tai leido užtikrinti probleminių sektorių gamybos apimties palaikymą.

2004 m. Lietuvoje pradėtas taikyti eksporto subsidijų mechanizmas, kuris siekė sumažinti žemės ūkio produkcijos perteklių vidaus rinkoje, atlyginant gamintojams nuostolius, atsiradusius dėl aukštesnių standartų taikymo. 2013 m. Lietuvoje buvo išmokėtos paskutinės eksporto gražinimo išmokos ir visiškai atsisakyta eksporto subsidijų, kadangi žemės ūkio paramos schema buvo derinama su PPO reikalavimais, numatančiais *geltonosios dėžės* priemonių atsisakymą.

Nagrinėjamu laikotarpiu stabilizuoti rinką padėjo rinkos reguliavimo priemonės, tačiau šios paramos dydis priklausė nuo situacijos rinkoje ir reikšmingai svyravo. Palyginti su tiesioginėms išmokoms skiriama biudžeto dalimi, ji buvo maža, pavyzdžiui, 2013 m. rinkos reguliavimo priemonėms buvo skirta 10,83 mln. eurų iš ES biudžeto ir 7,94 mln. eurų nacionalinio biudžeto lėšų. Populiariausios šio laikotarpio reguliavimo priemonės buvo intervenciniai pirkimai ir privataus saugojimo paslaugos.

2004–2013 m. Lietuvos ūkininkai turėjo galimybę papildomai pasinaudoti ES kaimo plėtros programai skirtomis lėšomis (*BŽŪP antrasis ramstis*). Ši programa leido palaikyti žemės ūkio ekonominio, socialinio ir gamtinės aplinkos posistemų ilgalaikį gyvybingumą. Nagrinėtas laikotarpis apėmė du ES BŽŪP programavimo laikotarpius:

2004–2006 m. ir 2007–2013 m. Lietuva turėjo teisę pasirinkti kiekvienam laikotarpiui aktualias remtinas priemones iš visoms ES šalims skirto sąrašo.

Kaimo plėtros 2004–2006 m. planas siekė didinti šalies žemės ūkio konkurencingumą, kurti galimybes veiklos įvairinimui bei skatinti aplinkosaugą. Šios programos vykdymas prasidėjo Lietuvai įstojus į ES. Šalies ūkininkai galėjo pasinaudoti šešiomis priemonėmis, kurios visapusiškai stiprino žemės ūkio sektoriaus gyvybingumą (2.3.2 lentelė). Remiantis NMA duomenimis, 2004–2006 m. šioms priemonėms išmokėta paramos suma (be techninės paramos) sudarė 481,2 mln. eurų. 2007–2013 m. Kaimo plėtros 2004–2006 m. plano priemonėms įgyvendinti buvo papildomai išmokėta 215,9 mln. eurų.

2.3.2 lentelė. Pagrindinės Kaimo plėtros 2004–2006 m. plano priemonės

Priemonės pavadinimas	Žemės ūkio gyvybingumo posistemiai			Kaimo plėtra	2004–2006 m. išmokėtos paramos struktūra, proc.
	ekonominis	socialinis	gamtinės aplinkos		
Ankstyvo pasitraukimo iš prekinės žemės ūkio gamybos rėmimas	X	X			18,6
Mažiau palankios ūkininkauti vietovės ir vietovės su aplinkosaugos apribojimais	X	X	X		36,8
Agrarinė aplinkosauga	X		X		19,6
Žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku			X	X	1,4
Pusiau natūrinių restruktūrizuojamų ūkių rėmimas	X				1,6
Standartų laikymasis	X		X		22,0
Iš viso					100,0

Priskyrimas posistemiams remiasi Lietuvos 2004–2006 m. Bendrojo programavimo dokumento prioritetų ir priemonių turiniu.

Šaltinis: sudaryta autorės (lešų struktūra apskaičiuota remiantis NMA duomenimis).

Socialinio posistemio gyvybingumo problemoms spręsti buvo įgyvendinamos priemonės „Ankstyvo pasitraukimo iš prekinės žemės ūkio gamybos rėmimas“ (18,6 proc. išmokėtos paramos) ir „Mažiau palankios ūkininkauti vietovės ir vietovės su aplinkosaugos apribojimais“ (36,8 proc. išmokėtos paramos). Priemonė „Ankstyvo pasitraukimo iš prekinės žemės ūkio gamybos rėmimas“ turėjo prisidėti prie žemės ūkio demografinės struktūros atsinaujinimo, skatinant jaunimo atėjimą į žemės ūkį ir didinant pasitraukiančių iš ūkininkavimo veiklos senjorų saugumą. Ši priemonė taip pat buvo traktuojama kaip reikšmingas indėlis į ekonominio gyvybingumo gerinimą, nes jauni ūkininkai užtikrindavo geresnius ekonominius rezultatus. „Mažiau palankios ūkininkauti vietovės ir vietovės su aplinkosaugos apribojimais“ priemonė irgi sprendė ir socialinio, ir ekonominio posistemio gyvybingumo problemas. Viena vertus, buvo remiami ūkininkai, kurių ūkių žemės produktyvumas buvo mažesnis, tai yra prisidėjo prie ūkių ekonominio gyvybingumo palaikymo. Kita vertus, priemonė sprendė socialinio gyvybingumo problemą, tai yra ūkininkavimo struktūros ir žmogiškųjų

išteklių potencialo išsaugojimo tam tikroje vietovėje. Priemonė taip pat turėjo prisidėti prie kraštovaizdžio išsaugojimo ir aplinkos gerinimo, įgyvendinant Geros ūkininkavimo praktikos taisykles, padėjo užtikrinti aplinkosauginių ribojimų laikymąsi, tokiu būdu prisidedant prie gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumo. Šioms socialinio posistemio gyvybingumą palaikančioms priemonėms 2004–2006 m. laikotarpiu buvo skirta 55,4 proc. šešioms Kaimo plėtros 2004–2006 m. plano priemonėms išmokėtų lėšų.

Priemonė „Standartų laikymasis“ turėjo padėti ūkiams prisitaikyti prie Nitratų direktyvos reikalavimų ir sumažinti aplinkos taršą azoto junginiais, padidinti konkurencingumą vidaus rinkoje dėl pagerėjusios pieno kokybės. Jai buvo skirta 22,0 proc. biudžeto.

Gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumo palaikymo priemonėms „Agrarinė aplinkosauga“ ir „Žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku“ atiteko tik 21,1 proc. lėšų. Įgyvendintiems priemonę „Agrarinė aplinkosauga“ buvo išmokėta 94,4 mln. Eurų. Minėta priemonė skatino taikyti labiau aplinkai tinkamas gamybos praktikas, gerino aplinką ir sveiko maisto gamybą, rėmė ūkininkus, kurie taikė aukštesnius aplinkosaugos standartus. Pagal priemonę „Žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku“ buvo išmokėta 6,9 mln. eurų. Ši priemonė buvo reikšminga ir kaip ekonominį aspektą gerinanti, kuriant papildomas darbo vietas, nesusijusias su žemės ūkiu, ir kaip aplinkosaugai vertinga priemonė, kuri prisidėjo prie biologinės įvairovės išsaugojimo ir leido kurti bei tausoti didesnę žemės rezervą, kuris galėtų būti ateityje naudojamas žemės ūkio gamybai.

Priemonė „Pusiau natūrinių restruktūrizuojamų ūkių rėmimas“ didino investicinės paramos prieinamumą pusiau natūriniams ūkiams ir skatino struktūrinius pokyčius, remiant šių ūkių stambinimą ir perėjimą prie prekinės prekybos. Šiai priemonei, kuri iš esmės prisidėjo prie ilgalaikio ekonominio posistemio gyvybingumo užtikrinimo, buvo skirta tik 1,6 proc. šešių priemonių biudžeto lėšų.

Galima teigti, kad 2004–2006 m. didžiausias BŽŪP dėmesys buvo skiriamas ekonominio posistemio trumpalaikio gyvybingumo dirbtiniam palaikymui iš pirmo ramsčio lėšų, nesprenžiant ekonominio posistemio funkcionavimo problemų iš esmės. Antrojo ramsčio priemonės buvo labiau orientuotos į socialinio ir gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumo palaikymą ir kompensacines išmokas, kurios turėjo padėti dirbtiniu būdu palaikyti ūkių ekonominį gyvybingumą.

2007–2013 m. ES prasidėjo naujas BŽŪP laikotarpis, kuris tęsė 2003 m. pradėtą reformą. Lietuvoje pasirodė Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programa, kuri reikšmingai praplėtė remiamų priemonių rinkinį, įkomponuojant jas į BŽŪP antrojo ramsčio priemones. Kaip ir kitoms ES šalims, ši parama buvo teikiama taikant keturių ašių modelį, kai iš daugybės siūlomų priemonių Lietuva galėjo pasirinkti tik nustatytą skaičių aktualių priemonių. 2007–2013 m. priemonių rinkinį sudarė ir jau sėkmingai įgyvendinamos priemonės, ir visiškai naujos, skirtos padėti šalies ūkininkams konkuruoti rinkoje ir taikyti aukštus ES standartus.

Pirmosios ašies „Žemės, maisto ūkio ir miškininkystės sektoriaus konkurencingumo didinimas“ priemonės iš esmės buvo orientuotos į žemės ūkio

socialinio ir ekonominio posistemių problemų sprendimą (2.3.3 lentelė). 2007–2013 m. šiai sričiai buvo skirta 1005,0 mln. eurų. Socialinio posistemių problemos buvo sprendžiamos remiant demografinės ūkių struktūros išsaugojimo iniciatyvas bei investuojant į žmoniškųjų išteklių kokybės gerinimą.

2.3.3 lentelė. Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos pirmosios ašies „Žemės, maisto ūkio ir miškininkystės sektoriaus konkurencingumo didinimas“ priemonės

Priemonės pavadinimas	Žemės ūkio gyvybingumo posistemiai			Kaimo plėtra	2007–2013 m. skirta paramos lėšų dalis, proc.
	ekonominis	socialinis	gamtinės aplinkos		
Profesinio mokymo ir informavimo veikla		X		X	2,4
Jaunųjų ūkininkų įsikūrimas	X	X			10,3
Ankstyvas pasitraukimas iš žemės ūkio gamybos	X	X			13,3
Naudojimasis konsultavimo paslaugomis	X	X	X	X	0,4
Žemės ūkio valdų modernizavimas	X		X		47,2
Žemės ūkio produktų perdirbimas ir pridėtinės vertės didinimas	X				12,0
Dalyvavimas maisto kokybės schemose	X				0,1
Pusiau natūrinis ūkininkavimas	X	X			2,2
Žemės ūkio ir miškininkystės plėtra ir pritaikymo infrastruktūra (su PVM)	X		X	X	10,7
Miškų ekonominės vertės didinimas				X	1,5
Iš viso					100,0

Priskyrimas posistemiams remiasi Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos priemonių turiniu.

Šaltinis: sudaryta autorės (lėšų struktūra apskaičiuota remiantis NMA duomenimis 2015-12-31).

Priemonės „Profesinio mokymo ir informavimo veikla“ ir „Naudojimasis konsultavimo paslaugomis“ tęsė 2004–2006 m. parinktą rėmimo kryptį, kuri buvo orientuota į žemės ir miško ūkiuose dirbančių asmenų profesinės kvalifikacijos ir kompetencijos kėlimą bei atlygino už konsultacinę pagalbą, prisitaikant prie griežtesnio veiklos reglamentavimo. Buvo investuojama į socialinio posistemių potencialą – ugdant ūkininkus, kurie galėtų diegti inovacijas, taikyti geras žemės ūkio ir aplinkosaugos praktikas, prisitaikyti prie kompleksinio paramos susiejimo reikalavimų ir konkuruoti ES vidaus rinkoje. Šiai priemonei įgyvendinti buvo skirta 2,8 proc. pirmosios ašies biudžeto. Parama turėjo padėti gerinti ekonominio ir gamtinės aplinkos posistemių būklę.

2007–2013 m. žemės ūkio socialinio gyvybingumo problema buvo sprendžiama priemonėmis, skatinančiomis kartų kaitą žemės ūkyje. Reikšmingą finansavimą gavo gerai žinomos priemonės „Jaunųjų ūkininkų įsikūrimas“ ir „Ankstyvas pasitraukimas iš žemės ūkio gamybos“, kurioms buvo skirta atitinkamai 10,3 proc. ir 13,3 proc. pirmosios ašies biudžeto. Abi priemonės sprendė žemės ūkio socialinio gyvybingumo problemą, tačiau ekonominio gyvybingumo tikslai buvo ne mažiau reikšmingi. Vienas

iš svarbiausių abiejų priemonių akcentų buvo ekonominio ūkių gyvybingumo didinimas, skatinant ir vidutinio ūkio dydžio augimą, tokiu būdu kuriant ES rinkoje konkurencingą žemės ūkio struktūrą, kurioje vyrautų stambesni ūkiai.

Svarbios ekonominio gyvybingumo posistemio gerinimo priemonės, kurios formavo ilgalaikėje perspektyvoje gyvybingą verslą, buvo „Žemės ūkio valdų modernizavimas“, „Žemės ūkio produktų perdirbimas ir pridėtinės vertės didinimas“, „Dalyvavimas maisto kokybės schemose“, „Pusiau natūrinis ūkininkavimas“, „Žemės ūkio ir miškininkystės plėtra ir pritaikymo infrastruktūra (su PVM)“. Joms buvo skirta didžiausia pirmosios ašies biudžeto lėšų dalis.

Priemonei „Žemės ūkio valdų modernizavimas“ buvo skirtas didžiausias finansavimas – 47,2 proc. pirmosios ašies biudžeto lėšų. Ši priemonė rėmė žemės ūkio modernizavimą ir inovacijų diegimą ūkiuose, padedant formuoti ilgalaikį konkurencinį pranašumą. Priemonė skyrė paramą investicijoms, kurios pagerintų ekonominę situaciją (ūkio pajamų lygio, pridėtinės vertės bei produktyvumo didinimas), o pokyčiai būtų draugiški aplinkosauginiu aspektu.

Priemonei „Pusiau natūrinis ūkininkavimas“ buvo skirta 2,2 proc. pirmosios ašies biudžeto lėšų. Ji rėmė restruktūrizuojamus pusiau natūrinius Lietuvos ūkius, pretenduojančius į investicinę paramą. Priemonė siekė padidinti ekonomiškai perspektyvių ir konkurencingų ūkių skaičių ES vidaus rinkoje ir prisidėti prie gyvybingo žemės ūkio socialinio posistemio formavimo.

Priemonė „Dalyvavimas maisto kokybės schemose“ rėmė ūkininkus, dalyvaujančius maisto kokybės schemose, tokiu būdu gerinant produktų kokybę ir rinkodarą bei konkurencingumą vidaus rinkoje. Šiai priemonei buvo skirta 0,1 proc. pirmosios ašies lėšų.

Priemonės „Žemės ūkio produktų perdirbimas ir pridėtinės vertės didinimas“ investicinei paramai buvo skirta 12,0 proc. pirmosios ašies biudžeto lėšų. Priemonė siekė didinti žemės ūkio ir maisto sektorių konkurencingumą, rėmė modernizavimo ir inovacijų diegimo projektus, gerinančius produktų kokybę ir rinkodarą, skatino didesnės pridėtinės vertės kūrimą. Ši parama turėjo pagerinti ekonominio posistemio gyvybingumą.

Priemonė „Žemės ūkio ir miškininkystės plėtra ir pritaikymo infrastruktūra (su PVM)“ turėjo prisidėti prie infrastruktūros plėtros ir padidinti žemės ir miškų ūkių konkurencingumą. Šios paramos paskirtis buvo sietina su indėliu į ekonominį gyvybingumą, nes buvo tvarkomi žemės ūkio vandentvarkos ir žemės konsolidacijos projektai, gerinama miškų infrastruktūra. Tačiau kartu buvo siekiama prisidėti ir prie gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumo užtikrinimo, pavyzdžiui, siekiant vandens išteklių ekologinės vertės išsaugojimo ir puoselėjimo žemės ūkyje, sudarant prielaidas įgyvendinti kitus žemės ūkio ir aplinkosauginius politikos tikslus.

Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos antrosios ašies „Aplinkos ir kraštovaizdžio gerinimas“ priemonėms buvo skirta 815,1 mln. eurų. Ši ašis buvo orientuota į gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumo palaikymą, atlyginant ūkininkams už nuostolius, vykdam tam tikrų priemonių reikalavimus (2.3.4 lentelė).

2.3.4 lentelė. Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos antrosios ašies „Aplinkos ir kraštovaizdžio gerinimas“ priemonės

Priemonės pavadinimas	Žemės ūkio gyvybingumo posistemiai			Kaimo plėtra	2007–2013 m. skirta paramos lėšų dalis, proc.
	ekonominis	socialinis	gamtinės aplinkos		
Išmokos ūkininkaujantiems vietovėse su kliūtimis, išskyrus kalnuotas vietoves	X	X	X		41,5
Natura 2000 išmokos, susijusios su 2000/60/EK direktyvos išmokomis	X		X		0,3
Agrarinės aplinkosaugos išmokos	X		X		40,5
Pirmas žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku	X		X	X	4,6
Pirmas ne žemės ūkio paskirties ir apleistos žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku	X		X	X	7,6
„Natura 2000“ išmokos	X		X		0,5
Miškų aplinkosaugos išmokos			X	X	0,1
Miškininkystės potencialo atkūrimas ir prevencinių priemonių įdiegimas			X	X	1,7
Pelno nesiekiančios investicijos miškuose	X		X	X	1,9
Pelno nesiekiančios investicijos	X		X		1,2
Iš viso					100

Priskyrimas posistemiams remiasi Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos priemonių turiniu.

Šaltinis: sudaryta autorės (lėšų struktūra apskaičiuota remiantis NMA duomenimis 2015-12-31).

Priemonei „Išmokos ūkininkaujantiems vietovėse su kliūtimis, išskyrus kalnuotas vietoves“ buvo skirta didžiausia antrosios ašies biudžeto dalis – 41,5 proc. Ji turėjo paremti ūkininkaujančius mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse, padėti išsaugoti kraštovaizdį ir biologinę įvairovę, skatinant įgyvendinti Geros agrarinės ir aplinkosaugos būklės reikalavimus. Tačiau ne mažiau svarbu buvo išlaikyti socialinio gyvybingumo posistemio potencialą, kuris, savo ruožtu, turėjo prisidėti prie kaimo gyvybingumo mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse.

Antra pagal atitenkančią biudžeto dalį buvo kompensacinė priemonė „Agrarinės aplinkosaugos išmokos“ – 40,5 proc. ketvirtos ašies biudžeto lėšų. Ši priemonė siekė mažinti neigiamą žemės ūkio veiklos poveikį ir prisidėti prie biologinės įvairovės, kraštovaizdžio ir pusiau natūrinių buveinių išsaugojimo. Priemonė apėmė daug veiklos sričių, kurios leido pasiekti nustatytus tikslus, įgyvendinant penkias programas: 1) kraštovaizdžio tvarkymo programą, 2) ekologinio ūkininkavimo programą, 3) nykstančių Lietuvos senųjų veislių gyvulių ir naminių paukščių išsaugojimo programą, 4) „Rizikos“ vandens telkinių būklės gerinimo programą, 5) tausojančią aplinką vaisių ir daržovių auginimo sistemą.

Priemonė „Natura 2000 išmokos, susijusios su 2000/60/EK direktyvos išmokomis“, kompensavo nuostolius dėl papildomai patirtų išlaidų ūkininkaujantiems saugomose „Natura 2000“ tinklo vietovėse dėl tam tikrų veiklos ribojimų, būtinų siekiant užtikrinti laukinių paukščių, natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros

apsaugą bei daryti teigiamą poveikį vandens kokybei, dirvožemiui ir klimato kaitai. Šiai priemonei atiteko 0,3 proc. antrosios ašies biudžeto lėšų.

Priemonės „Pelno nesiekiančios investicijos“ lėšos buvo skiriamos melioracijos griovių sutvarkymui, siekiant palaikyti tvarų ūkininkavimą bei išspręsti įprastinės biologinės įvairovės nykimo problemas melioracijos griovių šlaituose ir suformuoti sąlygas kraštovaizdžio bei bioįvairovės atkūrimui tose vietovėse. Šiai priemonei buvo skirta 1,2 proc. antrosios ašies biudžeto lėšų.

Antroji ašis numatė daug priemonių, skirtų miškininkystės plėtrai. Miškai buvo traktuojami kaip alternatyvus žemės ūkio paskirties žemės naudojimo būdas, kuris padėda spręsti klimato kaitos problemas ir diversifikuoja kaimo vietovių gyventojų pajamų šaltinius, suteikiant papildomo užimtumo galimybę. Šios priemonės turėjo skirtingas tikslines grupes, tačiau kai kurios iš jų aiškiai įvardijo ūkininkus kaip tinkamus pareiškėjus ir siekė pokyčių būtent ūkininkų ūkiuose. Pažymėtina, kad iš procentaliai nedidelės antrosios ašies biudžeto dalies, skirtos miškininkystei, ūkininkų ūkiams atiteko dar mažesnė dalis.

Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos trečiajai ir ketvirtajai ašims buvo skirtas mažiausias finansavimas. Šios priemonės buvo skirtos kaimo vietovių gyvybingumui palaikyti, o ne žemės ūkio gyvybingumo situacijai gerinti. Trečiosios ašies „Gyvenimo kokybė kaimo vietovėse ir kaimo ekonomikos įvairinimas“ priemonėms buvo skirta net 240,9 mln. eurų. Šią ašį sudarė penkios priemonės, kurios skatino užimtumą, nesusijusį su žemės ūkio veikla, ir gerino kaimo vietovių infrastruktūrą.

Ketvirtosios ašies priemonės irgi buvo orientuotos į kaimo vietovių raidą keičiančių iniciatyvų remimą. Šią ašį sudarė „Leader“ priemonės, kurios rėmė vietos plėtros strategijų įgyvendinimą, bendradarbiavimo iniciatyvas, vietos veiklos grupių veiklai svarbių įgūdžių tobulinimą. Ketvirtosios ašies priemonėms (be techninės pagalbos) buvo skirta 134,6 mln. eurų.

Nacionalinės paramos priemonės. Įstojus į ES, Lietuvoje nuosekliai pradėjo keistis žemės ūkio paramos modelio finansavimo šaltinių svarba. Tačiau šalyje liko ir nacionalinės paramos priemonės, kurios sprendė šalies žemės ūkiui aktualias problemas. Pažymėtina, kad nacionalinės paramos priemonės keitėsi dėl naujų paramos modelio ribojimų arba sprendžiamų problemų aktualumo pokyčių (1 priedas), jos taip pat buvo naudotos BŽŪP papildomam finansavimui.

2004–2013 m. kasmetinis finansavimas buvo užtikrintas tik trim priemonėms, kurios aktualios ir naujame paramos modelyje: biodegalų gamybos plėtros programa (44,7 mln. eurų), draudimo įmokų dalies kompensavimas (40,6 mln. eurų), kreditų palūkanoms kompensavimas (7,3 mln. eurų). Rinkos reguliavimo priemonė, skatinanti pieno vartojimą, irgi buvo finansuota visą nagrinėtą laikotarpį, jai buvo skirta 11,9 mln. eurų.

Yra ir tęstinių priemonių, kurios įgyvendinamos iki šiol, bet jų finansavimas keleriems metams buvo nutrauktas: parama šalutiniams gyvūniniams produktams tvarkyti (10,6 mln. eurų), parama už papildomą bičių maitinimą (3,1 mln. eurų), parama gyvulių veislininkystei (10,2 mln. eurų), parama žemdirbių konsultavimui ir

švietimui (3,2 mln. eurų), moksliniams tyrimams, parodų, mugių ir konkursų organizavimui (1,9 mln. eurų), parama asociacijoms narystės mokesčiui mokėti bei atstovauti ES ir tarptautinėse organizacijose (1,0 mln. eurų), parama už sertifikuoto tautinio paveldo veiklą (0,3 mln. eurų), finansavimas fizinių ir juridinių asmenų reikalavimams apmokėti už bankrutavusių įmonių perdirbti supirktą pirminę žemės ūkio produkciją (0,2 mln. eurų), parama kokybiškų produktų gamybos ir kokybės tyrimo sistemos plėtrai finansuoti (0,9 mln. eurų), parama kooperacijai (1,7 mln. eurų) ir kaimo bendruomenių veiklai (8,8 mln. eurų), parama kompensuoti nuostoliams dėl fitosanitarijos priemonių taikymo (0,7 mln. eurų), kita.

Nacionalinės paramos priemonės daugiausia sprendė ekonominio posistemio gyvybingumo problemas. Nors buvo numatytos ir priemonės ūkininkų kompetencijos gerinimui bei susijusios su aplinkosauginiais aspektais, tačiau joms nebuvo skiriamas reikšmingas finansavimas, tai yra šios problemos buvo laikomos antraeilėmis.

Apibendrinant galima pasakyti, kad 2004–2013 m. Lietuvos žemės ūkio paramos modelis reikšmingai pasikeitė. Iš esmės politikos priemonės buvo stipriai orientuotos į neoklasikinės ekonomikos vertybėmis pagrįsto gyvybingo žemės ūkio formavimą: buvo siekiama struktūrinių pokyčių, kurie leistų pereiti nuo ekonomiškai negyvybingų smulkių ūkių prie stambių ūkių dominavimo. Tokia šalies ūkių struktūra buvo suvokiama kaip ekonomiškai gyvybinga ir konkurencinga be papildomos paramos.

Žemės ūkio ekonominio posistemio gyvybingumo stiprinimui be nacionalinės paramos papildomai buvo naudojama ir struktūrinė parama, ir BŽŪP lėšos. Ekonominio gyvybingumo priemonių pobūdis skyrėsi: vienos priemonės buvo orientuotos į tęstinį ūkių trumpalaikio ekonominio gyvybingumo palaikymą, užtikrinant pageidautiną pajamų lygį, kitos – leido iš esmės pagerinti ūkių potencialą ir padidinti ilgalaikį žemės ūkio ekonominį gyvybingumą. Pažymėtina, kad paramos šaltiniai papildė vienas kitą ir leido reikšmingai padidinti finansavimą, kuris buvo skirtas ilgalaikėje perspektyvoje gyvybingų ūkių formavimui. Struktūrinė parama buvo itin reikšminga, nes BŽŪP vis dėlto buvo orientuota į trumpalaikio ekonominio gyvybingumo problemų sprendimą, o antrojo ramsčio priemonės, didinančios ekonominio posistemio gyvybingumą ilgalaikėje perspektyvoje, sudarė tik mažą dalį biudžeto. Nagrinėjamu laikotarpiu pasikeitė tiesioginių išmokų mokėjimo principai: nuo gamybos apimčių rėmimo buvo pereita prie išmokų už plotus, kurie skatino ūkininkus orientuotis į rinkos poreikius ir didinti ūkinės veiklos pelną. Tokiu būdu buvo raginama savarankiškai priimti sprendimus, kurie leistų pagerinti pavienių ūkių ekonominį gyvybingumą.

2004–2013 m. žemės ūkio politikoje ypatingas dėmesys buvo skiriamas socialinio posistemio gyvybingumo problemoms spręsti. Nepageidautinų socialinio posistemio pokyčių katalizatoriumi tapo žemės ūkio politikos kurso pakeitimas į neoklasikinės ekonomikos gvildenamą gyvybingo ūkio sampratą. Smulkūs ūkiai tapo nekonkurencinga verslo forma, todėl jaunimas nebuvo linkęs perimti šeimos verslo. Šiuo laikotarpiu šalyje drastiškai sumažėjo demografiškai gyvybingų ūkių skaičius ir žemės ūkyje norinčių dirbti kaimo gyventojų skaičius. Struktūrinės paramos ir BŽŪP antrojo ramsčio priemonės padėjo spręsti socialinio posistemio problemas, susijusias su ūkininkaujančių asmenų skaičiaus mažėjimu ir žemės ūkyje dirbančių asmenų

kompetencija. Tačiau šių priemonių finansavimas buvo nepakankamas posistemio evoliucijos procesams sustabdyti.

Nagrinėjamu laikotarpiu gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumo palaikymo priemonės susilaukė kuklaus finansavimo iš BŽŪP antrojo ramsčio biudžeto. Didžiausią indėlį į gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumo gerinimą įnešė antrojo ramsčio antrosios ašies „Aplinkos ir kraštovaizdžio gerinimas“ priemonės, kurios buvo pradėtos įgyvendinti 2007–2013 m. Nuo 2007 m. gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumui palaikyti taikomų priemonių skaičius padidėjo. Paramos schema leido kompensuoti ūkininkams nuostolius, patirtus įgyvendinant gamtai draugiškas priemones.

2.4. Perėjimas link tvaraus žemės ūkio vystymo: nuo 2014 m.

ES BŽŪP savo programavimo dokumentuose pabrėžia tvaraus žemės ūkio vystymo svarbą nuo 1992 m. reformos, tačiau institucinės aplinkos inercija nulemdavo stiprią paramos modelio orientaciją į žemės ūkio ekonominio posistemio problemų sprendimą, sietiną su trumpalaikio gyvybingumo palaikymu. Prireikė keletu dešimtmečių, kol ES žemės ūkio ir kaimo plėtros paramos modelis evoliucionavo, o lėšų paskirstymas tapo labiau orientuotas į ilgalaikio gyvybingumo užtikrinimą, suteikiant vienodą svarbą žemės ūkio ekonominiam, socialiniam ir gamtinės aplinkos posistemiams.

Itin svarbi tiesioginių išmokų modelio evoliucija, nes jis sudaro didžiausią BŽŪP biudžeto dalį. Nagrinėjamu laikotarpiu parama transformavosi iš tam tikros žemės ūkio produkcijos rėmimo į gamintojo pajamų lygio palaikymą. Tai buvo reikšmingas žingsnis nuo dirbtinai palaikomos struktūros, kai ūkininkų apsisprendimą nulemdavo paramos dydis, į raginimą formuoti ekonomiškai gyvybingą žemės ūkio posistemį, kur ūkininkai priimtų svarbius sprendimus dėl verslo pelningumo didinimo, žinant, kad bus užtikrintas tam tikras pajamų lygis, o ūkio finansiniai rezultatai priklausys nuo priimtų verslo sprendimų.

2014 m. buvo pradėta BŽŪP reforma, kuri iš esmės pakeitė tiesioginių išmokų schemą. Nuo ekonominio posistemio gyvybingumo palaikymo buvo pereita prie labiau fragmentizuotos, tačiau orientuotos į tvaraus vystymosi tikslus, paramos schemas, kurioje matomas biudžeto indėlis į žemės ūkio ekonominio, socialinio ir gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumo palaikymą. Pereinama nuo stipraus ekonomiškai gyvybingo žemės ūkio posistemio formavimo prie atlyginimo už priemones, kurios didina visuomenės gerovę, tačiau mažina ūkių ekonominius rezultatus trumpalaikėje perspektyvoje.

Kita svarbi BŽŪP pirmojo ramsčio sudėtinė dalis – rinkos reguliavimo priemonės – buvo nuosekliai mažinama. 1992 m. rinkos reguliavimo priemonės, tokios kaip intervenciniai pirkimai ir eksporto subsidijos, sudarė 90,0 proc. Suderinant BŽŪP su PPO reikalavimais, 2013 m. šių priemonių biudžeto lėšų dalis sumažėjo iki 5,0 proc.

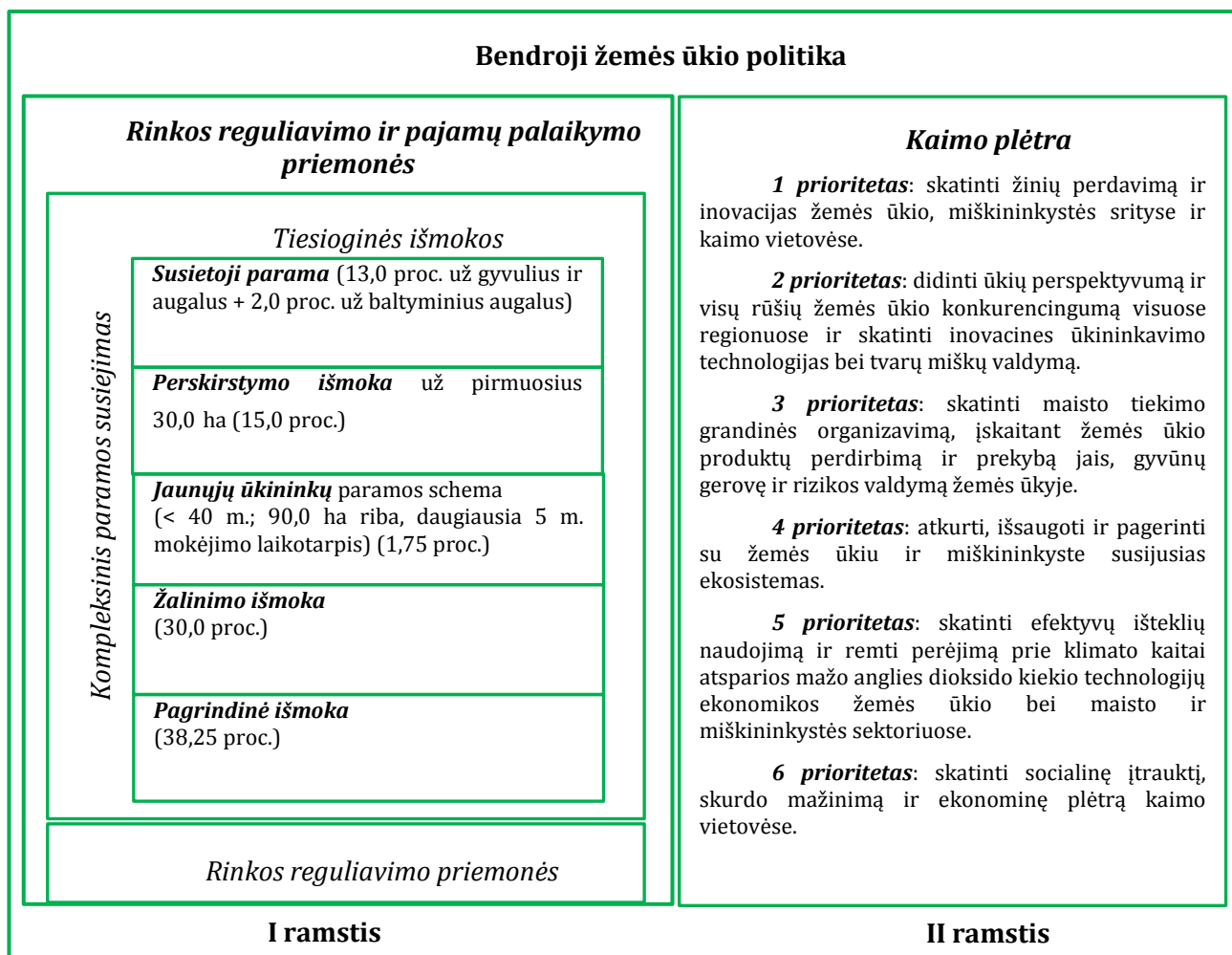
(European Commission, 2013). Pasikeitė ir rinkos reguliavimo priemonių paskirtis – jos išmokamos tik įvykus ypatingoms krizinėms situacijoms.

2000 m. kaimo vietovių raida buvo suvokiama kaip itin svarbi gyvybingam žemės ūkiui išsaugoti, todėl paramos modelyje atsirado priemonių, nesusijusių su žemės ūkiu. 2003 m. orientacija į kaimo plėtros priemones buvo stiprinama, atsirado naujų aplinkosauginių, maisto kokybės ir gyvulių gerovės reikalavimų ūkininkaujantiems asmenims. Buvo bandoma eiti link daugiafunkcio ekonominės veiklos „Europos žemės ūkio modelis“ formavimo (Erjavec, Erjavec, 2009), kuriame taikiai susigyventų kaimo plėtros ir žemės ūkio problemų sprendimas. Tačiau vertinant BŽŪP biudžeto dalis, skiriamas tam tikrų žemės ūkio posistemų gyvybingumui palaikyti, galima teigti, kad dominavo žemės ūkio ekonominio posistemo problemų sprendimas.

2014 m. prasidėjo reforma, kuri pasiūlė naują paramos modelį, stipresnę priemonių integraciją bei holistinę požiūrį į žemės ūkio gyvybingumo palaikymą ir kaimo plėtros politiką. ES šalys narės turėjo adaptuoti universalų tiesioginių išmokų paskirstymo modelį, pritaikant jį prie nacionalinių žemės ūkio poreikių. Pasirinktos reformos radikalumas ir institucinė inercija lėmė tiesioginių išmokų schemas pertvarkymo vėlavimą nacionaliniais lygmenimis. Lietuvoje būtini sprendimai ir tiesioginių išmokų modelis pasirodė tik 2015 m. (2.4.1 pav.), tačiau jo patobulinimai daromi iki šiol, nors pirmi struktūros pokyčiai prasidėjo jau 2014 m., kai atsirado perskirstymo išmoka už pirmuosius 30,0 ha. 2014–2020 m. tiesioginėms išmokoms skirtas biudžetas Lietuvoje sudaro 3246,8 mln. eurų.

2015–2020 m. Lietuvos *tiesioginių išmokų modelį* sudaro 5 sudėtinės dalys: 1) pagrindinė išmoka, 2) žalinimo išmoka, 3) išmokos jauniems ūkininkams, 4) perskirstymo išmoka ir 5) susietoji parama. Šį modelį, finansuojamą iš ES biudžeto, papildė ir pereinamojo laikotarpio papildomos nacionalinės paramos išmokos už produkciją, kurios skiriamos iš nacionalinio biudžeto ir padeda šalies ūkininkams konkuruoti ES vidaus rinkoje.

Pagrindinės išmokos už deklaruotą plotą apskaičiavimo principai Lietuvoje nepasikeitė, tačiau jos dydis reikšmingai sumažėjo dėl biudžeto perskirstymo kitoms tiesioginių išmokų rūšims. Pretenduoti į pagrindinę išmoką gali visi ūkininkai, kurie laikosi minimalių aplinkosauginių reikalavimų ir atitinka teisės aktuose nustatytus tinkamumo kriterijus. Iš esmės ši išmoka skirta ūkių ekonominio gyvybingumo problemoms spręsti.

2.4.1 pav. 2015–2020 m. BŽŪP paramos modelis Lietuvoje

Šaltinis: sudaryta autorės.

Žalinimo išmoka mokama tik ūkininkams, vykdančioms aplinkai ir klimatui draugišką veiklą, kuri tenkina šiuos reikalavimus: pasėlių įvairinimo, daugiamečių pievų išlaikymo ir ekologiniu požiūriu svarbių vietovių išskyrimą ūkyje. Šioms išmokoms skiriama 30,0 proc. tiesioginių išmokų biudžeto lėšų. Žalinimo išmokų reikalavimai ir tinkamumo kriterijai yra koreguojami atsižvelgiant į ūkio dydį, pievų ir/arba pūdymų dalį valdos plote, priskyrimą įprastiniam arba ekologiniam ūkininkavimo būdai. Ši tiesioginių išmokų paramos dalis yra skirta gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumui palaikyti, atlyginant ūkininkams, kurie pelningą veiklą pakeičia dirvožemį tausojančiomis praktikomis. Reikalavimai šiai išmokai gauti nuolat tobulinami, pavyzdžiui, tikslinamas žolinių azotą kaupiančių augalų sąrašas, detaliau reglamentuojami reikalavimai juodajam pūdymui, ekologiniu atžvilgiu svarbios vietovės (EASV) papildytos tam tikrais posėliais, žoliniais įsėliais, kraštovaizdžio elementais. ES reglamente nustatyta, kad daugiamečių pievų ir ganyklų nacionaliniu lygmeniu negali sumažėti daugiau kaip 5,0 proc. Lietuva nėra šalis, kur intensyvios žemės dirbimo praktikos itin pažeidė žemės išteklius, todėl reikalavimas grąžinti visas lėšas, jei bus pažeista ši taisyklė, yra pernelyg griežtas. Žalinimo išmokas papildo

antrojo ramsčio priemonės, skirtos agroaplinkosauginei būklei gerinti ir klimato kaitos problemoms spręsti, ekologiškam ūkininkavimui ir „Natura 2000“ tinklui.

Jaunųjų ūkininkų paramos schemai numatyta skirti 1,8 proc. tiesioginių išmokų biudžeto. Šios ūkininkų tikslinės grupės išskyrimas leidžia papildomai stiprinti demografinį žemės ūkio gyvybingumą ir didinti jaunųjų ūkininkų konkurencingumą rinkoje. Jaunasis ūkininkas, pirmą kartą teikiantis paraišką, turi būti ne vyresnis kaip 40 m. Išmokos jauniems ūkininkams skiriamos kuriant ūkio valdą pirmą kartą arba įsikūrusiems ne anksčiau kaip prieš 5 m. Šiai paramos schemai yra nustatyti ir tiesioginių išmokų dydžių apribojimai. Priemonė orientuota į smulkaus ir vidutinio verslo rėmimą, todėl ūkiui skiriamos išmokos neturėtų viršyti 90,0 ha ribos. Dalyvavimo schemoje trukmė vienam ūkininkui yra penkeri metai. Jaunųjų ūkininkų išmokų dydis neturėtų viršyti 25,0 proc. vidutinės nacionalinės išmokos vertės. Tokiu būdu siekiama stipriai neiškraipyti jaunų ir vyresnio amžiaus ūkininkų konkuravimo sąlygų. Svarbu pažymėti, kad šią paramą papildė ir antrojo ramsčio priemonės, kurios yra orientuotos į šios tikslinės grupės ūkių verslo plėtrą ir investicinę pagalbą.

Pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvoje labai sparčiai mažėja ūkių skaičius. Po nepriklausomybės susiformavusi žemės ūkio struktūra, kurioje dominavo smulkūs ūkiai, nuosekliai keičiasi, o ekonomiškai negyvybingas smulkus verslas pasitraukia iš žemės ūkio gamybos dėl nesugebėjimo konkuruoti ES vidaus rinkoje. Smulkių ūkių situacijai gerinti Lietuva pasirinko neprivalomą ES narėms persikirstymo išmoką ir įtraukė ją į tiesioginių išmokų modelį. Persikirstymo išmokoms skiria 15,0 proc. tiesioginių išmokų biudžeto. Ši paramos rūšis, skirianti papildomas išmokas už pirmuosius 30,0 ha deklaruoto ploto, yra prieinama visiems ūkininkams, pretenduojantiems į tiesiogines išmokas, todėl ji veikia ir ekonominį, ir socialinį gyvybingumo posistemius.

Pažymėtina, kad Lietuva nepasirinko galimybės sukurti atskiros supaprastintos paramos tiekimo schemas smulkiems ūkiams, kuriai galėjo skirti iki 10,0 proc. tiesioginių išmokų biudžeto lėšų. Tačiau antrajame ramstyje yra priemonių, kurios galėtų padėti smulkiajam verslui plėtoti verslą ir gerinti ūkio ekonominį gyvybingumą.

Lietuva taip pat pasinaudojo reglamentuose numatyta galimybe skirti iki 15,0 proc. tiesioginių išmokų biudžeto susietosioms išmokoms, kurios priklausytų nuo gamybos apimčių ir remtų probleminius žemės ūkio sektorius. Šiai paramai numatyta maksimali leidžiama biudžeto dalis. Parama paskirstyta tarp jautriausių gyvulininkystės ir augalininkystės nišų. Gyvulininkystės susietoji parama sudaro didžiausią biudžeto dalį, ji orientuota į galvijininkystę (išmokos už pieninius bulius ir mėsinius galvijus), tačiau nedidelę dalį biudžeto numatoma skirti mėsinėms avių bei pieninių ožkų augintojų rėmimui. Gyvulininkystės sektorius taip pat remiamas iš pereinamojo laikotarpio nacionalinės paramos išmokų (išmokos už karves žindenes ir bulius, ėriavedes, kvotinį pieną). BŽŪP susietoji parama augalininkystei skirta nustatytų lauko ir šiltnamių daržovių, vaisių ir uogų, baltyminių augalų auginimui. Ją papildė pereinamojo laikotarpio nacionalinė parama už baltyminius augalus.

2014–2020 m. paramos modelį *papildė rinkos reguliavimo priemonės*, kurios finansuojamos iš ES ir nacionalinio biudžeto lėšų. Šių priemonių biudžetą sunku

prognozuoti, nes tam tikros jų rūšys aktyvuojamos kaip ekonominio posistemio gyvybingumą palaikantis saugumo garantas, kai įvyksta reglamentuojamos rizikos ir reikalingi intervenciniai veiksmai situacijai rinkoje suvaldyti. 2014–2016 m. rinkos reguliavimo priemonėms buvo skirta 55,9 mln. eurų ES ir 83,5 mln. eurų – nacionalinio biudžeto lėšų (Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2016, 2017).

Praėjusį BŽŪP laikotarpį populiarias eksporto subsidijas pakeitė mažiau rinką iškraipančios paramos schemas, kurios didina nacionalinių žemės ūkio produktų eksportą. Ši parama remia informavimo ir pardavimo skatinimo veiksmus vidaus rinkoje ir trečiojoje šalyje ir apima platų produkcijos asortimentą. 2014–2016 m. šiai paramos kryptčiai skyrė 12,1 mln. eurų iš nacionalinio ir ES biudžeto lėšų (Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2015, 2016; Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2016, 2017).

Lietuvoje sėkmingai prigijo JAV žemės ūkio paramos modelyje itin populiarius nepasiturinčių visuomenės grupių rėmimas, suteikiant jiems didesnę priėjimą prie maisto produktų, ir iniciatyvos, skatinančios tam tikrų mitybos įpročių atsiradimą. Pavyzdžiui, nuo 2014 m. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija vykdo paramos maisto produktais programas (finansuojama ne iš BŽŪP biudžeto), remiančias skurstančių asmenų grupes. Iš nacionalinės kilmės ir ES biudžeto lėšų vykdomos programos, kurios didina pieno ir vaisių prieinamumą vaikams. Remiantis Žemės ūkio ministerijos VBAMS FIN-10 forma už 2014–2016 m. programų ir priemonių vykdymą, 2014–2016 m. programai, skatinančiai pieno vartojimą, išleista 10,1 mln. eurų, o vaisių vartojimo skatinimo programai – daugiau negu 6,0 mln. eurų.

Rusijos Federacijos embargas aktyvavo laikinas intervencinės paramos priemonės vaisių ir daržovių augintojams už produktų pašalinimą iš rinkos ir derliaus nenuėmimo priemonės. 2015 m. ūkininkų nuostoliams kompensuoti buvo išmokėta 176,7 tūkst. eurų ES paramos ir 1,5 tūkst. eurų PVM kompensacijų iš valstybės biudžeto (Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2015, 2016). 2016 m. pagal šią priemonę buvo išmokėta 98,1 tūkst. eurų (Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2016, 2017). Rusijos Federacijos embargas palietė ir pienininkystės sektorių, kuriame 2015 m. buvo pradėta speciali parama pieno gamintojams, kuri lygiomis dalimis buvo finansuojama iš nacionalinio ir ES biudžetų lėšų (viso 2015 m. skirta 52,47 mln. eurų, 2016 m. – 42,1 mln. eurų) (Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2015, 2016; Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2016, 2017).

Tęstinės rinkos reguliavimo priemonės yra tam tikrų žemės ūkio ir maisto produktų pirkimai ir saugojimas, pardavimai iš intervencinių sandėlių. 2014–2016 m. buvo aktyviai naudojamosi privataus saugojimo priemone (ypač sviestui, nugriebto pieno milteliams ir sūriui), finansuojama iš ES biudžeto. Šiuo laikotarpiu priemonei skirta 541,7 tūkst. eurų, o jos finansavimas reikšmingai didėjo (Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2015, 2016; Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2016, 2017). 2015 m. buvo skirta 128,5 tūkst. eurų nenugriebtų pieno miltelių intervenciniam supirkimui (Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2015, 2016), 2016 m. intervenciniams supirkimams buvo išleista 195,8 tūkst. eurų (Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2016, 2017). Priemonė buvo finansuojama beveik lygiomis dalimis iš nacionalinio ir ES biudžetų lėšų.

2015 m. buvo skirta 787,8 tūkst. eurų parama kiaulininkystės sektoriui, siekiant kompensuoti ūkininkams nuostolius, atsiradusius dėl afrikinio kiaulių maro protrūkio. 2016 m. ši paramos priemonė, iš dalies finansuojama iš nacionalinio biudžeto, buvo tęsiama, išmokant 963,2 tūkst. eurų (Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2016, 2017).

2014–2020 m. laikotarpiui numatyta nauja *BŽŪP antrojo ramsčio* struktūra: keturias ašis pakeitė šeši kaimo plėtros prioritetai. Remiantis Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu (ES) Nr. 1305/2013, buvo parengta Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 m. programa, kuri įtraukia šiuo metu šaliai aktualias kaimo plėtros priemones (2.4.1 lentelė), o joms įgyvendinti skirta 1977,8 mln. eurų. Šios priemonės sudaro 37,9 proc. nuo nagrinėjamo laikotarpio tiesioginių išmokų ir kaimo plėtros priemonių biudžeto.

Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 m. programos priemonių rinkinys yra skirtas palaikyti visų žemės ūkio posistemų ir kaimo vietovių gyvybingumą. Šį laikotarpį buvo nuosekliai tęsiamas jau žinomų BŽŪP priemonių rėmimas, tačiau atsirado patikslinimų ir naujų paramos krypčių, siekiančių padėti prisitaikyti prie žemės ūkiui ir kaimui aktualių pokyčių. Priemonės tampa vis labiau komplementarios, o paramos skyrimas konkrečiau posistemio gyvybingumui gerinti dažnai numato teigiamą pokytį kituose posistemiuose: orientaciją į gerovės ekonomikos vertybes keičia neoklasikinės ekonomikos tikslus. Didelis dėmesys skiriamas ūkių demografinėi situacijai gerinti ir smulkaus verslo gyvybingumui, remiamos iniciatyvos turi būti draugiškos aplinkai.

2014–2020 m. žemės ūkio sistemos ekonominio gyvybingumo palaikymas ir stiprinimas vis dar išlieka svarbi problema, kuriai skiriama didelė BŽŪP biudžeto dalis. Antrajame ramstyje yra daug priemonių, kurios orientuotos į šalies ūkių ilgalaikio konkurencinio pranašumo stiprinimą ir ūkio finansinių rezultatų gerinimą.

Didžiausią biudžeto dalį – 42,7 proc. – skyrė dviem priemonėms, stiprinančioms ūkių ekonominius pajėgumus: „Investicijos į materialųjį turtą“ (620,3 mln. eurų) ir „Ūkio ir verslo plėtra“ (223,7 mln. eurų). Jos orientuotos į skirtingas tikslines grupes ir papildoma viena kita, išsaugant žemės ūkio struktūrą, kurioje susigyventų stambus ir smulkus verslas.

Priemonė „Investicijos į materialųjį turtą“ remia valdų modernizavimą, infrastruktūros gerinimą, žemės ūkio produktų perdirbimą ir rinkodarą, pelno nesiekiančias investicijas, susijusias su biologinės įvairovės išsaugojimu didelės gamtinės vertės teritorijose. Remiamos investicijos į materialųjį turtą turėtų didinti žemės ūkio subjektų konkurencingumą, mažinti neigiamą gamybos poveikį aplinkai, padėti racionaliai naudoti žemės plotus. Ši priemonė susideda iš kelių sudedamųjų dalių, tačiau visa parama orientuota į ekonomiškai gyvybingo verslo konkurencingumo didinimą ir neremia smulkaus verslo projektų, o atvirkščiai – skatina žemės konsolidaciją. Jauniesiems ūkininkams irgi palikta galimybė pretenduoti į paramą. 2017 m. liepos 5 d. NMA duomenimis, 2014–2017 m. šiai priemonei patvirtinta 342,7 mln. eurų paramos (55,2 proc. biudžeto). Lėšos buvo skirtos 2878 pareiškėjams, o konkursas nebuvo didelis: pateiktos paraiškos tik 1,5 karto viršijo patvirtintų paraiškų skaičių (Lietuvos kaimo..., 2017).

2.4.1 lentelė. Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 m. programos priemonės

Priemonės pavadinimas	Žemės ūkio gyvybingumo posistemiai			Kaimo plėtra	Plane numatyta viešoji parama, proc.
	ekonominis	socialinis	gamtinės aplinkos		
Žinių perdavimas ir informavimo veikla		X		X	1,2
Konsultavimo paslaugos, ūkio valdymo ir ūkininkų pavadavimo paslaugos	X	X	X	X	0,2
Žemės ūkio produktų ir maisto produktų kokybės sistemos	X		X		0,2
Investicijos į materialųjį turtą	X		X	X	31,4
Ūkio ir verslo plėtra	X	X	X	X	11,3
Pagrindinės paslaugos ir kaimų atnaujinimas kaimo vietovėse				X	3,8
Investicijos į miško plotų plėtrą ir miškų gyvybingumo gerinimą				X	6,2
Gamintojų grupių ir organizacijų įsisteigimas	X			X	0,1
Agrarinė aplinkosauga ir klimatas	X		X		7,2
Ekologinis ūkininkavimas	X		X		7,6
Su „Natura 2000“ ir Vandens pagrindų direktyva susijusios išmokos	X		X	X	0,3
Išmokos už vietoves, kuriose esama gamtinių ar kitokių specifinių kliūčių	X	X	X		14,5
Miškų aplinkosaugos ir klimato paslaugos ir miškų išsaugojimas (tęstiniai įsipareigojimai)			X	X	0,1
Bendradarbiavimas	X	X	X	X	1,2
Rizikos valdymas	X				0,9
LEADER programa				X	5,8
Techninė pagalba				X	3,4
Ankstyvas pasitraukimas iš prekinės žemės ūkio gamybos (tęstiniai įsipareigojimai)	X	X			4,6
Iš viso					100,0

Priskyrimas posistemiams remiasi Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 m. programos priemonių turiniu. Šaltinis: sudaryta autorės (lėšų struktūra apskaičiuota remiantis NMA duomenimis).

Priemonė „Ūkio ir verslo plėtra“ skirta pageidautino socialinio posistemio išsaugojimui ir pažeidžiamiausių tikslinių grupių problemų sprendimui: smulkiųjų ūkių plėtrai, verslo pradžia ir plėtrai kaimo vietovėse, jaunųjų ūkininkų įsikūrimui remti. Ši priemonė prisideda prie pirmojo ramsčio tikslų įgyvendinimo. Parama jaunųjų ūkininkų įsikūrimui teikiama tik tuo atveju, jei ūkio ekonominis dydis, išreikštas standartinė produkcijos verte, paraiškos teikimo momentu yra ne mažesnis kaip 8000 eurų ir ne didesnis kaip 70000 eurų, tai yra siekiama padėti ūkiams, kurie galėtų būti ekonomiškai gyvybingi. Žemės ūkio ekonominio posistemio gyvybingumas stiprinamas ir kitomis priemonėmis, kurios padeda šalies ūkininkams patekti į naują

rinkos nišą, pratina ūkininkus prie inovatyvių verslo valdymo būdų, kurie padėtų išgyventi ir būtų ekonomiškai gyvybingi, nestambinant ūkio dydžio, atlygina nuostolius, kurie pažeidžia ūkio ekonominį gyvybingumą, įvykus tam tikroms rizikos rūšims.

Remiantis 2017 m. liepos 5 d. NMA statistika (Lietuvos kaimo..., 2017), 2014–2017 m. priemonei „Ūkio ir verslo plėtra“ buvo patvirtinta 51,0 mln. eurų paramos suma – tik 22,8 proc. biudžeto. Parama pasinaudojo 3191 pareiškėjas. Pažymėtina, kad net 20,6 proc. patvirtintų paraiškų buvo skirta jaunųjų ūkininkų įsikūrimui, 78,8 proc. – smulkiems ūkiams. Įdomu, kad jaunųjų ūkininkų įsikūrimo priemonė surinko 3,2 karto daugiau paraiškų, negu buvo patvirtinta, o konkursas tarp smulkių ūkių buvo nedidelis, nes pareiškėjai viršijo patvirtintų paraiškų skaičių tik 1,2 karto. Nors ši priemonė turėtų spręsti itin aktualią Lietuvos žemės ūkiui socialinio ir ekonominio gyvybingumo problemas, jos lėšų įsisavinimas vėluoja.

Priemonė „Žemės ūkio produktų ir maisto produktų kokybės sistemos“ finansuoja veiklas, kurios didina pridėtinę vertę ir geresnės kokybės žemės ūkio produktų gamybą, pirminės produkcijos gamintojų konkurencingumą ir tausų išteklių naudojimą. Šioms iniciatyvoms 2014–2020 m. laikotarpiu skirta 4,2 mln. eurų. Priemonė numato ypatingą dėmesį smulkaus ir vidutinio dydžio ūkių rėmimui, nes jie gali kurti didesnės pridėtinės vertės ir aukštesnės kokybės produktus, tačiau be papildomos paramos konkurencingumui didinti gali likti pažeidžiama ir ekonomiškai negyvybinga ūkių grupė. Remiantis NMA duomenimis, 2017 m. liepos 5 d. (Lietuvos kaimo..., 2017) priemonė „Žemės ūkio produktų ir maisto produktų kokybės sistemos“ irgi nesusilaukė planuoto ūkininkų susidomėjimo, nes pagal paraiškas buvo patvirtinta tik 0,5 mln. eurų (11,5 proc. biudžeto). Lėšų neišnaudojimo priežastis yra ne paraiškų kokybė (patvirtintos 327 paraiškos iš 354 gautų), o priemonės nepopuliarumas tarp ūkininkų.

Priemonei „Gamintojų grupių ir organizacijų įsisteigimas“ skirta 1,8 mln. eurų. Ji remia žemės ūkio sektoriaus gamintojų grupių (organizacijų) įsisteigimą ir jų veiklos pradžią, didinant žemės ūkio gamintojų konkurencingumą nacionalinėje ir ES vidaus rinkoje. Ši parama turėtų pagerinti žemės ūkio produkcijos gamintojų įsiliejimą į rinką, didinant dalyvavimo rinkoje veiksmingumą ir racionalizuojant veiklą, tai yra sudarant galimybę parduoti produkciją palankesniais sąlygomis. Tikėtinas ir poveikis smulkių ūkių ekonominio gyvybingumo ir konkurencingumo didinimui bei papildomų darbo vietų atsiradimui kaime. Tačiau 2017 m. liepos 5 d. NMA statistika (Lietuvos kaimo..., 2017) rodo, kad 2014–2017 m. šia galimybe nesusidomėjo nė vienas pareiškėjas, todėl tikėtina, kad ateityje dėl lėšų įsisavinimo pagal šią priemonę gali kilti problemų.

Priemonė „Bendradarbiavimas“ orientuota į ekonomiškai gyvybingų ūkių skaičiaus didinimą šalyje. Jos biudžetas yra apie 24,0 mln. eurų. Numatoma remti bendradarbiavimo iniciatyvas, kuriose dalyvauja ne mažiau kaip du subjektai. Ši priemonė turėtų padidinti paramos gavėjų konkurencingumą, skatinant bendradarbiavimą tarp gamintojų, konsultantų ir mokslininkų bei kuriant Europos inovacijų partnerystės veiklos grupes. Remiamas bendradarbiavimas, kuris leistų racionaliai naudoti valdas ir didinti pridėtinę vertę, plėtoti inovatyvias, gamtai ir klimatui draugiškas technologijas, ūkininkavimo metodus ir gamybos procesus, naujus

produktus. Priemonė yra itin palanki smulkių ir vidutinių ūkių ekonominio gyvybingumo ir konkurencingumo didinimui ir socialinio žemės ūkio gyvybingumo potencialo stiprinimui. Ji turėtų praplėsti itin pažeidžiamos tikslinės grupės investavimo potencialą, leisti taikyti pažangiausias technologijas ir agrarinės aplinkosaugos priemones, padidinti gamintojų integraciją į maisto grandinę ir sustiprinti ryšį su vartotoju (ypač per trumpąsias tiekimo grandines). Remiantis 2017 m. liepos 5 d. NMA duomenimis (Lietuvos kaimo..., 2017), 2014–2017 m. pagal šią priemonę buvo patvirtinta 2,3 mln. eurų paramos suma, atitekus 6 pareiškėjams. Konkursas nebuvo didelis: pateiktų paraiškų skaičius 1,5 karto viršijo patvirtintų skaičių. Ūkininkai vangiai naudojami svarbia parama, nes iki šiol įsisavinta tik 9,6 proc. šiai priemonei skirtos sumos.

Priemonė „Rizikos valdymas“ yra skirta ekonominėms ir aplinkos rizikoms spręsti (pavyzdžiui, klimato padariniai, gyvūnų ligos). Parama skirta padėti kompensuoti dalį draudimo išmokų dėl minėtų padarinių. Pažymėtina, kad pagalba skirta ne tik smulkiems ir vidutiniams, bet ir stambiaiems ūkiams. Šiai priemonei skirtos lėšos – 17,5 mln. eurų – orientuotos į ūkių ekonominio posistemio gyvybingumo stiprinimą ir leidžia atkurti gamybinį potencialą, įvykus rizikai. 2017 m. liepos 5 d. NMA duomenimis (Lietuvos kaimo..., 2017), pagal šią priemonę 2014–2017 m. patvirtino tik 1 paraišką (395 eurų suma), nors buvo gauta 460 paraiškų. Šios priemonės lėšos praktiškai lieka neišsivintos.

Greta žemės ūkiui skirtų priemonių 2014–2020 m. laikotarpiu numatytos kaimo plėtros iniciatyvos, kurios prisideda prie daugiafunkcės ekonomikos idėjos įgyvendinimo ir gvildena gerovės ekonomikos vertybes. Šios priemonės padeda išsaugoti kaimo vietovių gyvybingumą, sukuriant palankią verslui infrastruktūrą, diversifikuojant ūkininkų ir kitų kaimo gyventojų pajamas bei išsaugant žemės ūkiui būtiną darbo jėgą.

Priemonė „Pagrindinės paslaugos ir kaimų atnaujinimas kaimo vietovėse“ teikia investicinę paramą kaimo vietovių infrastruktūros ir paslaugų plėtrai remiant projektus, susijusius su investicijomis į visų rūšių mažos apimties infrastruktūros kūrimą, atnaujinimą ir plėtrą, plačiajuosčio ryšio infrastruktūros formavimą, kultūros, tautinio ir gamtos paveldo, kraštovaizdžio ir tradicinių amatų puoselėjimo iniciatyvas. Šiai paramai skirta 76,1 mln. eurų. Priemonė orientuota į kaimo vietovių gyvybingumo išsaugojimą, o investicijos turėtų prisidėti prie subalansuotos teritorinės kaimo ekonomikos ir bendruomenių plėtros. Remiantis NMA statistika, 2014–2017 m. priemonė „Pagrindinės paslaugos ir kaimų atnaujinimas kaimo vietovėse“ buvo aktuali, ir pagal ją buvo patvirtinta 21,8 mln. eurų paramos suma, tačiau ir šios paramos įsisavinimas vyksta lėtai. 2017 m. liepos 5 d. paramą gavo 2033 pareiškėjai iš 4435 teikusių paraiškų (Lietuvos kaimo..., 2017), didžioji dauguma besikreipusių siekė gauti lėšas investicijoms į mažos apimties infrastruktūrą.

2014–2020 m. laikotarpiu tęsiama kaimo gyventojų pajamų įvairinimo kryptis, susijusi su miškininkyste. Priemonėms „Investicijos į miško plotų plėtrą ir miškų gyvybingumo gerinimą“ ir „Miškų aplinkosaugos ir klimato paslaugos ir miškų išsaugojimas“ numatoma skirti 123,7 mln. eurų. Pažymėtina, kad ūkininkai irgi gali pretenduoti į paramą, tačiau jų neišskiria kaip specialios tikslinės grupės. Priemonė

„Investicijos į miško plotų plėtrą ir miškų gyvybingumo gerinimą“ remia veikas, susijusias su miškingumo ir miškų ekonominės vertės didinimu, pažeistų miškų atkūrimu ir šių rizikų prevencija, miškų ekosistemų atsparumo stiprinimu ir aplinkosauginės vertės didinimu, skatina investicijas, kurios leidžia padidinti kaimo vietovių konkurencingumą ir atsinaujinančios energijos panaudojimą. Remiantis 2017 m. liepos 5 d. NMA duomenimis (Lietuvos kaimo..., 2017), 2014–2017 m. pagal šią priemonę buvo patvirtintos 6424 paraiškos iš 6826 pateiktų, o patvirtinta parama sudarė 26,1 mln. eurų. Pažymėtina, kad tęstiniai įsipareigojimai pagal ankstesnių laikotarpių kaimo plėtros priemones sudarė 86,8 proc. patvirtintų paraiškų. Priemonė „Miškų aplinkosaugos ir klimato paslaugos ir miškų išsaugojimas“ tęsia mokėjimus už ankstesniu programavimo laikotarpiu prisiimtus įsipareigojimus. Pagal šią priemonę buvo patvirtintos visos pateiktos paraiškos, t. y. 0,6 mln. eurų buvo paskirstyta 789 pareiškėjams. Minėtos priemonės biudžeto įsisavinimas buvo 45,5 proc., tuo tarpu „Investicijos į miško plotų plėtrą ir miškų gyvybingumo gerinimą“ išnaudojo tik 21,3 proc. skirtų lėšų.

Žemės ūkio socialinio posistemio gyvybingumas palaikomas sprendžiant dvių grupių problemas. Pirmoji grupė susijusi su kritinio ūkininkų ir žemės ūkio darbuotojų skaičiaus išsaugojimu, antroji – gerina žmogiškųjų išteklių kokybę, stiprinant gebėjimus didinti ekonominį verslo gyvybingumą ir padedant ūkininkauti, sąmoningai valdant ilgalaikį gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumą.

Žmogiškųjų išteklių išsaugojimas 2014–2020 m. įgyvendinamas, vykdant dvi tęstines priemones „Išmokos už vietoves, kuriose esama gamtinių ar kitokių specifinių kliūčių“ ir „Ankstyvas pasitraukimas iš prekinės žemės ūkio gamybos“, skiriant atitinkamai 287,0 ir 90,4 mln. eurų. Ši parama leidžia išlaikyti ūkininkus nepalankiose ūkininkauti vietovėse ir prisideda prie kartų kaitos skatinimo.

Priemonė „Išmokos už vietoves, kuriose esama gamtinių ar kitokių specifinių kliūčių“ prisideda prie žemės ūkio demografinio gyvybingumo ir aplinkosauginių problemų sprendimo. Ūkininkams atlyginama už blogesnes negu šalies vidutinės ūkininkavimo sąlygas, siekiant kompensuoti jiems nepakankamą pajamų lygį, išvengti žemės apleidimo, mažinti kaimo gyventojų socialinę atskirtį ir išsaugoti ūkininkavimo tradicijas probleminėse kaimo vietovėse. Vietovėse su specifinėmis kliūtėmis, kurios yra svarbios aplinkosaugos požiūriu, kompensacinė parama teikiama už ekstensyviai naudojamų žemės ūkio plotų išsaugojimą ir kitas ūkininkų veiklas, prisidedančias prie bioįvairovės ir ekosistemų išsaugojimo. 2017 m. liepos 5 d. (Lietuvos kaimo..., 2017) pagal priemonę „Išmokos už vietoves, kuriose esama gamtinių ar kitokių specifinių kliūčių“ buvo pateiktos 221862 paraiškos, buvo patvirtintas net 220302 iš jų finansavimas, kuris siekė 169,8 mln. eurų ir sudarė 59,1 proc. priemonei skirto biudžeto. Priemonė „Ankstyvas pasitraukimas iš prekinės žemės ūkio gamybos“ užtikrina ankstesniu periodu prisiimtų įsipareigojimų vykdymą. Minėtam laikotarpiui buvo pateiktos 27496 paraiškos, o joms patvirtintas biudžetas sudarė tik 30,2 proc. šiai priemonei skirtų lėšų, arba 27,3 mln. eurų.

Žmogiškųjų išteklių kompetencijų ir įgūdžių formavimui skirtos net trys priemonės („Žinių perdavimo ir informavimo veikla“, „Konsultavimo paslaugos, ūkio valdymo ir ūkininkų pavadavimo paslaugos“, „LEADER“), kurių biudžetas –

141,9 mln. eurų. Pažymėtina, kad priemonės yra orientuotos ne tik į ūkininkų kvalifikacijos kėlimą, todėl tikroji parama žemės ūkio socialinio posistemo gyvybingumui palaikyti yra mažesnė.

„Žinių perdavimo ir informavimo veiklos“ priemonė finansuoja profesinį mokymą, įgūdžių įgijimo, demonstracines ir informavimo veiklas, keliant profesinę kvalifikaciją ir kompetenciją žemės ūkio, maisto, miškininkystės ir kitose kaimo plėtros srityse. Įgyti įgūdžiai ir žinios turėtų prisidėti prie šalies žemės ūkio ekonominio ir gamtinės aplinkos posistemų gyvybingumo gerinimo, padidinti šalies ūkininkų konkurencingumą ES vidaus rinkoje.

Priemonė „Konsultavimo paslaugos, ūkio valdymo ir ūkininkų pavadavimo paslaugos“ skirta padėti pasinaudoti konsultavimo paslaugomis ir taip padidinti savo ūkių ir/arba investicijų ekonominį arba aplinkosauginį veiksmingumą, prisitaikyti prie klimato kaitos, skatinti pradėti teikti ūkių valdymo, ūkininkų pavadavimo ir jų konsultavimo paslaugas, mokyti būsimus konsultantus. Priemonės išskiria smulkių ūkių ir jaunųjų ūkininkų poreikius kaip svarbias bei identifikuoja šias grupes kaip pažeidžiamas ir turinčias specifinių žinių poreikį. Šios priemonės įgyvendinimas numatomas kaip papildomas pirmojo ramsčio tikslinio finansavimo sustiprinimas, gerinant šių pažeidžiamų ūkių grupių gyvybingumą.

„LEADER“ programos vietos plėtrai (bendruomenės inicijuota vietos plėtra) skirtos subalansuotai teritorinei kaimo ekonomikos ir bendruomenių plėtrai užtikrinti. Priemonė remia kaimo bendruomenių žmoniškųjų išteklių kompetencijos ir įgūdžių formavimo bei didinimo iniciatyvas, siekiant aukštesnės kokybės vietos plėtros strategijų parengimo ir jų įgyvendinimo. Teikiama investicinė parama „iš apačios“ inicijuotoms vietos plėtros strategijoms, remiami vietos veiklos grupių tarptautinio ir nacionalinio bendradarbiavimo projektai, šių grupių veikla ir kaimo bendruomenių aktyvumo skatinimas.

Remiantis 2017 m. liepos 5 d. NMA statistika (Lietuvos kaimo..., 2017), 2014–2017 m. šių priemonių lėšų įsisavinimas gerokai skyrėsi: 2,5 mln. eurų buvo skirta priemonei „Žinių perdavimo ir informavimo veikla“, ir tai sudarė 10,8 proc. visų šiai priemonei planuotų lėšų, 2,7 mln. eurų – priemonei „Konsultavimo paslaugos, ūkio valdymo ir ūkininkų pavadavimo paslaugos“ (58,5 proc.) ir 109,4 mln. eurų – priemonei „LEADER“ (96,1 proc.). Mažo pareiškėjų dėmesio susilaukė priemonė „Žinių perdavimo ir informavimo veikla“, nes buvo pateiktos tik 56 paraiškos, patvirtinta tik 17. Ūkininkų susidomėjimas konsultavimo paslaugomis buvo didesnis: iš 2762 pateiktų paraiškų buvo patvirtinta 1790.

Gamtinės aplinkos posistemo ilgalaikis gyvybingumas užtikrinamas, tęsiant praėjusių laikotarpių priemones, kurios atnaujintos atsižvelgiant į žemės ūkiui aktualius iššūkius („Agrarinė aplinkosauga ir klimatas“, „Ekologinis ūkininkavimas“, „Su „Natura 2000“ ir Vandens pagrindų direktyva susijusios išmokos“, „Išmokos už vietas, kuriose esama gamtinių ar kitokių specifinių kliūčių“, „Investicijos į miško plotų plėtrą ir miškų gyvybingumo gerinimą“, „Miškų aplinkosaugos ir klimato paslaugos ir miškų išsaugojimas“) bei numatant ūkininkų žinių ir įgūdžių tobulinimą, siekiant gamtai draugiško verslo skatinimo.

Pagal priemonę „Agrarinė aplinkosauga ir klimatas“ skiriamos kompensacinės išmokos už žemės ūkio gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumui svarbias veiklas. Remiamų veiklų biudžetas yra 142,4 mln. eurų, jos orientuotos į klimato kaitos padarinių švelninimą bei žemės ūkio keliamų aplinkosauginių problemų sprendimą, ekstensyvesnių ūkininkavimo praktikų skatinimą, aplinkai draugiškų technologijų naudojimą pasirinktuose žemės ūkio sektoriuose ir pan. Priemonės kompensuos ūkininkams išlaidas už veiklas, susijusias su ariamosios žemės apsėjimu daugiametėmis žolėmis, vietovių, kuriose bus visiškai atsisakyta trąšų naudojimo arba jis bus sumažintas, atsiradimą, biologinės įvairovės atkūrimo, išsaugojimo ir didinimo, ekosistemų stiprinimo ir jų būklės gerinimo iniciatyvas. Remiantis 2017 m. liepos 5 d. NMA statistika (Lietuvos kaimo..., 2017), 2014–2017 m. pagal šią priemonę patvirtinta paramos suma sudarė 15,6 mln. eurų (11,0 proc. biudžeto). Ši priemonė irgi neturėjo didelio konkurso: patvirtinta 10121 paraiška iš 11946. Daugiau kaip pusė paraiškų sudaro tęstiniai 2007–2013 m. „Agrarinės aplinkosaugos išmokos“ programos įsipareigojimai. Didžiausią paraiškų skaičių pritraukė priemonės „Ekstensyvus pievų tvarkymas ganant gyvulius“ ir „Melioracijos griovių šlaitų priežiūra“.

Palikta ir daug metų remiama priemonė „Ekologinis ūkininkavimas“, tačiau 2014–2020 m. jai skiriamas ypatingas dėmesys – ji išskirta kaip savarankiška priemonė, kurios biudžetas – 150,8 mln. eurų. Šis ūkininkavimo būdas yra draugiškas aplinkai ir daro reikšmingą indėlį į dirvožemio ir biologinės įvairovės išsaugojimą, tačiau verslas dažnai yra ekonomiškai negyvybingas ir priklauso nuo paramos. Kompensacinės išmokos už plotą mokamos ūkiams, kurie taiko ekologinio ūkininkavimo praktikas ir metodus arba pereina prie šio ūkininkavimo būdo. Ši parama turėtų užtikrinti kokybiško ir visaverčio maisto pasiūlą gyventojams, prisidėti prie biologinės įvairovės ir dirvožemio kokybės išsaugojimo, aplinkos taršos mažinimo, stabilių ekosistemų palaikymo. 2017 m. liepos 5 d. (Lietuvos kaimo..., 2017) buvo patvirtinta 78,4 mln. eurų paramos suma, kuri buvo paskirstyta 5953 pareiškėjams. 21,8 proc. pareiškėjų ši parama paskatino pradėti ūkininkauti ekologiškai, kiti pareiškėjai kreipėsi dėl paramos ekologiniam ūkininkavimui arba tęstinių įsipareigojimų.

Vykdamas priemonę „Su „Natura 2000“ ir Vandens pagrindų direktyva susijusios išmokos“, ūkininkams atlyginama už reikalavimų, viršijančių geros agrarinės būklės standartus, laikymąsi vietovėse su aplinkosaugos ribojimais dėl Paukščių (2009/147/EB) ir Buveinių (92/43/EEB) direktyvų įgyvendinimo. 2014–2020 m. priemonės biudžetas yra 6,6 mln. eurų. Ši kompensacinė parama atlygina už nekenkiančių bioįvairovei ūkinės veiklos ir ūkininkavimo būdų parinkimą, sušvelnina neigiamą poveikį klimato kaitai. Remiantis 2017 m. liepos 5 d. NMA statistika (Lietuvos kaimo..., 2017), 2014–2017 m. pagal šią priemonę patvirtinta paramos suma buvo 4,9 mln. eurų (75,3 proc. biudžeto). Patvirtinta parama 7352 pareiškėjams iš 7480 teikusių paraiškas.

Kitos nacionalinės paramos priemonės. BŽŪP modelį papildė daug įvairių nacionalinių paramos priemonių, administruojamų Nacionalinės paramos skyriaus. 2014 m. buvo skiriamos lėšos 28 administruojamoms priemonėms, 2015 m. – 35, 2016 m. – 38, o 2014–2016 m. biudžetas sudarė 127,5 mln. eurų. Svarbu pažymėti, kad

kai kurios iš šių priemonių papildė BŽŪP modelio finansavimą, ypač pirmojo ramsčio tiesiogines išmokas ir rinkos reguliavimo priemones. Nacionalinės paramos priemonės (be tiesioginių išmokų) pateiktos 2 priede.

Remiantis NMA teikiama statistika, 2014–2016 m. buvo skiriama parama dalies draudimo įmokoms kompensuoti (6,9 mln. eurų), kredito palūkanoms kompensuoti (0,2 mln. eurų), biodegalų gamybos plėtrai (29,5 mln. eurų), gyvulių veislininkystei ir grynaveislių ūkinių gyvūnų įsigijimui (12,1 mln. eurų), dalyvavimui su žemės ūkio ir maisto veikla susijusiose konferencijose, seminaruose ir parodose, leidybai ir renginių organizavimui (0,8 mln. eurų), moksliniams tyrimams, taikomajai veiklai ir Žemės ūkio ministerijos tarptautinių mokslinių tyrimų ir technologinės plėtros projektų administravimui (2,2 mln. eurų), žemdirbių konsultavimo veiklai (3,0 mln. eurų), žinių perdavimo ir informavimo veiklai (0,3 mln. eurų), narystės mokesčiui ir atstovavimui ES ir tarptautinėse organizacijose padengti (0,9 mln. eurų), tautinio paveldo išsaugojimo veiklai (0,3 mln. eurų), kokybiškų žemės ūkio ir maisto produktų gamybai, populiarinimui ir realizavimui (0,2 mln. eurų), kaimo bendruomenių veiklai (2,8 mln. eurų), šalutiniams gyvūniniams produktams tvarkyti (8,4 mln. eurų) ir kitoms priemonėms (Nacionalinėmis..., 2017).

Vertinant nacionalinių priemonių indėlį į žemės ūkį per tvarumo prizmę, galima teigti, kad dominuoja orientacija į žemės ūkio ekonominio posistemio gyvybingumo problemų sprendimą, nors kai kurios priemonės turi teigiamą aplinkosauginį aspektą. Žemės ūkyje dirbančių asmenų kompetencijos didinimui skirtoms priemonėms atitenka itin maža biudžeto dalis.

Apibendrinant, galima pasakyti, kad 2014–2020 m. BŽŪP reforma leido padaryti reikšmingą žingsnį nuo tvarios plėtros tikslų deklaravimo prie tvaraus žemės ūkio ir kaimo plėtros paramos modelio, kuriame pradėjo dominuoti gerovės ekonomikos vertybėmis pagrįsto gyvybingo žemės ūkio samprata. Paramos priemonės orientuojasi į tvarų vystymąsi ir ilgalaikį žemės ūkio gyvybingumą, kur ekonomiškai negyvybingos verslo formos ir nepelningos veiklos pripažįstamos svarbiomis dėl jų indėlio į visuomenės gerovę.

Pavyzdžiui, ekonomiškai negyvybingas smulkus verslas mažina nedarbą, padeda valdyti skurdą ir prisideda prie kaimo vietovių gyvybingumo palaikymo, teikia visuomenei didelę vertę dėl galimybės teikti sveikesnį ir visavertį maistą vietos gyventojams bei taikyti gamtai draugiškas ūkininkavimo praktikas, tausojančias žemės dirvožemį, bioįvairovę ir išsaugojant gamtinius išteklius kitoms kartoms. Smulkaus ūkio egzistavimas ir ūkininkavimo krypčių įvairovė šalies struktūroje leidžia žemės ūkiui greičiau atsitiesti po krizių. 2014–2020 m. smulkių ūkių išsaugojimui ir stiprinimui skirta didelė biudžeto dalis.

Šiuo laikotarpiu įvyko revoliuciniai paramos modelio pokyčiai, nes buvo iš esmės pakeisti didžiausią biudžeto dalį apimančių tiesioginių išmokų mokėjimo principai. 2014–2020 m. tiesioginių išmokų modelis nuo stiprios orientacijos į ekonominio posistemio rėmimą perėjo prie tvaresnio lėšų paskirstymo, derinant ekonominio, socialinio ir gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumo palaikymo tikslus. Nuo stambaus verslo rėmimo pereinama prie žemės ūkio struktūros įvairovės palaikymo ir

gamtinės aplinkos tausojimo. Atsiranda didesnis dviejų ramsčių ir atskirų priemonių komplementarumas.

Lietuvos žemės ūkio ir kaimo plėtros politikos priemonių raidos analizė rodo, kad nuo 1990 m. gyvybingo ūkio samprata keitėsi. Šie pokyčiai suponavo skirtingų žemės ūkio plėtros tikslų atsiradimą, kartu evoliucionavo ir šalies žemės ūkio paramos modelis.

Atkūrus nepriklausomybę, buvo remtasi gerovės ekonomikos vertybėmis, siekiant sukurti gyvybingą socialinį žemės ūkio posistemį, kuriame vyrautų šeimos ūkiai. Šiame etape buvo itin svarbus socialinių problemų sprendimas, tačiau greit paaikėjo, kad pasirinkta ūkių struktūra nesugeba išspręsti skurdo ir užimtumo problemų, nes smulkūs ūkiai yra itin pažeidžiami ekonomiškai. Iš pradžių pasirinktos paramos priemonės nuosekliai palaikė trumpalaikį žemės ūkio ekonominio posistemio gyvybingumą, tačiau laikui bėgant atsirado priemonės, kurios stiprino ilgalaikį ekonominio posistemio potencialą ir siekė formuoti ūkio struktūrą, kurioje dominuotų ekonomiškai gyvybingi ūkiai. Iš esmės tai buvo bandymas judėti nuo gerovės ekonomikos principais pagrįsto žemės ūkio prie neoklasikų siūlomo gyvybingo žemės ūkio idealo, kai ūkiai būtų pajėgus funkcionuoti be paramos. Ši žemės ūkio politikos vystymo kryptis nulėmė socialinio posistemio evoliuciją ir nepageidautinus demografinius pokyčius. Orientacija į stambaus verslo rėmimą, siekiant jo dominavimo struktūroje, turėjo ir neigiamos įtakos gamtinės aplinkos posistemiumi. Paramos modelis dažnai rėmė ekonomiškai gyvybingą žemės ūkio verslą ir nesugebėjo veiksmingai reaguoti į visuomenei aktualius iššūkius, o pasirinkta raidos kryptis kėlė grėsmę ilgalaikiam žemės ūkio sistemos gyvybingumui.

2014 m. reforma pasirinko priešingą žemės ūkio vystymo kryptį, grąžinant paramos modeliui gerovės ekonomistų gvildenamą gyvybingumo sampratą. Tačiau nacionalinės paramos priemonės vis dar lieka orientuotos į ekonominių problemų sprendimą. 2014–2020 m. BŽŪP paramos modelis stipriau orientuotas į tvarų žemės ūkio vystymą, skiriant vienodą dėmesį kritinių aspektų išsaugojimui ekonominiame, socialiniame ir gamtinės aplinkos posistemiuose. Stiprią orientaciją į trumpalaikius ekonominio gyvybingumo palaikymo tikslus, kuri buvo aktuali ankstesniais programavimo laikotarpiais, keičia ilgalaikio gyvybingumo užtikrinimo priemonės. Tačiau antrojo ramsčio paramos įsisavinimo analizė rodo, kad priemonės, orientuotos į socialinio ir gamtinės aplinkos posisteminių gyvybingumo išsaugojimą arba ilgalaikėje perspektyvoje ekonomiškai gyvybingo žemės ūkio formavimą, dažnai nesusilaukia būtino ūkininkų dėmesio.

3. ILGALAIKIS ŽEMĖS ŪKIO GYVYBINGUMAS: SVARBIAUSIŲ RODIKLIŲ DINAMIKA

Skyriuje pateikti rodikliai, kurie leidžia atskleisti Lietuvos žemės ūkio ilgalaikio gyvybingumo problemas. Situacija Lietuvos žemės ūkyje nagrinėjama remiantis tvaraus vystymosi teorija, tai yra tiriami ekonominio, socialinio ir gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumo rodikliai.

Ekonominio posistemio gyvybingumui tirti pasitelkti neoklasikinės ekonomikos atstovų siūlomi rodikliai, kurie leidžia atskleisti ūkio gebėjimą užtikrinti įvairių išlaidų rūšių padengimą iš ūkio generuojamų pajamų. Analizei taip pat pasitelkti papildomi rodikliai, kurie sietini su ūkio ekonominiu gyvybingumu. Tiriama įvairių ūkių grupių priklausomybė nuo paramos ir nustatomos pažeidžiamiausios nišos, kuriose ūkininkai nesugeba sugeneruoti pakankamai pajamų keturių asmenų šeimos skurdo lygiui peržengti.

Socialinio posistemio gyvybingumo problemos sietinos su ūkio gyvenimo ciklo koncepcija, todėl joms atskleisti tiriami du svarbūs aspektai, kurie daro lemiamą poveikį visos žemės ūkio sistemos evoliucijai. Pirma, nagrinėjami rodikliai, kurie atskleidžia ūkininkaujančių asmenų demografinius pokyčius. Antra, identifikuojamos problemos, susijusios su žmogiškųjų išteklių kokybe žemės ūkyje.

Gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumas sietinas su žemės ištekliais, kurie gali būti panaudoti žemės ūkio gamybai. Nagrinėti rodikliai leidžia atskleisti svarbiausias grėsmes ir dirvožemį tausojančių praktikų paplitimą. Kitas svarbus tyrimo aspektas – žemės ūkio veiklos poveikis gamtinei aplinkai.

3.1. Ekonominio posistemio gyvybingumas

Rinkos ekonomikos sąlygomis ūkių ekonominis gyvybingumas tampa vienu svarbiausių aspektų, kuris nulemia tam tikros šalies ūkininkavimo krypties klestėjimą arba nuoseklų nykimą. Ekonominio posistemio gyvybingumo problemos pasireiškia greičiausiai, palyginti su socialinio ir gamtinės aplinkos posistemio funkcionavimo sutrikimais. Valstybės intervencinės priemonės leidžia greitai reaguoti į pokyčius ir palaikyti pageidaujamų ūkių grupių gyvybingumą, tačiau svarbu pažymėti, kad tokios priemonės gali būti orientuotos į trumpalaikio ekonominio gyvybingumo palaikymą (pavyzdžiui, atlyginant už patirtus nuostolius arba pakeliant pajamas iki pageidautino lygio) ir ilgalaikėje perspektyvoje gyvybingo ekonominio posistemio kūrimą (pavyzdžiui, investicijos, padedančios įgyti konkurencinį pranašumą ir ateityje nepriklausyti nuo paramos).

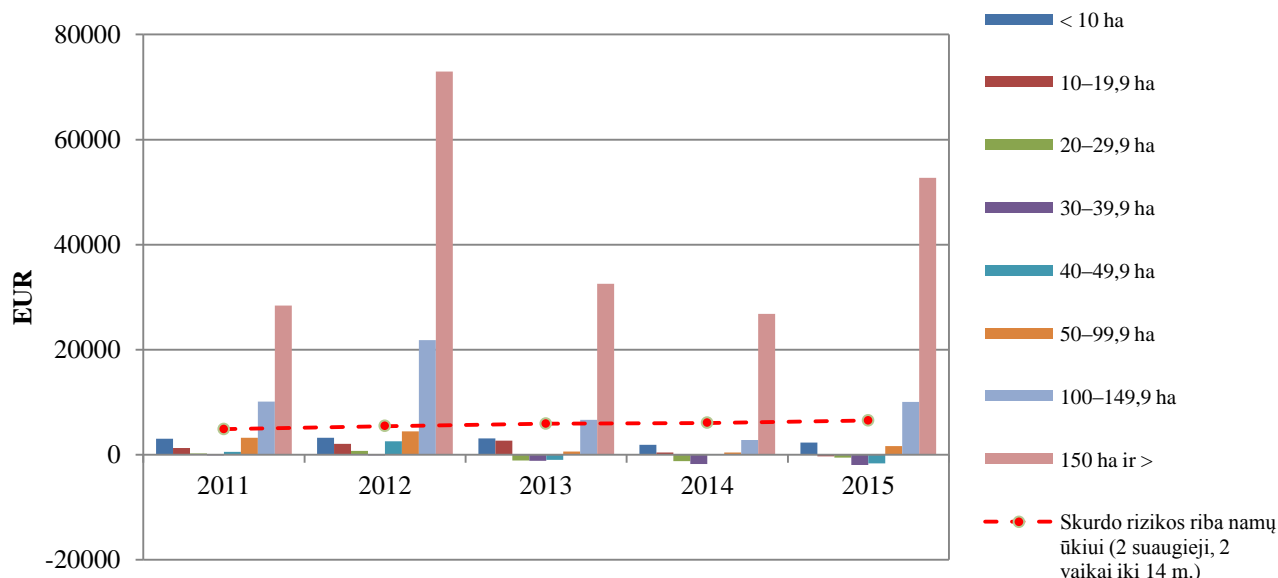
Didžiausią indėlį į ekonominio posistemio gyvybingumo vertinimo rodiklių formavimą įnešė neoklasikinės ekonomikos atstovai, kurie siejo perspektyvą su ūkio gebėjimu siekti pelno. Analizei parinkti rodikliai leidžia įvertinti būtent šį aspektą. Žemės ūkio ekonominio posistemio gyvybingumui tirti buvo parinkti trys rodikliai, kurie leidžia įvertinti ūkių grupių skirtingus ekonominio gyvybingumo laiko

horizontus. Svarbiausiems posistemio pokyčiams nustatyti papildomai buvo pasitelkti ūkių grupių išlaidų ir bendrosios produkcijos santykio, gamybos subsidijų dalies nuo bendrosios produkcijos, turto pelningumo, mokumo ir likvidumo rodikliai. Rodiklių apskaičiavimo metodika pateikta 3 priede.

Atlikta analizė sugretina neoklasikinės ir gerovės ekonomikos vertybėmis pagrįstus ūkio ekonominio gyvybingumo vertinimus. Nustatoma, kokį poveikį ūkio ekonominiam gyvybingumui darė subsidijos (rodiklis vertinamas kartu su PVM atskaita). Paramos modelio poveikis ūkių grupių ekonominiam gyvybingumui vertinamas sugretinant svarbiausių rodiklių reikšmes su Lietuvos statistikos departamento skelbiama metine namų ūkio, susidedančio iš dviejų suaugusių asmenų ir dviejų vaikų iki 14 m., skurdo rizikos riba.

Žemės ūkio ekonominio posistemio gyvybingumo būklės pokyčiai tyriami remiantis prekinių ūkininkų ūkių Ūkių apskaitos duomenų tinklo (ŪADT) kasmetinių ekonominės veiklos rezultatų statistika. Analizei parinktas 2011–2015 m. laikotarpis. Svarbiausių rodiklių pokyčiai nagrinėti pagal ūkio dydį, ūkininkavimo kryptį ir ūkio ekonominį dydį.

Ūkių grupių ekonominis gyvybingumas, įvertinant skirtingus laiko horizontus. Svarbus ekonominio gyvybingumo indikatorius yra ūkio gebėjimas iš parduotos produkcijos padengti kintamąsias ir pastovias išlaidas be nusidėvėjimo (G_t). Teigiamas rodiklis G_t reiškia, kad ūkis yra ekonomiškai gyvybingas trumpalaikėje perspektyvoje, nes sugeba sugeneruoti pajamų, kurios leidžia padengti einamųjų metų išlaidas.

3.1.1 pav. Ūkininkų ūkių trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio (G_t) be subsidijų dinamika pagal ūkio dydį 2011–2015 m., ha

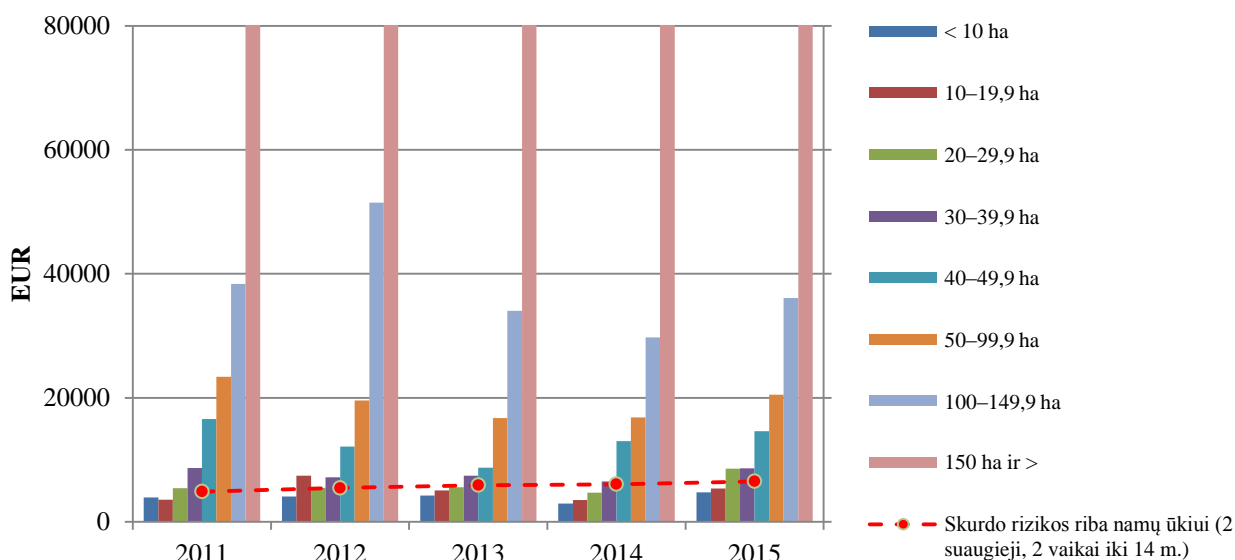
Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

2011 m. ir 2015 m. rezultatų palyginimas pagal ūkio dydį leidžia teigti, kad trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio G_t reikšmė įvairiose ūkių grupėse

skyrėsi (3.1.1 pav.). Nors iki 2012 m. visos ūkių grupės (išskyrus 30,0–39,9 ha) buvo gyvybingos trumpalaikėje perspektyvoje, metinę skurdo ribą keturių asmenų šeimai sugebėjo įveikti tik ūkiai, didesni kaip 100,0 ha.

Nuo 2013 m. ūkiai, priklausantys 20,0–49,9 ha ūkių grupei, nesugebėjo padengti kintamųjų ir pastoviųjų išlaidų iš ūkio generuojamų pajamų ir pateko į ekonomiškai negyvybingų ūkių grupių kategoriją. 2015 m. negyvybingų ūkių grupė prasiplėtė, nes į ją buvo įtraukti 10,0–19,9 ha ūkiai. Lyginant šeimos ūkyje po išlaidų padengimo pasiliekančias lėšas su metine namų ūkio skurdo riba, ekonomiškai patrauklesnė situacija buvo tik ūkiuose, didesniuose kaip 150,0 ha, o 100,0–149,9 ha ūkiai balansavo ant skurdo padengimo ribos, nesugebant užtikrinti kasmetinio stabilumo.

Trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio (G_t) su subsidijomis analizė leidžia teigti, kad 2011–2015 m. paramos modeliai perkelė visas ūkių grupes į ekonomiškai gyvybingų kategoriją ir prisidėjo prie šeimos ūkio pajamų, likusių po kintamųjų ir pastoviųjų išlaidų (be nusidėvėjimo) padengimo, didinimo (3.1.2 pav.). Pažymėtina, kad galiojęs modelis leido užtikrinti stabilias pajamas, didesnes negu metinis keturių asmenų šeimos skurdo lygis, tik ūkiuose, kurių dydis viršijo 30,0 ha.

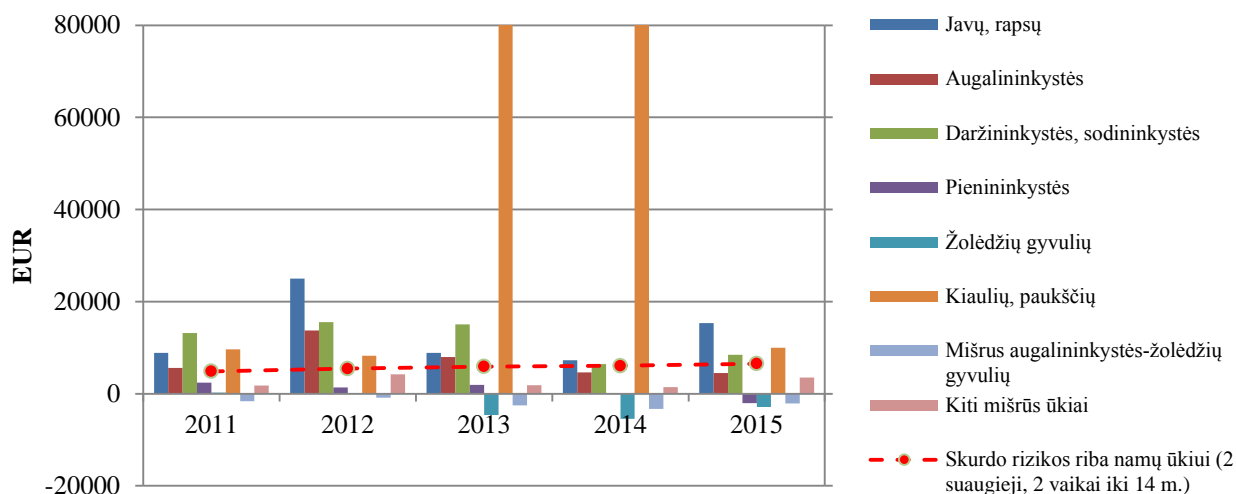
3.1.2 pav. Ūkininkų ūkių trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio (G_t) su subsidijomis dinamika pagal ūkio dydį 2011–2015 m., ha*

* Ūkių, didesnių kaip 150,0 ha, viršutinė rodiklio riba yra nukirpta.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Trumpalaikio ekonominio gyvybingumo situacija įvairių ūkininkavimo krypčių ūkiuose irgi skyrėsi (3.1.3 pav.). 2013–2014 m. rodiklis rodo reikšmingą situacijos pagerėjimą kiaulių, paukščių ūkiuose, prasidėjus Rusijos embargui rodiklis grįžo prie 2011 m. lygio. Lyginant 2011 m. ir 2015 m. situaciją, pagerėjimas buvo javų, rapsų ir kituose mišriuose ūkiuose, kitų ūkininkavimo krypčių ūkių grupių situacija blogėjo. Vertinant ekonominę veiklos patrauklumą, galima išskirti javų, rapsų, kiaulių, paukščių ir daržininkystės, sodininkystės ūkius, kuriuose nagrinėjamu laikotarpiu buvo generuojama pakankamai pajamų išlaidoms padengti ir peržengti metinę keturių asmenų namų ūkio skurdo ribą. Žolėdžių gyvulių ir mišrių augalininkystės-žolėdžių

gyvulių ūkių grupės pastaraisiais metais nesugebėjo padengti kintamųjų ir pastoviųjų išlaidų iš ūkio pajamų ir buvo ekonomiškai negyvybingos trumpalaikėje perspektyvoje, nuosekliai blogėjo ir pienininkystės ūkių situacija.

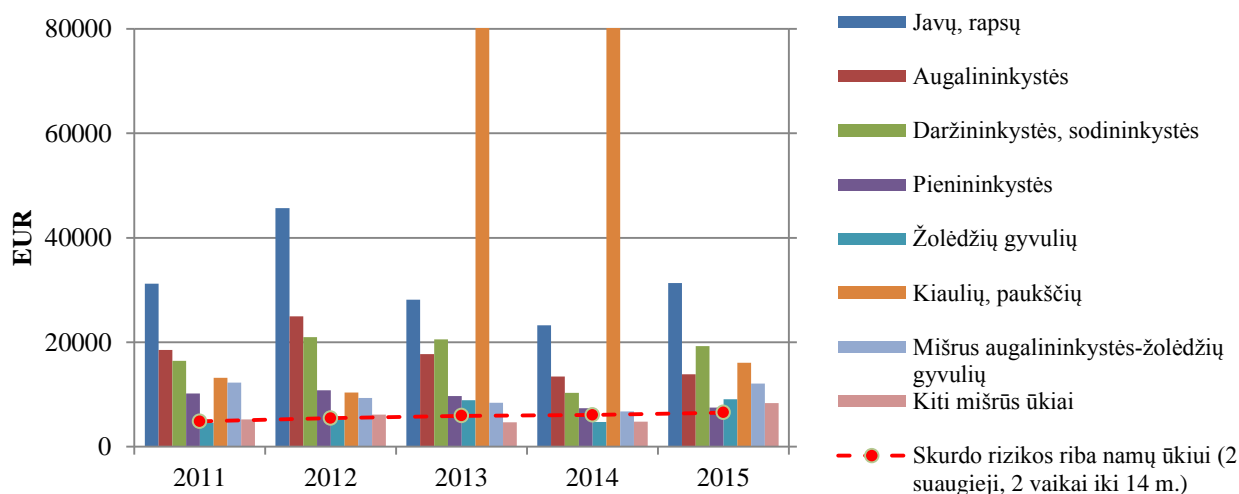

3.1.3 pav. Ūkininkų ūkių trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio (G_t) be subsidijų dinamika pagal ūkininkavimo kryptį 2011–2015 m.*

* Kiaulių, paukščių ūkių viršutinė rodiklio riba 2013 m. ir 2014 m. yra nukirpta.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Subsidijos leidžia perkelti visų ūkininkavimo kryptčių ūkius į trumpalaikėje perspektyvoje ekonomiškai gyvybingų ūkių kategoriją (3.1.4 pav.). 2015 m. subsidijos reikšmingai prisidėjo prie šeimos ūkių gerovės, leidžiant ūkiams perkopti metinę keturių asmenų namų ūkio skurdo ribą. Vertinant subsidijų įtaką įvairių ūkininkavimo kryptčių ūkiams, galima pastebėti, kad subsidijos itin reikšmingai prisideda prie javų, rapsų ir augalininkystės ūkių gerovės, padeda įveikti namų ūkio skurdo ribą ūkiams, kuriuose yra galvijų.

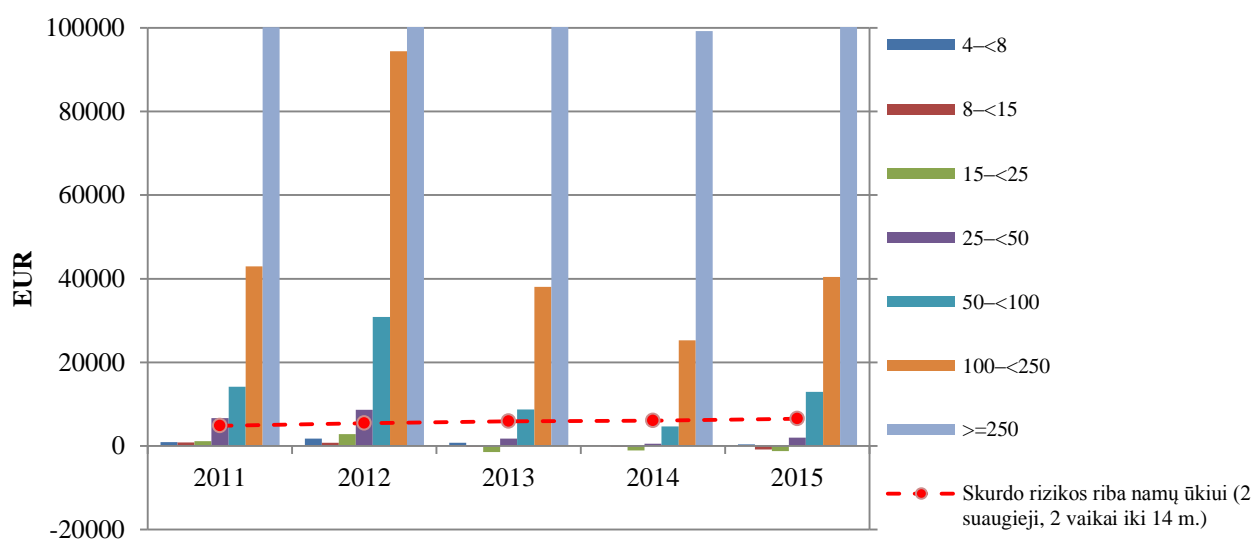

3.1.4 pav. Ūkininkų ūkių trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio (G_t) su subsidijomis dinamika pagal ūkininkavimo kryptį 2011–2015 m.*

* Kiaulių, paukščių ūkių viršutinė rodiklio riba 2013 ir 2014 m. yra nukirpta.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

2011–2015 m. ūkio generuojamos pajamos leido padengti kintamąsias ir pastoviąsias išlaidas (be nusidėvėjimo) ir buvo didesnės negu keturių asmenų skurdo riba tik ūkiuose, kurių ekonominis dydis viršijo 100,0 tūkst. eurų, ūkių nuo 50,0 iki 100,0 tūkst. eurų situacija nepasižymėjo dideliu stabilumu (3.1.5 pav.). Nuo 2013 m. ūkių grupės, patenkančios į 8,0–25,0 tūkst. eurų ekonominio dydžio intervalą, buvo ekonomiškai negyvybingos trumpalaikėje perspektyvoje. Įdomu, kad 2011–2015 m. ūkių grupė, kurios ekonominis dydis svyravo nuo 4,0 iki 8,0 tūkst. eurų, rodo teigiamą rodiklį, tačiau nė vienais metais po išlaidų padengimo likusios lėšos nepasiekė metinės keturių asmenų namų ūkio skurdo ribos.

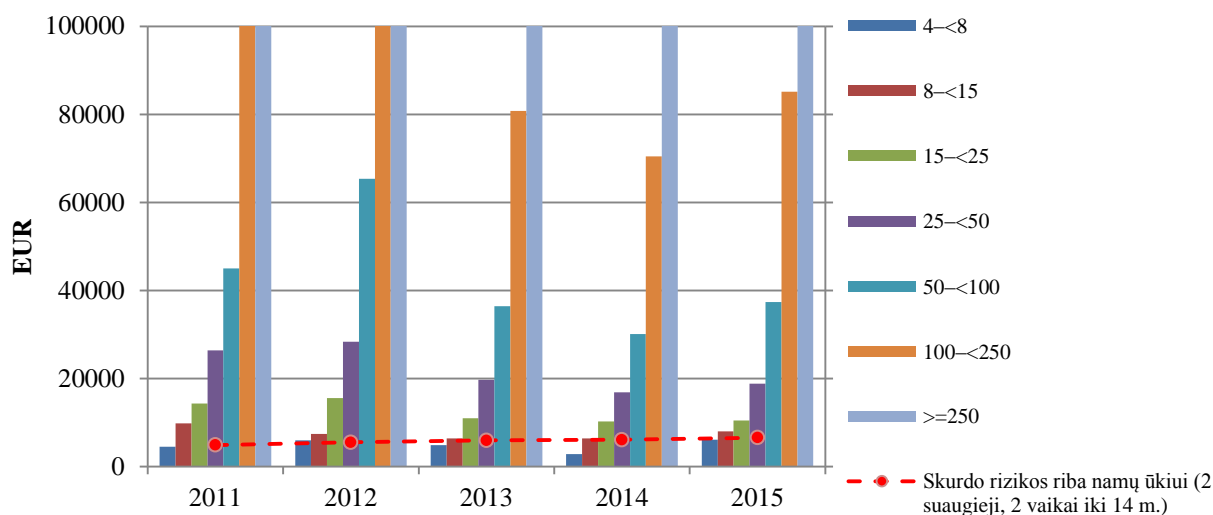

3.1.5 pav. Ūkininkų ūkių trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio (G_t) be subsidijų dinamika pagal ekonominį dydį 2011–2015 m., tūkst. eurų*

* 2011–2013 m. ir 2015 m. viršutinė rodiklio riba ūkių, kurių ekonominis dydis viršija 250,0 tūkst. eurų, yra nukirpta.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

2011–2015 m. subsidijos leido peržengti ūkių trumpalaikio ekonominio gyvybingumo ribą visoms ūkių grupėms (3.1.6 pav.). Tačiau metinė keturių asmenų namų ūkio skurdo riba buvo nepasiekama tik ūkiuose, kurių ekonominis dydis neviršijo 8,0 tūkst. eurų.

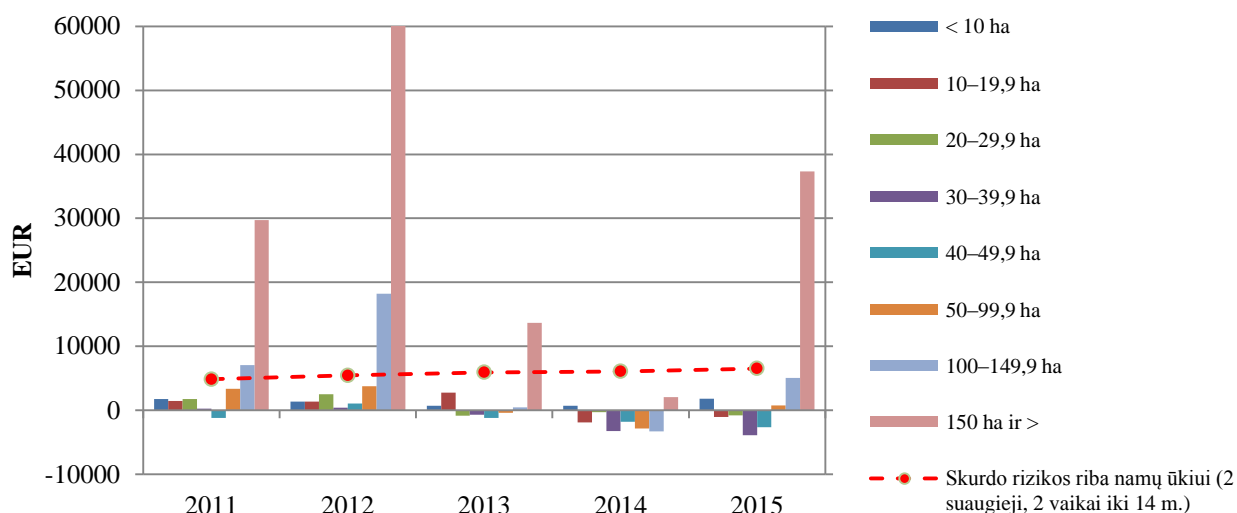
3.1.6 pav. Ūkininkų ūkių trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio (G_t) su subsidijomis dinamika pagal ekonominį dydį 2011–2015 m., tūkst. eurų*

* 2011–2015 m. viršutinė rodiklio riba ūkių, kurių ekonominis dydis viršija 250,0 tūkst. eurų, o 2011–2012 m. viršutinė rodiklio riba ūkių, kurių ekonominis dydis patenka į intervalą nuo 100,0 iki 250,0 tūkst. eurų, yra nukirpta.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Nagrinėtas trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklis (G_t) rodo tik ūkio gebėjimą padengti einamųjų metų išlaidas, tačiau jeigu ūkis neturi galimybės atidėti lėšų, kurie galėtų būti ateityje investuojami į pasenusios technikos ir įrangos atnaujinimą, ūkis bus negyvybingas ilgesnėje perspektyvoje. Bendrasis pelnas (G_{v1}) yra rodiklis, kuris leidžia įvertinti, ar ūkio bendrosios pajamos, išreikštos bendros produkcijos rodikliu, padengia išlaidas su nusidėvėjimu. Gyvybingumo būklė sietina su tašku, kai pasiekiamas bendrųjų pajamų ir išlaidų balansas. Išlaidoms viršijant bendrąsias pajamas, ūkis tampa ekonomiškai negyvybingas.

Bendrojo pelno rodiklio (G_{v1}) be subsidijų dinamika 2011–2015 m. pateikta 3.1.7 pav. Nuo 2010 m. iki 2012 m. situacija iš esmės gerėjo, o nuo 2013 m. daugumoje ūkių grupių bendrąjį pelną pakeitė nuostolis. 2011–2015 m. ekonomiškai gyvybingi buvo ūkiai iki 10,0 ha ir didesni nei 150,0 ha. Tačiau teigiamas rodiklis ūkių grupėje iki 10,0 ha vis dėlto nereiškia, kad ši verslo forma yra ekonomiškai patraukli alternatyva, nes nė vienais metais šio dydžio ūkiuose nebuvo pasiekta namų ūkio skurdo riba.

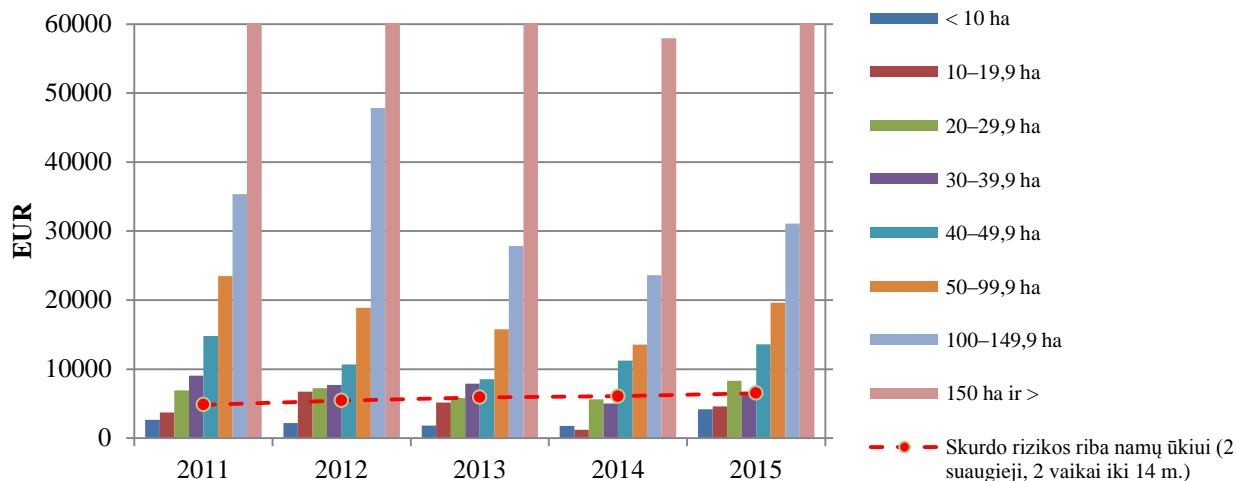

3.1.7 pav. Ūkininkų ūkių bendrojo pelno rodiklio (G_{v1}) be subsidijų dinamika pagal ūkio dydį 2011–2015 m., ha

* 2012 m. ūkių, didesnių kaip 150,0 ha, viršutinė rodiklio riba yra nukirpta.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Subsidijos pastebimai koreguoja ūkio finansinės veiklos rezultatus ir sudaro galimybę visoms grupėms peržengti ekonominio gyvybingumo slenkstį (3.1.8 pav.). Ūkių bendrojo pelno (G_{v1}) su subsidijomis rodiklis nuosekliai didėja, augant ūkio dydžiui. 2011–2013 m. subsidijos leido įveikti metinę keturių asmenų namų ūkio skurdo ribą tik ūkiuose, didesniuose kaip 30,0 ha, o 2015 m. sudarė galimybę peržengti skurdo ribą ir ūkiuose nuo 20,0 ha.

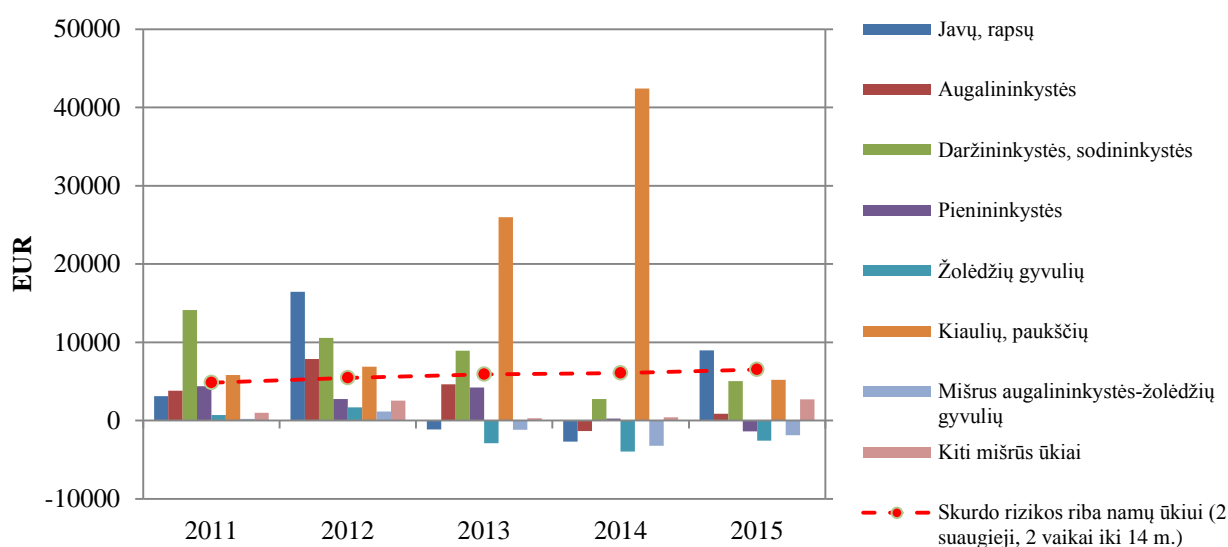
3.1.8 pav. Ūkininkų ūkių bendrojo pelno rodiklio (G_{v1}) su subsidijomis dinamika pagal ūkio dydį 2011–2015 m., ha*

* 2011–2013 m. ir 2015 m. ūkių, didesnių kaip 150,0 ha, viršutinė rodiklio riba yra nukirpta.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Lietuvos ūkininkų ūkių bendrojo pelno rodiklio (G_{v1}) analizė pagal ūkininkavimo kryptis leidžia teigti, kad situacija įvairiose grupėse iš esmės skiriasi, ir tikslinga kalbėti apie tam tikrų ūkių grupių ekonominės veiklos patrauklumo skirtumus. 2011–

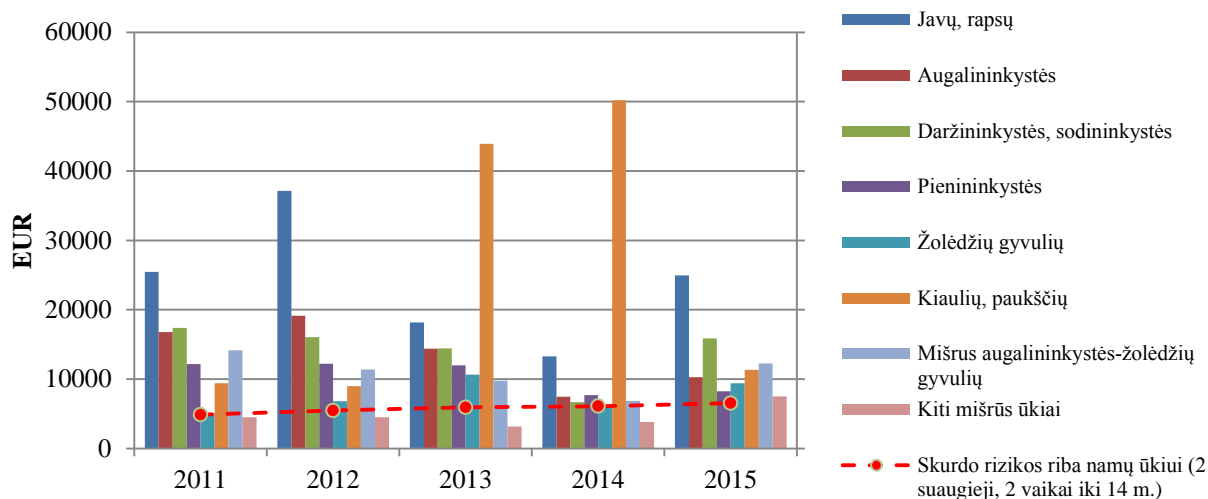
2015 m. nepalankiausia ekonominio gyvybingumo situacija buvo žolėdžių gyvulių ir mišriuose augalininkystės-žolėdžių gyvulių ūkiuose (3.1.9 pav.), tačiau šių sričių bendrojo nuostolio prigimtis skyrėsi nuo javų ir rapsų ūkių situacijos. Trumpalaikio ekonominio gyvybingumo (G_t) ir bendrojo pelno (G_{v1}) rodiklių palyginimas (3.1.3 pav. ir 3.1.9 pav.) leidžia teigti, kad situaciją javų ir rapsų sektoriuje iš esmės nulemia didelė nusidėvėjimo išlaidų dalis. Šiai ūkių grupei būdingi ir bendrojo pelno rodiklio (G_{v1}) svyravimai: iki 2012 m. rodiklis augo dideliu tempu, vėliau reikšmingai sumažėjo, ir veikla tapo nuostolinga, o 2015 m. rodiklis vėl buvo teigiamas. Geriausia situacija buvo kiaulių, paukščių ir daržininkystės, sodininkystės ūkiuose, kuriuose 2011–2015 m. veikla buvo pelninga. Tačiau daržininkystės, sodininkystės ūkiuose nuo 2014 m., o kiaulių ir paukščių ūkiuose – nuo 2015 m. situacija pradėjo keistis, ir teigiami rodiklių rezultatai negalėjo įveikti namų ūkio skurdo ribos.

3.1.9 pav. Ūkininkų ūkių bendrojo pelno rodiklio (G_{v1}) be subsidijų dinamika pagal ūkininkavimo kryptis 2011–2015 m.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

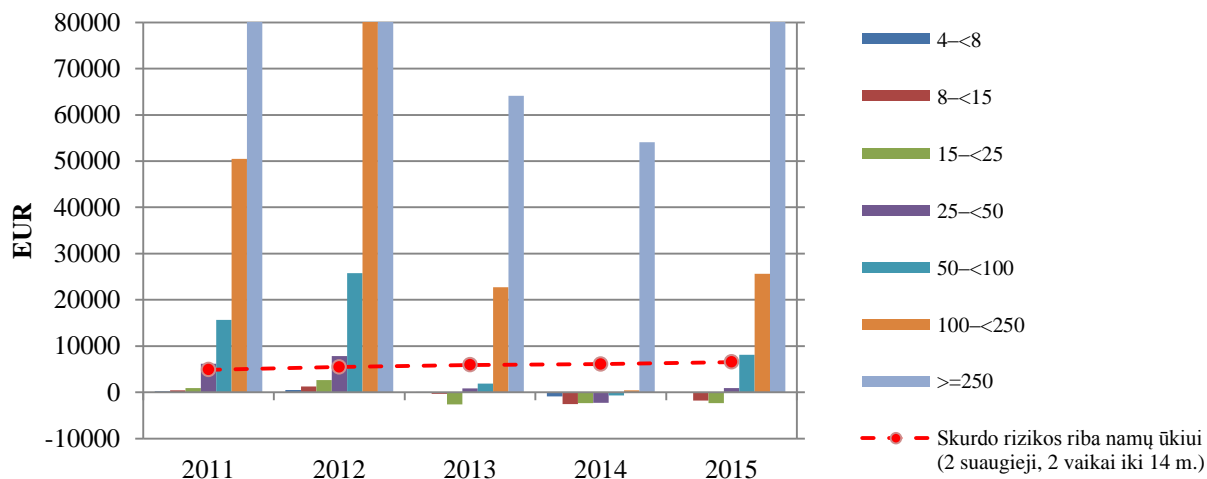
Subsidijos leidžia perkelti visas ūkių grupes į ekonomiškai gyvybingų kategoriją (3.1.10 pav.). Pastebimas reikšmingas javų, rapsų, augalininkystės, pienininkystės ir mišrių augalininkystės-žolėdžių gyvulių ūkių situacijos pagerėjimas. 2014 m. metinės keturių asmenų namų ūkio skurdo ribos nepasiekė tik žolėdžių gyvulių ir kiti mišrūs ūkiai, o 2015 m. namų ūkio skurdo riba buvo įveikta visų nagrinėtų ūkininkavimo kryptų ūkiuose.

3.1.10 pav. Ūkininkų ūkių bendrojo pelno rodiklio (G_{VI}) su subsidijomis dinamika pagal ūkininkavimo kryptis 2011–2015 m.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Bendrojo pelno rodiklio (G_{VI}) palyginimas pagal ūkio ekonominį dydį rodo, kad 2010–2012 m. ūkiai, kurių ekonominis dydis viršijo 25,0 tūkst. eurų, sugebėjo generuoti pakankamai pajamų išlaidoms su nusidėvėjimu padengti ir metinei keturių asmenų namų ūkio skurdo ribai įveikti (3.1.11 pav.). Nuo 2013 m. situacija pablogėjo, ir 2015 m. metinę keturių asmenų namų ūkio skurdo ribą po išlaidų padengimo galėjo įveikti tik ūkiai, kurių ekonominis dydis viršijo 50,0 tūkst. eurų.

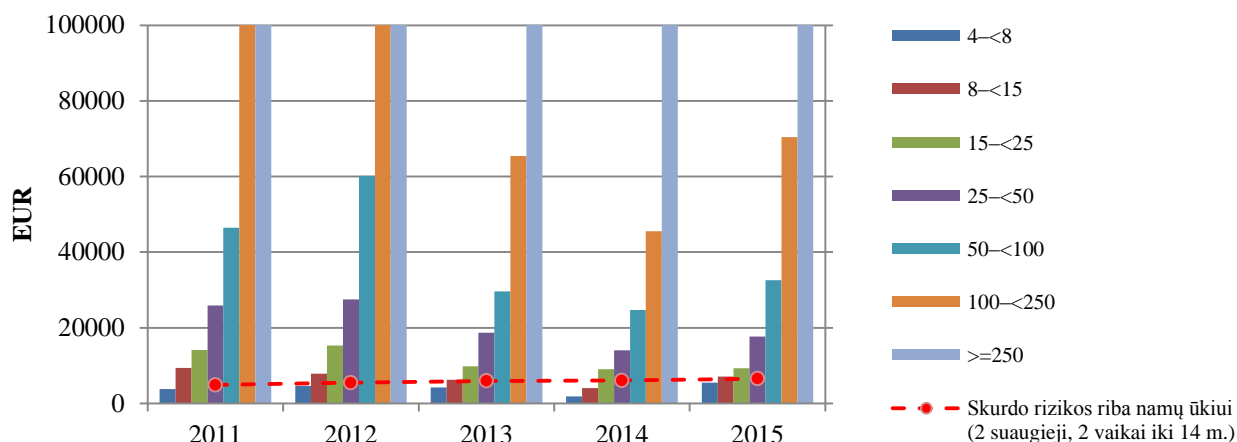
3.1.11 pav. Ūkininkų ūkių bendrojo pelno rodiklio (G_{VI}) be subsidijų dinamika pagal ekonominį dydį 2011–2015 m., tūkst. eurų*

* 2011–2012 m. ir 2015 m. ūkių, kurių ekonominis dydis viršija 250 tūkst. eurų, viršutinė rodiklio riba ūkių grupei yra nukirpta, 2012 m. – ūkių, kurių ekonominis dydis viršija 100 tūkst. eurų, viršutinė rodiklio riba ūkių grupei yra nukirpta.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Subsidijos pagerina visų ūkių grupių situaciją ir perkelia juos į ekonomiškai gyvybingų ūkių kategoriją (3.1.11 pav.). Vertinant bendrojo pelno rodiklį (G_{VI}) su subsidijomis, metinę keturių asmenų namų ūkio skurdo ribą gali įveikti ir ūkiai, kurių

ekonominis dydis viršija 8,0 tūkst. eurų (išimtį sudaro tik 2014 m., kai pastebimas tam tikrų svarbių žemės ūkio produktų kainos mažėjimas, kuris turėjo neigiamos įtakos finansinės veiklos rezultatams).

3.1.12 pav. Ūkininkų ūkių bendrojo pelno rodiklio (G_{v1}) su subsidijomis dinamika pagal ekonominį dydį 2011–2015 m., tūkst. eurų*

* 2011–2015 m. ūkių, kurių ekonominis dydis viršijo 250,0 tūkst. eurų, viršutinė rodiklio riba yra nukirpta, 2011–2012 m. ūkių, kurių ekonominis dydis viršija 100,0 tūkst. eurų, viršutinė rodiklio riba ūkių grupei yra nukirpta.

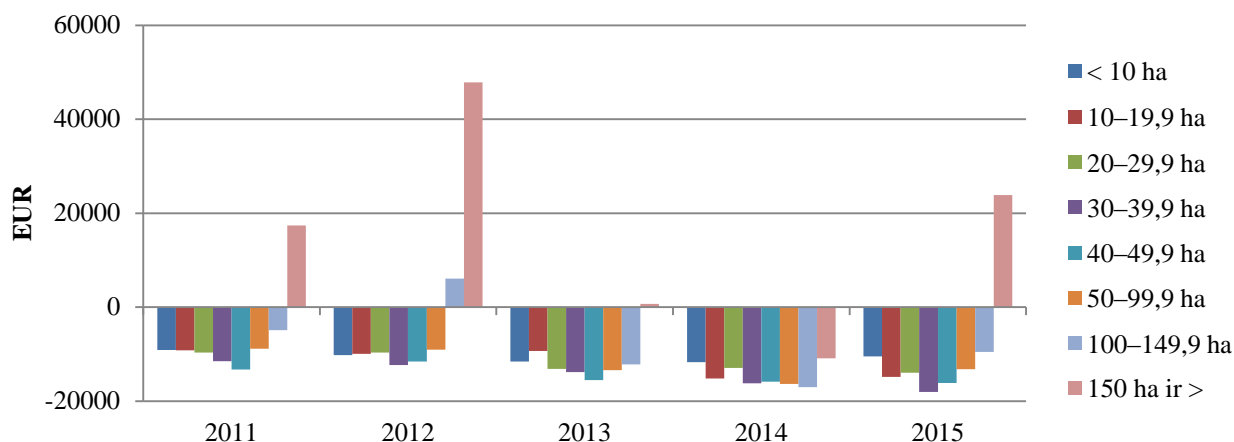
Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Bendrojo pelno rodiklis (G_{v1}) leidžia įvertinti, ar ūkis generuoja pakankamai pajamų verslo tęstinumui užtikrinti, tačiau šis rodiklis neleidžia įvertinti veiklos ekonominio patrauklumo ūkininkų šeimai. Apskaičiuojant bendrąjį pelną, neatsižvelgiama į šeimos narių darbo sąnaudas, o tai yra itin svarbus verslo patrauklumo veiksnys, kuris lemia ilgalaikį ūkio gyvybingumą. Ekonomiškai gyvybingas ūkis turėtų sugebėti generuoti pakankamai pajamų verslo tęstinumui užtikrinti ir šeimos narių darbo sąnaudoms padengti. Priešingu atveju ūkininkas turės stiprią motyvaciją pakeisti žemės ūkio veiklą į kitą verslą arba tapti samdomu darbuotoju.

Grynojo pelno rodiklis (G_{v2}) leidžia gauti objektyvesnį vaizdą apie ekonominį verslo patrauklumą. Šis rodiklis sieja ekonominio gyvybingumo būklę su ūkio bendrųjų pajamų, išreikštų bendrosios produkcijos rodikliu, ir išlaidų (įvertinančių ir nusidėvėjimą bei šeimos darbo sąnaudas) balansu. Kuo didesnis grynasis pelnas (G_{v2}) nagrinėjamoje grupėje, tuo verslas yra patrauklesnis, nes leidžia gauti didesnes pajamas, negu šeimos ūkio nariai galėtų gauti, dirbdami samdomais darbuotojais už vidutinį šalies ūkio atlygį.

Grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) be subsidijų palyginimas įvairaus dydžio ūkių grupėse leidžia teigti, kad ūkininkų ūkiai iki 150,0 ha yra ekonomiškai negyvybingi ilgesnės trukmės perspektyvoje, nes nesugeba padengti šeimos narių darbo sąnaudų, tačiau net ir didesni ūkiai ne kiekvienais metais atrodo ekonomiškai patraukli užimtumo alternatyva (3.1.13 pav.). Šio rodiklio dinamika paaiškina socialinio posistemio problemų prigimtį. Viena vertus, jaunimui patrauklus verslas reikalauja didelės apimties žemės sklypo, o tai reikalauja didelių investicijų. Kita vertus, žemės

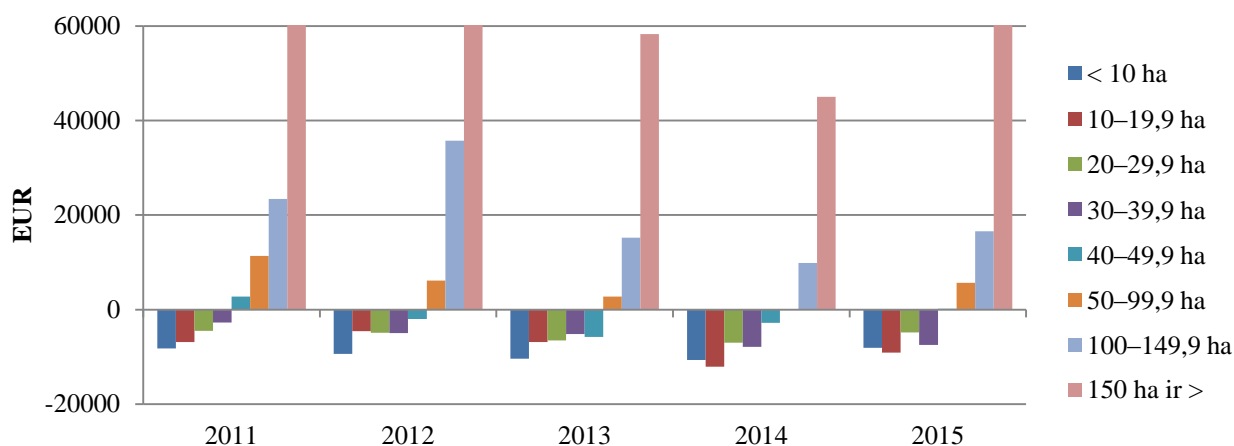
ūkio struktūrai būdinga daugybė mažų sklypų, todėl sunku rasti tinkamą sklypą verslo pradžiai. Pasiekiami rinkoje maži žemės plotai reikalauja iš jaunimo verslumo įgūdžių, kurie leistų konkuruoti ir kurti didesnę pridėtinę vertę.

3.1.13 pav. Ūkininkų ūkių grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) be subsidijų dinamika pagal ūkio dydį 2011–2015 m., ha

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Nagrinetu laikotarpiu veikusi paramos schema užtikrindavo ūkių, didesnių kaip 50,0 ha, ekonominę patrauklumą (3.1.14 pav.). Smulkesni ūkiai buvo nevyvybingi, ir įsidarbinimas kitame versle buvo ekonomiškai patrauklesnė perspektyva. Grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) su subsidijomis dinamika rodo, kad iki 2013 m. blogiausia ekonominio gyvybingumo situacija buvo ūkiuose, kurių dydis nesiekė 10,0 ha. Tačiau atsiradus perskirstymo išmokai ir vėliau pakeitus paramos mokėjimo principus, šios ūkių grupės situacija šiek tiek pagerėjo. Pažymėtina, kad būtent šie ūkiai sudarė didelę žemės ūkio struktūros dalį, o jų ekonominio posistemio funkcionavimo sutrikimai sukėlė nepageidautinus demografinės ūkių struktūros pokyčius ir drastišką šalies ūkių skaičiaus mažėjimą.

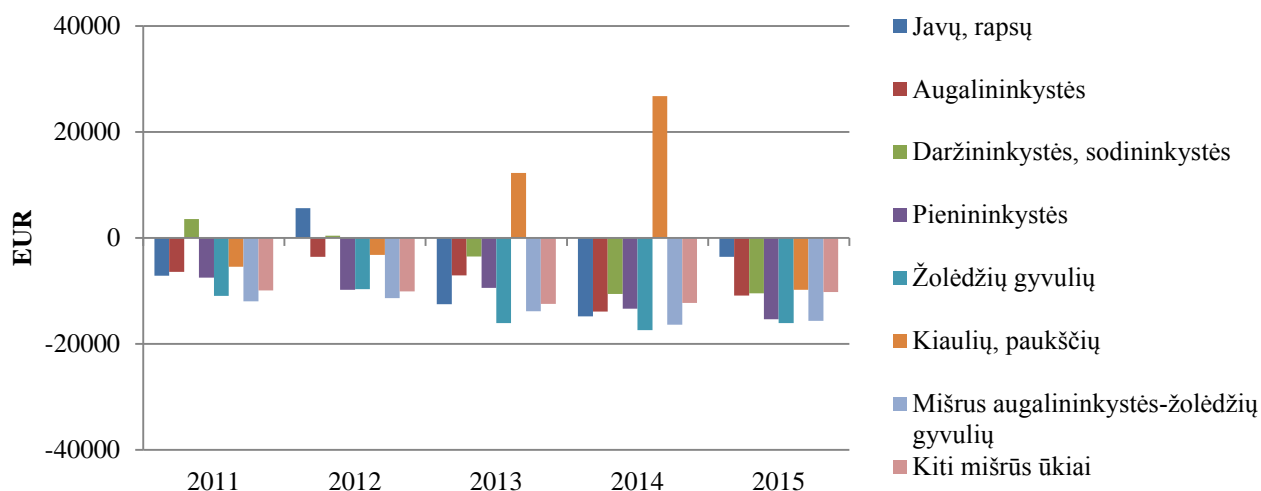

3.1.14 pav. Ūkininkų ūkių grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) su subsidijomis dinamika pagal ūkio dydį 2011–2015 m., ha*

* 2011–2013 m. ir 2015 m. ūkių, didesnių negu 150,0 ha, viršutinė rodiklio riba yra nukirpta.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

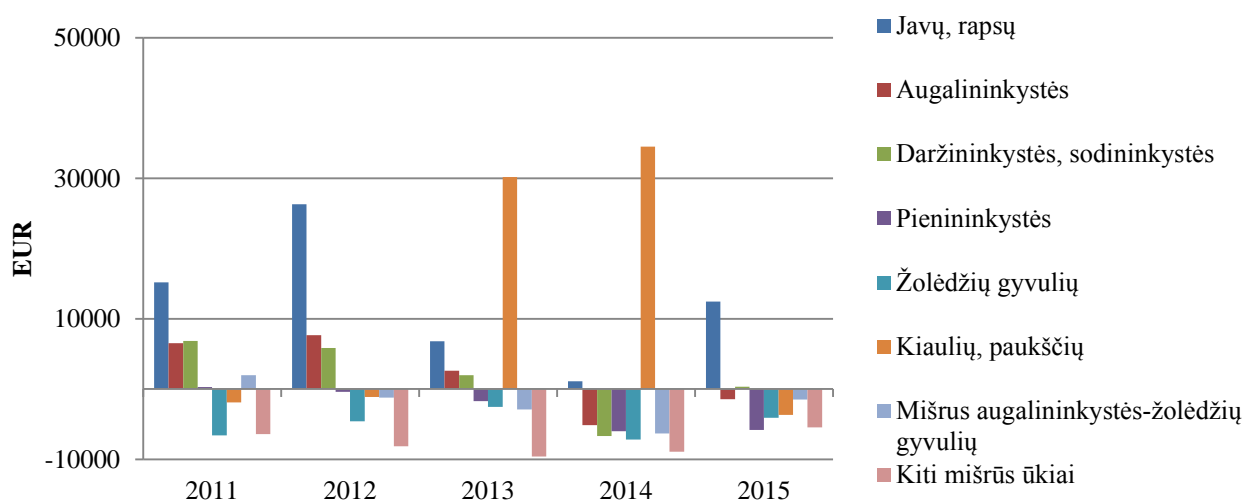
Grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) be subsidijų dinamika pagal ūkininkavimo kryptis rodo situacijos blogėjimą (3.1.15 pav.). Sodininkystės, daržininkystės ūkių grupė rodė mažėjantį teigiamą grynąjį pelną iki 2012 m., o nuo 2013 m. šios ūkių grupės situacija blogėjo ir buvo nuostolinga. Kiaulių, paukščių ūkių situacija buvo itin palanki 2013 m. ir 2014 m., tačiau embargas Rusijai padarė šią ūkininkavimo kryptį ekonomiškai nepatrauklią 2015 m. Javų, rapsų ūkiai, palyginti su kitomis ūkininkavimo kryptimis, patyrė mažiausių nuostolių, o 2012 m. veikla buvo netgi pelninga.

3.1.15 pav. Ūkininkų ūkių grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) be subsidijų dinamika pagal ūkininkavimo kryptis 2011–2015 m.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) dinamika su subsidijomis leidžia matyti paramos reikšmingumą skirtingų ūkininkavimo krypties ūkių grupių išsaugojimui (3.1.16 pav.). Rodiklio rezultatai ženkliai gerėja javų, rapsų ūkiuose. Tai paaiškina jaunų ūkininkų norą ūkininkauti būtent šios ūkininkavimo krypties ūkiuose.

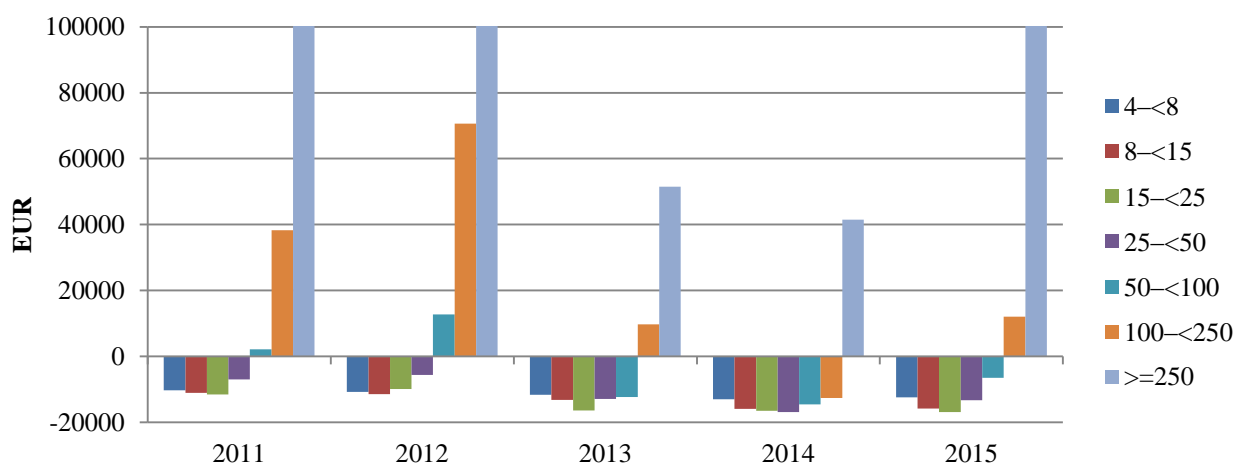

3.1.16 pav. Ūkininkų ūkių grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) su subsidijomis dinamika pagal ūkininkavimo kryptis 2011–2015 m.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Daržininkystės ir sodininkystės ūkių nuostoliai irgi sušvelninami, tačiau ši ūkininkavimo kryptis yra imli darbu ir reikalauja papildomų investicijų, o pradeda atsipirkti vėliau, ir tai stabdo jaunimo norą pasirinkti būtent šią sritį. Mišriųjų ir gyvulių laikančių ūkių ekonominis patrauklumas buvo mažesnis, nes verslas nepasižymėjo stabiliais teigiamais finansiniais rezultatais, o investicijos į šuos ūkius pradeda atsipirkti ne taip greitai. Susietos gamybos subsidijos ne visada leido kompensuoti ūkio išlaidas ir atlyginti už šeimos narių darbą, todėl ši veikla buvo mažiau ekonomiškai patraukli.

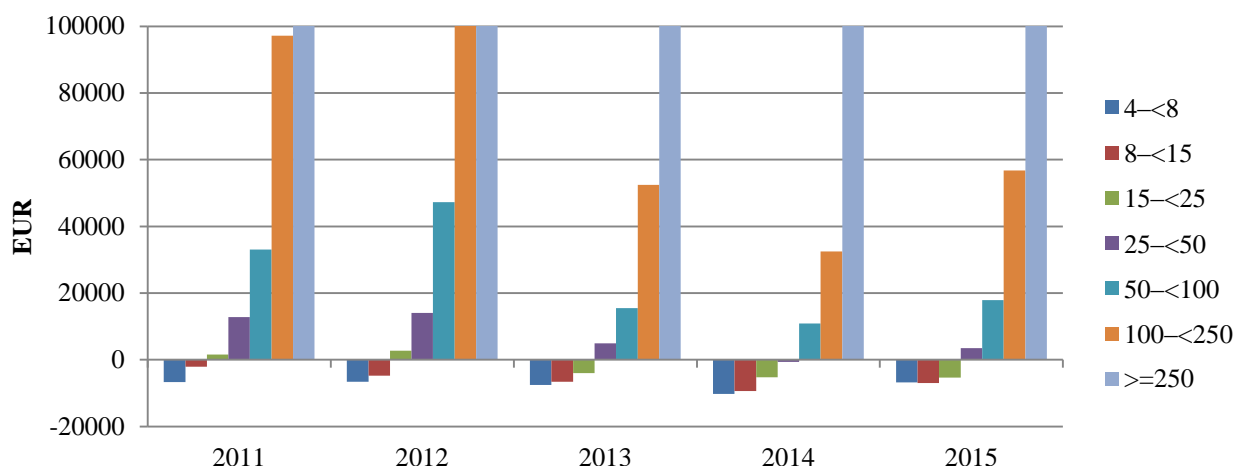
Lyginant 2011 m. ir 2015 m. grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) dinamiką pagal ekonominį dydį galima teigti, kad situacija pablogėjo nuo 2013 m. (3.1.17 pav.). 2012 m. ūkių, kurių ekonominis dydis viršijo 50,0 tūkst. eurų, grynojo pelno rodiklis buvo teigiamas, o 2015 m. teigiamas rodiklis buvo tik grupėje, kurioje ūkių ekonominis dydis viršijo 100,0 tūkst. eurų.

3.1.17 pav. Ūkininkų ūkių grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) be subsidijų dinamika pagal ekonominį dydį 2011–2015 m., tūkst. eurų

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Analizuojant grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) su subsidijomis pokytį, galima teigti, kad parama stipriai prisideda prie ūkių, kurių ekonominis dydis viršija 50,0 tūkst. eurų, gerovės. Ūkiai, kurių ekonominis dydis patenka į intervalą nuo 25,0 iki 50,0 tūkst. eurų, irgi priskiriami ekonomiškai patrauklių kategorijai (išskyrus 2014 m.). Tačiau ūkių grupėje iki 25,0 tūkst. eurų subsidijų vaidmuo mažėja, ji yra itin pažeidžiama ir ekonomiškai nepatraukli, lyginant su įsidarbinimo arba kito verslo pradžios alternatyva.

3.1.18 pav. Ūkininkų ūkių grynojo pelno rodiklio (G_{v2}) su subsidijomis dinamika pagal ekonominį dydį 2011–2015 m., tūkst. eurų*

* 2011–2015 m. ūkių, kurių ekonominis dydis viršija 250 tūkst. eurų, ir 2012 m. ūkių, kurių ekonominis dydis viršija 100 tūkst. eurų, viršutinės rodiklio ribos yra nukirptos.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Papildomi ekonominio gyvybingumo būklės vertinimo rodikliai. Analizei pasitelkti kiti rodikliai, kurie rodo tiriamų ūkių grupių pažeidžiamiausius ekonominio gyvybingumo aspektus. Rodikliai leidžia įvertinti turto efektyvumą, priklausomybę nuo subsidijų ir išorinio finansavimo problemas, atskleidžia išlaidų ir bendrosios produkcijos santykio pokyčius. Grafinis rodiklių vaizdavimas pagal ūkio dydį, ūkininkavimo kryptį ir ekonominį dydį pateiktas 4 priede.

Turto pelningumo rodiklis rodo turto panaudojimo efektyvumą, įvertinant grynojo pelno dalį, tenkančią ūkio turtui. Lyginant turto pelningumo rodiklius pagal ūkio dydį, 2011–2015 m. pastebimas nuoseklus situacijos blogėjimas visose ūkių grupėse (IV.1 pav.). Turto pelningumo rodiklis be subsidijų buvo teigiamas tik ūkiuose, kurių dydis viršijo 150,0 ha (išimtį sudaro tik 2014 m.). 2012 m. teigiamas ūkio pelningumas taip pat buvo ūkių grupėje nuo 100 iki 149,9 ha. Vertinant turto pelningumo rodiklio dinamiką su subsidijomis, pastebimas reikšmingas pagerėjimas. Ūkiuose iki 10,0 ha neigiamas turto pelningumas gerokai viršijo 20,0 proc., augant ūkio dydžiui mažėjo ir neigiamos turto reikšmės. Nors 2011–2015 m. bendra situacijos blogėjimo tendencija yra akivaizdi, 2015 m. subsidijos leidžia užtikrinti teigiamus turto pelningumo rodiklius ūkiuose, didesniuose kaip 40,0 ha.

Turto pelningumo rodiklio palyginimas įvairiose grupėse pagal ūkininkavimo kryptis rodo, kad 2011–2015 m. įvyko reikšmingi šio rodiklio svyravimai visose ūkių grupėse (IV.2 pav.). Analizuojant situaciją be subsidijų pastebima, kad vis dėlto nėra ūkininkavimo kryptų, kuriose būtų stabili teigiamo turto pelningumo rodiklio dinamika: 2011 m. ir 2012 m. teigiamas rodiklis buvo daržininkystės, sodininkystės grupėje, 2012 – javų, rapsų grupėje, 2013 m. ir 2014 m. – kiaulų, paukščių grupėje. Didžiausia neigiama turto grąža buvo žolėdžių gyvulių ir kitų mišrių ūkių grupėse. Turto pelningumo rodiklio dinamika su subsidijomis rodo palankesnę situaciją. Subsidijos leidžia užtikrinti stabilią teigiamą turto grąžą rapsų, javų ir daržininkystės, sodininkystės (išskyrus 2014 m.) grupėse. Iki 2014 m. galiojusi subsidijų skyrimo

tvarka buvo palanki augalininkystės ūkiams. 2011 m. teigiamas rodiklis buvo ir mišriuose augalininkystės-žolėdžių gyvulių ūkiuose. Didžiausia neigiama grąža – kituose mišriuose ūkiuose.

2011–2015 m. turto pelningumo rodiklio be subsidijų dinamika pagal ūkio ekonominį dydį rodo, kad augant ekonominiam dydžiui, didėja turto pelningumas (IV.3 pav.). Iki 2013 m. teigiami turto pelningumo rodikliai buvo ūkiuose, kurių ekonominis dydis viršijo 50,0 tūkst. eurų, 2013 m. teigiama turto grąža buvo tik ūkiuose, kurių ekonominis dydis viršijo 100,0 tūkst. eurų (išskyrus 2014 m., kai ši riba viršijo 250,0 tūkst. eurų). 2011–2015 m. turto pelningumo rodiklio su subsidijomis dinamika pagal ūkio ekonominį dydį leidžia teigti, kad paramos modelis nesugebėjo užtikrinti teigiamo turto pelningumo rodiklio ūkiuose, mažesniuose negu 25,0 tūkst. eurų. Ūkių, kurių ekonominis dydis viršijo 50,0 tūkst. eurų, turto grąža buvo stabili, ji nagrinėtą laikotarpį viršijo 4,5 proc.

Svarbus ūko ekonominio gyvybingumo indikatorius yra išlaidų ir bendrosios produkcijos santykio rodiklis, kuris rodo tam tikrų ūkių grupių ekonominės veiklos patrauklumą. Augant rodiklio dydžiui, verslo ekonominis patrauklumas mažėja. Išlaidų ir bendrosios produkcijos santykio rodiklio dinamika pagal ūkio dydį, ūkininkavimo kryptį ir ekonominį dydį pateikta 4 priedo IV.4 paveiksle.

Lyginant ūkininkų ūkių išlaidų ir bendrosios produkcijos santykio rodiklio dinamiką pagal ūkio dydį, galima teigti, kad šis rodiklis kasmet svyruoja. Nors bendra tendencija rodo daugelio ūkių grupių ekonominės veiklos patrauklumo mažėjimą, nes išlaidos dažnai viršija bendrąją produkciją, 2015 m. situacija pagerėjo (išskyrus grupę nuo 20,0 iki 50,0 ha), o ūkiuose iki 10,0 ha ir nuo 150,0 ha rodiklis buvo itin palankus. Ūkių grupėje nuo 10,0 ha iki 50,0 ha situacija buvo itin sudėtinga, nes pastaruosius dvejus metus išlaidos viršijo bendrąją produkciją.

Įvairių ūkininkavimo krypčių ūkių grupių išlaidų ir bendrosios produkcijos santykio rodiklių lyginimas rodo, kad 2011–2015 m. rodiklis stipriai padidėjo augalininkystės, daržininkystės ir sodininkystės, pienininkystės ir žolėdžių gyvulių ūkiuose. Tačiau palankiausia situacija buvo daržininkystės ir sodininkystės, kiaulių ir paukščių bei kituose mišriuose ūkiuose, kuriuose nagrinėtu laikotarpiu išlaidos visada buvo mažesnės už bendrąją produkciją. Kitos ūkių grupės kasmet balansavo ant išlaidų padengimo ribos, ir dažnai jų bendroji produkcija buvo nepakankama išlaidoms padengti. Pienininkystės sektoriuje nagrinėtu laikotarpiu rodiklis didėjo, o nuo 2014 m. veikla tapo ekonomiškai nepatraukli. Javų ir rapsų, augalininkystės, mišriuose augalininkystės-žolėdžių gyvulių ir žolėdžių gyvulių ūkiuose 2014 m. išlaidos viršijo bendrąją produkciją, tačiau 2015 m. ši nepalanki situacija liko tik žolėdžių gyvulių ir mišriuose augalininkystės-žolėdžių gyvulių ūkiuose (nors pats rodiklis sumažėjo).

Išlaidų ir bendrosios produkcijos santykio rodiklio lyginimas įvairaus ekonominio dydžio ūkių grupėse irgi rodo metinius svyravimus bei verslo ekonominio patrauklumo mažėjimo tendenciją, nes išlaidų dydis nuosekliai didėjo, o bendrosios produkcijos augimas atsiliko. Išimtį sudaro tik grupė, kurioje ekonominis dydis viršijo 250,0 tūkst. eurų, nes rodiklis taip ir nepasiekė išlaidų ir bendrosios produkcijos balanso. 2014 m. ūkiuose, kurių ekonominis dydis neviršijo 250,0 tūkst. eurų, išlaidos

viršijo arba buvo panašios į bendrosios produkcijos lygį, o 2015 m. ši nepalanki situacija išliko tik ūkiuose, kurių ekonominis dydis neviršijo 25,0 tūkst. eurų.

Verslo priklausomybė nuo paramos yra itin svarbus žemės ūkio ekonominio gyvybingumo rodiklis. Šį ryšį atskleidžia ūkininkų ūkių gamybos subsidijų dalies nuo bendrosios produkcijos rodiklio dinamika, kuri pateikta 4 priedo IV.5 paveiksle. Kuo didesnis rodiklis, tuo pažeidžiamesnis verslo ekonominio gyvybingumo posistemis. 2011–2015 m. gamybos subsidijų dalies nuo bendrosios produkcijos rodiklio dinamika pagal ūkio dydį primena normalųjį pasiskirstymą. Mažiausia dalis gamybos subsidijų nuo bendrosios produkcijos yra ūkiuose iki 10,0 ha ir didesniuose negu 250,0 ha. Pažymėtina, kad nuo 2014 m. jau galima matyti naujų tiesioginių išmokų skyrimo principų pokyčių padarinius: rodiklis nuosekliai didėja ūkiuose iki 40,0 ha, tai yra pasireiškia perskirstymo išmokos efektas. 20,0–100,0 ha ūkiuose subsidijų dalis viršija net 40,0 proc., o tai rodo itin didelę ūkių priklausomybę nuo paramos ir jų ekonominę pažeidžiamumą. Didesniuose ūkiuose verslo priklausomybė nuo paramos mažėja.

Lyginant situaciją pagal ūkininkavimo kryptis, priklausomybė nuo gamybos subsidijų irgi skiriasi. Mažiausia paramos dalis tenka kiaulių ir paukščių, daržininkystės ir sodininkystės ūkiams, tačiau pastaraisiais metais pastebimas nuoseklus priklausomybės augimas ir minėtose grupėse. Didžiausia priklausomybė nuo paramos – žolėdžių gyvulių ir mišriuose augalininkystės-žolėdžių gyvulių ūkiuose, šios ūkininkavimo kryptys yra itin pažeidžiamos ir pasižymi mažu gyvybingumu.

2011–2015 m. didžiausia gamybos subsidijų dalis, viršijanti 30,0 proc. nuo bendrosios produkcijos, buvo ūkiuose, mažesniuose negu 50,0 tūkst. eurų. Rodiklio reikšmių pasiskirstymas rodo didesnes rodiklio reikšmes mažesniuose ūkiuose. Augant ūkio ekonominiam dydžiui, priklausomybė nuo gamybos subsidijų mažėja.

Kaip svarbų ūkio ekonominio gyvybingumo aspektą galima įvardyti ūkio gebėjimą pritraukti išorinį finansavimą ir laiku padengti išsipareigojimus. Mokumo rodiklis leidžia įvertinti, kaip keičiasi ūkių finansinių išsipareigojimų vykdymas (4 priedo IV.6 pav.). Remiantis 2011–2015 m. ūkininkų ūkių mokumo rodiklio dinamika pagal ūkio dydį, galima teigti, kad ūkiuose, mažesniuose negu 50,0 ha, mokumo rodiklio reikšmės buvo mažiausios, nes jiems buvo sunkiau pasiekiamos skolintos lėšos. Tačiau 2015 m. pastebima didesnė mokumo rodiklio reikšmė ir mažuose ūkiuose, o ŪADT duomenys rodo, kad išsipareigojimų lygis šiuose ūkiuose reikšmingai išaugo. Pažymėtina ir bendra šio rodiklio augimo tendencija 2011–2015 m., kuri rodo, kad situacija keičiasi, ir skolintų lėšų vaidmuo versle didėja (išskyrus ūkius, didesnius negu 150,0 ha, kuriuose situacija beveik nesikeitė, o skolintos lėšos buvo aktyviai pritraukiamos verslui, ir mokumo rodiklis nagrinėtu laikotarpiu viršijo 20,0 proc.).

Mokumo rodiklio dinamika įvairių ūkininkavimo krypčių ūkių grupėse rodo, kad mažiausia dalis turto, įsigyto už skolintas lėšas, yra kituose mišriuose ūkiuose. Kitose ūkininkavimo kryptyse (išskyrus kiaulių, paukščių ūkius) pastebimas mokumo rodiklio padidėjimas, lyginant 2011 m. su 2015 m., tai yra skolintoms lėšoms tekdavo vis didesnė reikšmė. Kiaulių ir paukščių sektoriuje 2011–2015 m. buvo pasiekta didžiausia rodiklio svyravimo amplitudė ir didžiausios rodiklio reikšmės, tačiau

lyginant 2011 m. situaciją su 2015 m., mokumo rodiklio reikšmė sumažėjo, ir verslas tapo labiau orientuotas į nuosavas lėšas.

Mokumo rodiklio pasiskirstymas pagal ūkio ekonominį dydį rodo, kad skolintų lėšų prieinamumas didėja, augant ūkio ekonominiam dydžiui. 2011–2015 m. mokumo rodiklio dinamika rodo didėjantį skolintų lėšų prieinamumą ūkiuose, kurių ekonominis dydis nesiekia 250,0 tūkst. eurų, o ūkių grupėje nuo 50,0 tūkst. eurų skolintos lėšos yra itin reikšminga verslo sudedamoji dalis, nes rodiklio reikšmė dažnai viršija 20,0 proc. Ūkiuose, kurių ekonominis dydis neviršija 15 tūkst. eurų, mokumo rodiklis nesiekė 10,0 proc., ir verslas buvo stipriau orientuotas į nuosavas lėšas.

Kitas svarbus finansinis rodiklis, rodantis ūkio gebėjimą laiku vykdyti įsipareigojimus, yra likvidumas. Rodiklis leidžia matyti trumpalaikio turto ir trumpalaikių įsipareigojimų santykį ir nustatyti ūkius, kurie susiduria su įsipareigojimų vykdymo problema (4 priedo IV.7 pav.). Ūkininkų ūkių likvidumo rodiklio dinamika pagal ūkio dydį rodo, kad augant ūkio dydžiui, likvidumo rodiklio reikšmė mažėja, tai yra didesni ūkiai turi daugiau skolintų lėšų, o smulkūs ūkiai orientuoja verslą į nuosavas lėšas ir nesugeba efektyviai išnaudoti skolintų lėšų.

Ūkiai, didesni kaip 100,0 ha, turėjo mažiausius likvidumo rodiklius visais nagrinėtais metais, jie sugebėjo sėkmingai pritraukti skolintų lėšų ūkio veiklai, o trumpalaikis turtas 2–3 kartus viršijo trumpalaikius įsipareigojimus. Smulkiuose ūkiuose likvidumo rodiklio reikšmės yra gerokai aukštesnės ir rodo didelius svyravimus, tai yra trumpalaikis turtas reikšmingai viršija trumpalaikius įsipareigojimus dėl sunkumų pritraukiant išorinį finansavimą.

Lyginant 2011–2015 m. likvidumo rodiklio dinamiką įvairių ūkininkavimo krypčių ūkiuose, galima teigti, kad mažiausios rodiklio reikšmės ir nedidelis svyravimas buvo javų ir rapsų bei augalininkystės ūkiuose, kuriuose trumpalaikis turtas viršijo trumpalaikius įsipareigojimus 2–4 kartus. Kiaulių, paukščių ūkiuose situacija buvo panaši, tačiau 2015 m. trumpalaikiai įsipareigojimai reikšmingai sumažėjo. Didžiausia likvidumo rodiklio svyravimo amplitudė buvo kituose mišriuose ūkiuose, nors lyginant 2011 m. ir 2015 m. situaciją, rodiklis beveik nepasikeitė.

Likvidumo rodiklio dinamika pagal ūkio ekonominį dydį rodo, kad ūkiai, didesni nei 25,0 tūkst. eurų, sėkmingai pritraukia išorinį finansavimą. Ūkiuose, mažesniuose negu 25,0 tūkst. eurų, išorinių finansų panaudojimas yra mažiau veiksmingas, o smulkiems ūkiams būdingi stiprūs trumpalaikių turto ir trumpalaikio įsipareigojimų santykio skirtumai. Ūkiuose, kurių ekonominis dydis viršija 50,0 tūkst. eurų, likvidumo rodiklio svyravimai pateko į 2,8–3,9 intervalą.

Apibendrinant analizės rezultatus, galima teigti, kad ekonominio posistemio būklė paaiškina socialinio posistemio problemas. Pagrindinių ekonominio gyvybingumo rodiklių tendencijų analizė dažnai rodo situacijos blogėjimą. Šalies ūkiai stipriai priklauso nuo paramos, todėl tęstinumas yra svarbus ir pasibaigus 2014–2020 m. BŽŪP laikotarpiui.

Šalyje dominuoja ekonomiškai negyvybingi smulkūs šeimos ūkiai, kurie yra nepatrauklūs įpėdiniams. 2010–2013 m. veikęs paramos modelis buvo palankesnis

stambesniems ūkiams. Lyginant gamybos subsidijų dalį nuo bendrosios produkcijos rodiklio, ūkiuose iki 10,0 ha rodiklio reikšmė buvo mažiausia, o išoriniai finansavimo šaltiniai smulkiems ūkiams buvo sunkiai pasiekiami. Dėl šios priežasties smulkiems šeimoms ūkiams pasiekus gyvenimo ciklo išėjimo stadiją, jie dažnai nutraukia savo veiklą, vyksta natūralus ūkių stambėjimo procesas. Naujas tiesioginių išmokų paskirstymo modelis geriau perskirsto subsidijas, kurios daugiau patenka į mažus ūkius, tačiau tai iš esmės nekeičia situacijos, nes šie ūkiai jaunimui yra ekonomiškai nepatraukli verslo alternatyva.

2011–2015 m. gyvybingumo rodiklių analizė pagal ūkio ekonominį dydį atskleidė, kad ekonomiškai gyvybingų ūkių grupės slenkstis auga. Subsidijos neleidžia užtikrinti verslo tęstinumo ir atlyginimo už darbą ūkiuose, kurių dydis nesiekia 25,0 tūkst. eurų. Šie ūkiai orientuoja verslą į nuosavas lėšas, turi didesnę priklausomybę nuo paramos ir nepalankų bendrosios produkcijos ir išlaidų santykį.

Paramos modelis, galiojęs iki 2014 m., buvo palankesnis ūkininkavimo kryptims, kur vidutinis ūkių dydis yra didesnis. Javų, rapsų ir augalininkystės ūkiuose subsidijos reikšmingai prisideda prie finansinio rezultato gerinimo. Gyvulininkystės (išskyrus kiaulių, paukščių) ir mišrūs ūkiai buvo mažiau patrauklūs jaunimui dėl mažesnio ekonominio patrauklumo, didelių investicijų poreikio ir mažiau palankaus paramos modelio. Nauji tiesioginių išmokų paskirstymo principai veiksmingiau nukreipia lėšas į ūkius, kurie susiduria su finansiniais sunkumais.

3.2. Socialinio posistemio gyvybingumas

Žmogiškieji išteklių ir jų kokybė nulemia žemės ūkio sektoriaus konkurencingumą globalioje rinkoje, užtikrina ūkininkavimo veiklos tęstinumą. Kritinių šio posistemio rodiklių stebėseną ir valdymą yra svarbūs sektoriaus ilgalaikiam gyvybingumui užtikrinti, kadangi problemoms, susijusioms su žmogiškaisiais išteklių, spręsti reikalingas ilgesnis laikotarpis.

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, ūkininkaujančių asmenų ir jų šeimoms narių skaičius šalies žemės ūkyje pastaraisiais metais mažėjo dramatiškai: 2013 m. šis rodiklis tesudarė 51,7 proc. 2005 m. lygio. Tačiau svarbu pažymėti, kad ūkininkų ir šeimoms ūkiuose gaminamos bendrosios žemės ūkio produkcijos dalis pasikeitė neženkiai: 2005 m. ji sudarė 76,9 proc. bendrosios žemės ūkio produkcijos, 2013 m. – 72,5 proc., o visos žemės ūkio produkcijos apimtis nagrinėjamu laikotarpiu nuosekliai augo (Lietuvos statistikos metraštis 2014, 2014). Lyginant šalies vidutinį ūkininkų ir šeimoms ūkio dydį 2005 m. ir 2013 m., pastebimas reikšmingas ūkių dydžio augimas nuo 9,8 ha iki 14,7 ha.

Minėti pokyčiai rodo, kad Lietuvos žemės ūkio sistema evoliucionuoja, nes vyksta reikšminga socialinio posistemio transformacija: smulkūs šeimos ūkiai užleidžia savo vietą stambiam verslui. Šalies žemės ūkio lygmeniu situaciją galima vertinti kaip sistemos evoliucijos stadiją, kurios pasekmes ilgalaikiam gyvybingumui ir šalies gyventojų gerovei sunku tiksliai prognozuoti, o ūkio lygmeniu tam tikros demografinės

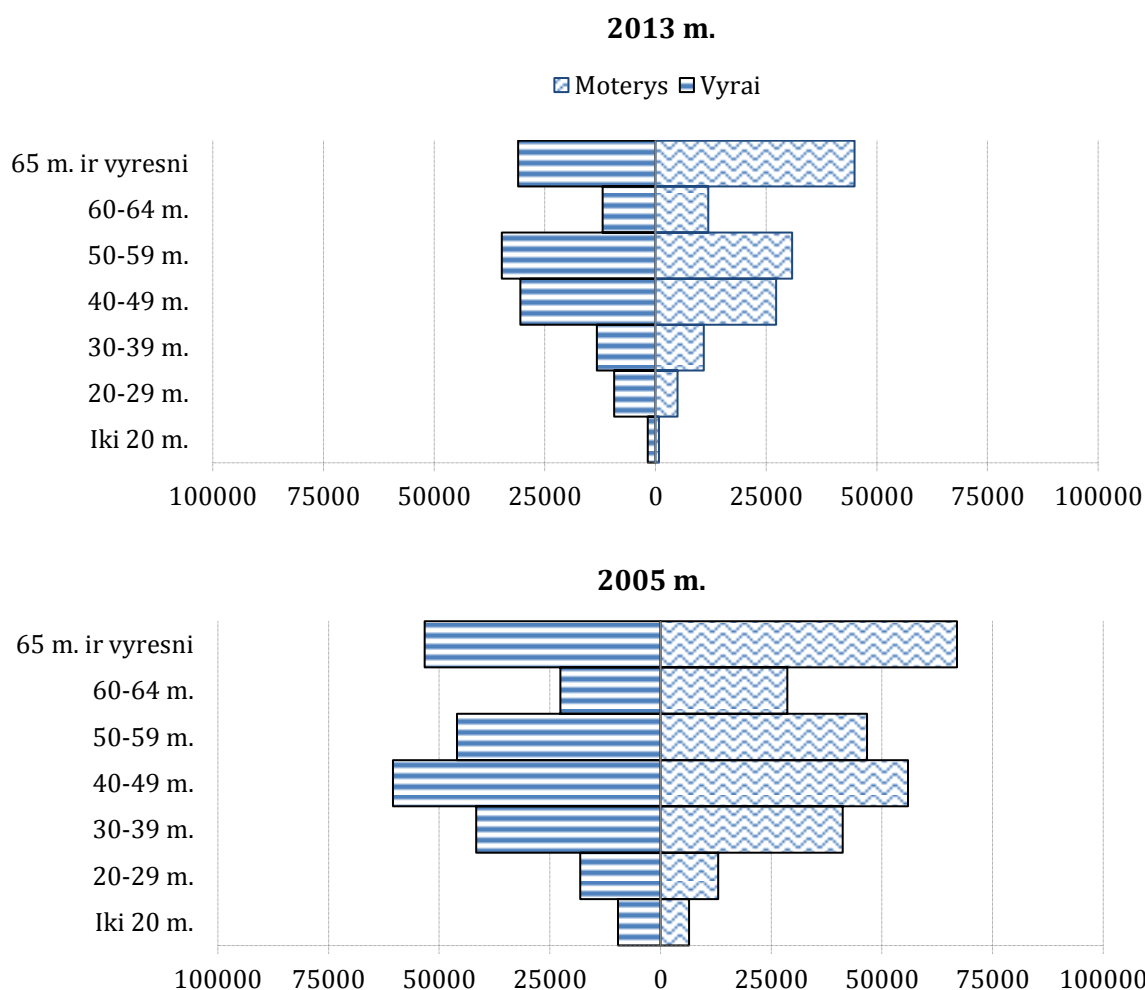
charakteristikos leidžia tiksliau identifikuoti ilgalaikėje perspektyvoje negyvybingus ūkius. Tiriant socialinę posistemę, galima daryti išvagas dėl visos žemės ūkio sistemos vystymosi tendencijų ir grėsmių, kylančių tam tikrų ūkininkavimo krypčių gyvybingumui.

Ilgalaikis žemės ūkio gyvybingumas sietinas su žmogiškaisiais ištekliais. Sistemos gyvybingumo palaikymui ir jos pokyčių stebėsenai itin svarbūs yra demografiniai rodikliai, tokie kaip ūkininkaujančių asmenų skaičius ir sudėtis pagal amžių, lytį, išsilavinimą ir pan. Šių rodiklių analizė leidžia laiku išskirti problemines vietas šalies žemės ūkyje, patikimiau numatyti struktūrinius pokyčius ir laiku priimti politinius sprendimus, kurie nukreiptų sistemos vystymąsi pageidautina linkme.

Mokslininkai siūlo daug įvairių rodiklių žemės ūkio apsirūpinimo žmogiškaisiais ištekliais problemoms nustatyti. Visi jie turi tam tikrus ribotumus, todėl tikslinga nagrinėti situaciją, pasitelkiant įvairius rodiklius bei duomenų šaltinius. Pavyzdžiui, dažnai analizuojamas lengviausiai pasiekiamas rodiklis – vidutinis ūkininkaujančio asmens amžius (Scott, 2005). Kuo aukštesnis vidutinis amžius, tuo daugiau ūkių artėja prie ūkio gyvenimo ciklo išėjimo stadijos, tai yra susiklosto nepalanki kartų kaitos situacija šalies žemės ūkyje. Tokiu atveju ateityje tikėtini struktūros pokyčiai ir žengimas į naują sistemos evoliucijos etapą.

Vidutinio ūkininkų amžiaus rodiklis dažnai kritikuojamas, nes jis rodo tik bendrą situaciją žemės ūkyje, o tai mažai informatyvu, kai reikia nustatyti pažeidžiamiausias amžiaus grupes ir žemės ūkio sektoriaus nišas, kuriose gali dominuoti negyvybingi ūkiai. Daugiau informacijos suteikia ūkininkaujančių asmenų ir jų ūkių šeimos narių amžiaus histogramos (3.2.1 pav.), kurios leidžia matyti, kokios amžiaus grupės formuoja bendrą vidurkį šalies žemės ūkio sektoriuje bei kaip keičiasi kritinių amžiaus grupių santykis šalyje.

Lyginant vyresnių negu 60 m. ir jaunesnių kaip 40 m. ūkininkaujančių asmenų ir jų šeimos narių santykį 2005 m. ir 2013 m. išryškėja neigiamos kartų kaitos tendencijos, kurios įgijo didesnę pagreitį po stojimo į ES. 2005 m. 10 jaunų ūkininkų pakeisdavo 13 vyresnio amžiaus, o 2013 m. tam pačiam jaunų ūkininkų skaičiui teko jau 24 vyresnio amžiaus ūkininkai, tai yra į verslą ateidavo per pusę mažiau negu išeidavo. Ūkininkaujančių asmenų ir jų ūkių šeimos narių amžiaus histograma, rodanti jaunų ir vyresnio amžiaus žmonių disproporciją, leidžia daryti prielaidą, kad šalies ūkininkų ir šeimos ūkių skaičius ateityje dar labiau mažės.

3.2.1 pav. Ūkininkaujančių asmenų ir jų ūkių šeimos narių amžiaus struktūros pokytis pagal lytį Lietuvoje 2005 ir 2013 m.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

2005 m. ir 2013 m. situacijos palyginimas pagal lytį rodo itin nepalankias tendencijas moterų grupėje. 2005 m. 10 jaunų ūkininkaujančių moterų pakeisdavo 16 vyresnio amžiaus ūkininkų, o 2013 m. šis skaičius sudarė net 34. Vyrų grupėje 2005 m. situacija buvo beveik subalansuota, o 2013 m. 10 jaunų ūkininkaujančių asmenų ir jų šeimos narių atiteko 18 vyresnio amžiaus žmonių.

Ūkininkaujančių asmenų lyčių klausimas yra itin svarbus, kadangi tai daro įtaką šalies žemės ūkio struktūrai (Coppola, Scardera, Tosco, 2013). Moterys yra linkusios valdyti mažesnius šeimos ūkius, dažniau orientuotus į ūkio gyvybingumo palaikymą ir kaimo skurdo problemos sprendimą, o ne pelno maksimizavimą. Vyrų pasirenka mažiau imlias darbu ūkininkavimo kryptis, stengiasi nuosekliai didinti ūkio pajėgumus ir pagal galimybę stambinti ūkio dydį. 2010 m. visuotinio žemės ūkio surašymo duomenys puikiai iliustruoja šį teiginį: ūkininkų ir šeimos ūkių, kuriuose ūkininkaujantis asmuo buvo moteris, vidutinis dydis pagal naudojamų žemės ūkio naudmenų plotą buvo 2,1 karto mažesnis negu vyrų. Galima daryti prielaidą, kad moteriškos lyties atstovių mažėjimas žemės ūkyje yra ūkininko ir šeimos ūkio

vaidmens kaimo vietovėse pokyčio pranašas: socialinį ūkio vaidmenį keičia ekonominiai prioritetai.

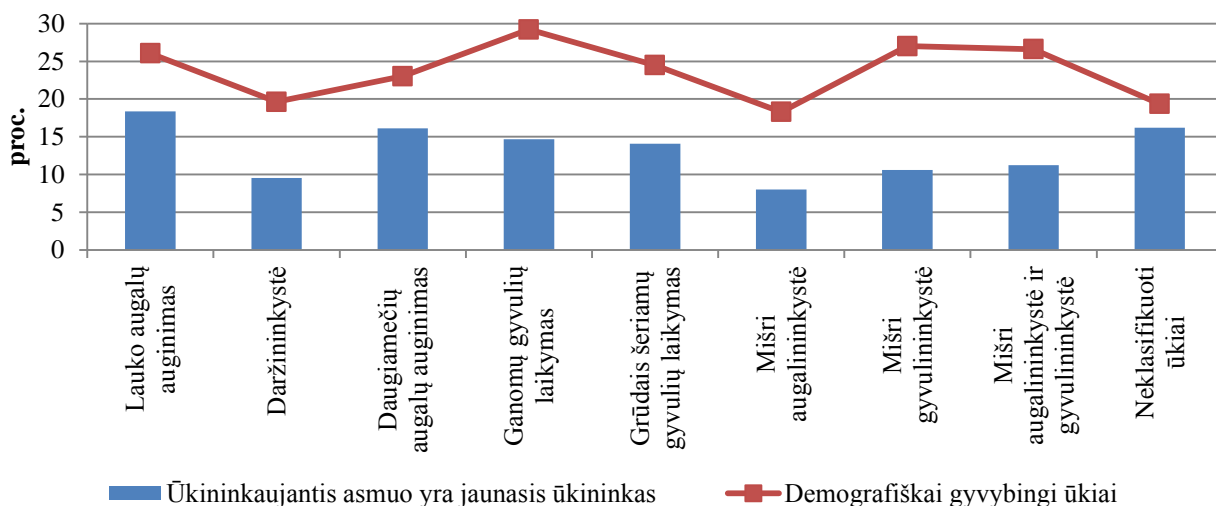
Lietuvos žemės ūkio surašymo ir struktūrinių tyrimų statistika po stojimo į ES liudija, kad šalies ūkyje ūkininkaujančių vyrų ir moterių skaičius skyrėsi neženkliai, ir tikslinga buvo kalbėti apie lyčių balansą žemės ūkyje. Šis faktas buvo išskirtinis Lietuvos žemės ūkio bruožas, nes ES senųjų šalių narių žemės ūkyje dominavo vyrai, o šalyje vyravo stambūs ūkiai. 2005 m. ūkininkaujančių asmenų ir jų šeimos narių amžiaus histograma rodo gerą balansą, lyginant vyrų ir moterų grupes, tačiau 2013 m. pastebimi reikšmingi pokyčiai (3.2.1 pav.). Bendras vyrų ir moterų balansas pasiekiamas dėl itin didelio moterų skaičiaus amžiaus grupėje nuo 65 m. Jaunų moterų skaičius grupėje iki 30 m. yra beveik du kartus mažesnis negu vyrų. Remiantis amžiaus struktūros pokyčių analize nagrinėjamu laikotarpiu, galima teigti, kad Lietuvos žemės ūkyje ateityje gali nelikti lyčių balanso, o šalies situacija tampa vis daugiau panašesnė į ES senbuvių žemės ūkį.

Ūkininkaujančių asmenų ir jų šeimos narių amžiaus struktūra yra svarbi, bet ji rodo tik bendrą situaciją šalies ūkyje. Tačiau ūkio gyvenimo ciklo koncepcija sieja pavienių ūkių gyvybingumą ir jų ekonominę raidą su šių ūkių valdytojais. Remiantis šiuo požiūriu, ilgalaikiam viso žemės ūkio sektoriaus gyvybingumui būtinas sklandus kartų kaitos užtikrinimas šeimos arba ūkininkų ūkiuose, kuris palaikytų žemės ūkio socialinio posistemio gyvybingumą. Tyrimai, kurie remiasi gyvenimo ciklo koncepcija, patvirtina, kad vyresnio amžiaus ūkininkai pasirenka mažiau rizikingas verslo strategijas ir nėra linkę taikyti inovacijas (Trisorio, 2004), kurios leistų jų verslui augti arba reaguoti į aplinkos pokyčius laiku, o tai daro įtaką šalies žemės ūkio ekonominiams rezultatams.

Socialinio posistemio veiklos sutrikimus gali rodyti didelis pensijos amžiaus sulaukusių ūkių savininkų skaičius, kuris dažnai sietinas su tuo, kad ūkyje nėra įpėdinio. Tokiu būdu socialinio posistemio stebėsenai, viena vertus, yra svarbus rodiklis, kuris rodo ūkį valdančio asmens amžių, kitą vertus – ūkyje dirbančių jaunų žmonių potencialas, kuris galėtų užtikrinti ūkio gyvybingumą ateityje.

E. Dillon, T. Hennessy, S. Hynes ir V. Commins (2008), E. Dillon, T. Hennessy ir S. Hynes (2010) bei N. Jurkėnaitė (2013) siūlo papildomai pasitelkti ūkio demografinio gyvybingumo rodiklį, kuris leidžia įvertinti ilgalaikio gyvybingumo potencialą ūkio lygmeniu ir šalyje. Šis rodiklis yra svarbus ir priimant sprendimus dėl investicijų tikslingumo. Jeigu ūkyje, kurį valdo pagyvenęs savininkas, nėra jauno ūkininko, galinčio ir norinčio perimti verslą ir pradėti naują ūkio gyvenimo ciklą, toks ūkis yra demografiškai negyvybingas, tai yra geri finansiniai rodikliai arba valstybės teikiama parama ekonominiam gyvybingumui palaikyti nedaro jo gyvybingo ilgalaikėje perspektyvoje. Tikėtina, kad toks ūkis nutrauks savo veiklą, savininkui pasitraukus iš verslo. Dėl šios priežasties ūkį valdančio asmens ir ūkininkaujančių šeimos narių amžius yra vienas iš svarbiausių žemės ūkio socialinio posistemio gyvybingumo indikatorių. Tačiau patikima statistika apie situaciją ūkiuose renkama tik visuotinio žemės ūkio surašymo metu, todėl Lietuvos ūkių demografinę situaciją galima tirti tik remiantis 2010 m. duomenimis.

Pasitelkiant Europos Komisijos siūlomą jaunojo ūkininko sąvoką, galima susieti ūkio demografinį gyvybingumą su 40 m. riba. Ūkis yra demografiškai gyvybingas, jeigu ūkininkauja jaunas ūkininkas arba ūkyje yra bent vienas jaunas ūkininkaujantis šeimos narys. Lyginant demografiškai gyvybingus ūkius ir ūkius, kuriuos valdo jauni ūkininkai, pagal ūkininkavimo kryptį, galima daryti išvadą, kad 2010 m. ūkininkaujantys jauni šeimos nariai nesudarė itin reikšmingo ūkių demografinio gyvybingumo potencialo (3.2.2 pav.).

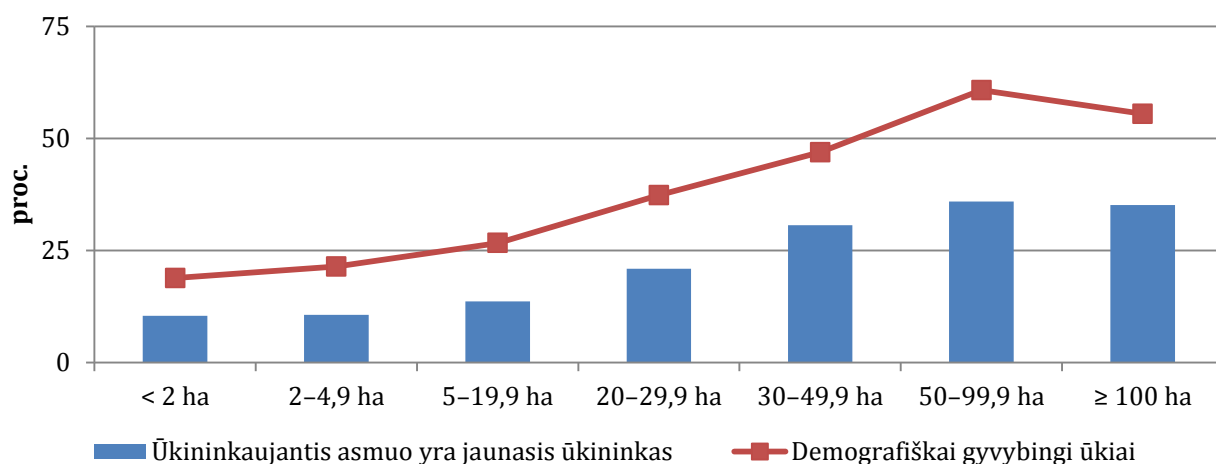

3.2.2 pav. Lietuvos ūkių demografinė situacija pagal ūkininkavimo kryptį 2010 m.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Lietuvos statistikos departamento 2010 m. visuotinio žemės ūkio surašymo duomenimis.

Didžiausias skirtumas tarp lyginamų rodiklių buvo mišrios gyvulininkystės, mišrios augalininkystės ir gyvulininkystės bei ganomųjų gyvulių laikymo ūkiuose. Pažymėtina, kad mišrūs ūkiai ir daržininkystė turėjo mažiausią jaunų ūkių valdytojų skaičių, tai yra šios veiklos buvo nepatrauklios jaunimui. Remiantis 2010 m. žemės ūkio surašymu, daugiausia jaunų ūkininkų buvo ūkiuose, kuriuose veikla mažiau imli darbu.

Ilgalaikis ūkio gyvybingumas sietinas ir su ūkio dydžiu. Remiantis 2010 m. žemės ūkio surašymo duomenimis, galima teigti, kad ūkių demografinio gyvybingumo ir jaunų ūkininkaujančių asmenų dalis didėja, augant ūkio dydžiui (3.2.3 pav.). Ūkiams, mažesniems kaip 30,0 ha, demografinio gyvybingumo problema yra itin aktuali. Svarbu pažymėti, kad būtent šie ūkiai sudaro didžiausią šalies ūkininkų ir šeimos ūkių struktūros dalį, o jų skaičiaus mažėjimas ir nulems žemės ūkio sistemos pokyčius ateityje. Panašios demografinio gyvybingumo augimo tendencijos pastebimos ir augant ūkio ekonominio dydžio klasei.

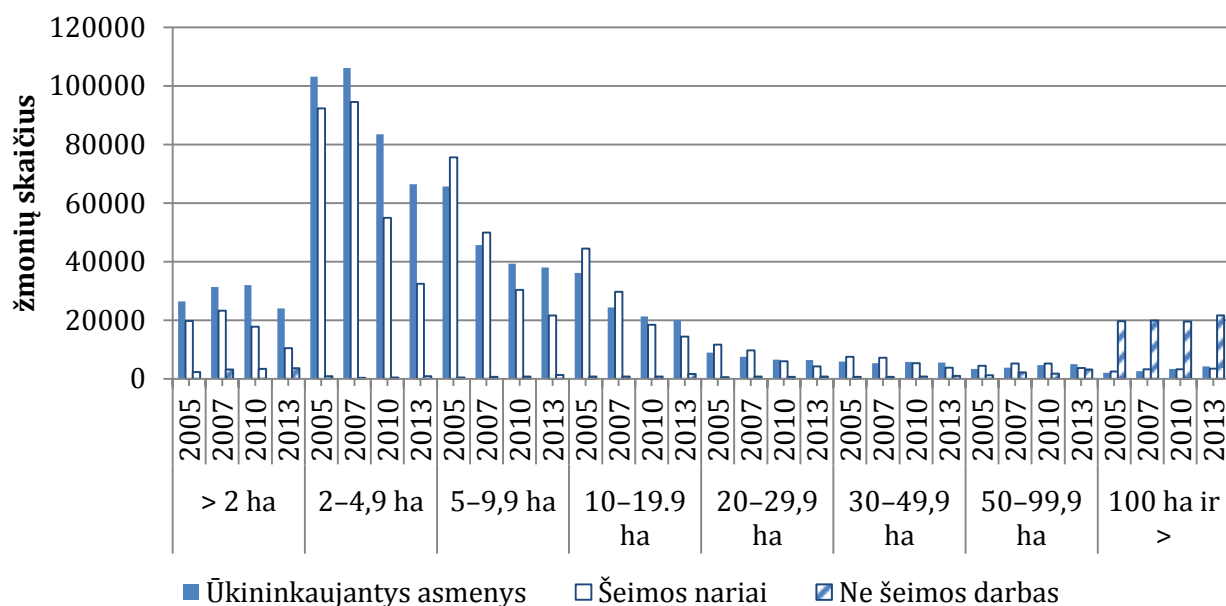
3.2.3 pav. Lietuvos ūkių demografinė situacija pagal ūkio dydį 2010 m.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Lietuvos statistikos departamento 2010 m. visuotinio žemės ūkio surašymo duomenimis.

Demografinio gyvybingumo rodiklis rodo žemės ūkio žmogiškųjų išteklių potencialą tiksliau, tačiau ūkyje esantys jauni šeimos nariai nebūtinai taps paveldėtojais ir perims šeimos verslą. Siekiant gauti labiau realistinį žemės ūkio demografinio gyvybingumo vaizdą, 2014 m. buvo atlikta ūkininkujančių asmenų apklausa (Jurkėnaitė, 2015). Tiriant respondentinių ūkių gyvybingumą, buvo nustatomas ne tik ūkininkujančių jaunų šeimoms narių potencialas, tačiau ir tikslinama, ar jie galės perimti ūkio veiklą.

Tyrimas, kuris remiasi 937 anketų duomenų apdorojimo rezultatais, patvirtina svarbiausius dėsningumus, kuriuos parodė 2010 m. visuotinio žemės ūkio surašymo duomenys. Ūkiai, kurių dydis yra iki 30,0 ha, pasižymi mažiausiu demografiniu gyvybingumu, stipria priklausomybe nuo paramos. Daug tokių ūkių valdytojų deklaruoja, kad jie neplanuoja tęsti veiklos po 5 m. Pažymėtina, kad problemos mastas didėja, mažėjant ūkio dydžiui. Didesni negu 100,0 ha ūkiai dažniausiai turi šeimos įpėdinius ir yra stipriai orientuoti į ilgalaikį ūkio gyvybingumo išsaugojimą. 2014 m. atliktas tyrimas patvirtino ir prielaidą dėl jaunimui patrauklių ūkininkavimo krypčių. Gyvybingiausi yra javų auginimo ūkiai, kurie yra gerai remiami ir leidžia jaunimui turėti mažiau imlų darbui verslą.

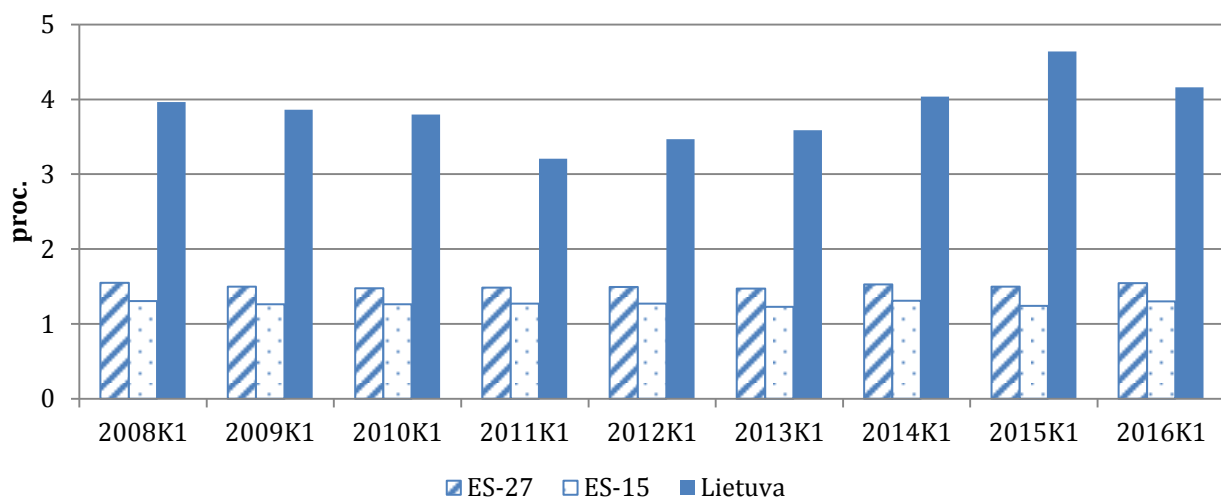
Vertinant žemės ūkio, kaip darbdavio, vaidmenį, galima pastebėti, kad Lietuvoje šiai ekonominės veiklos rūšiai vis dar tenka itin svarbus vaidmuo. Pažymėtina, kad nedideli ūkininkų ir šeimos ūkiai įdarbina didžiausią žmonių dalį (3.2.4 pav.). Didžiausias nuolat samdomos darbo jėgos (ne šeimos narių) užimtumas yra ūkiuose, didesniuose kaip 100,0 ha.

3.2.4 pav. Šeimos narių ir nuolatinės darbo jėgos užimtumas Lietuvos ūkininkų ir šeimos ūkiuose pagal dydį 2005–2013 m.

Šaltinis: Eurostato duomenys.

Eurostato duomenimis, žemės ūkio, žuvininkystės ir miškininkystės srityje užimtų darbuotojų, vyresnių negu 15 m., dalis Lietuvos ekonominių veiklų struktūroje yra reikšmingai didesnė negu ES vidurkis (3.2.5 pav.).

3.2.5 pav. Žemės ūkio, žuvininkystės ir miškininkystės darbuotojų (grupėje nuo 15 m.) dalis nuo visų ekonominių veiklų 2008–2016 m.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Eurostato duomenimis.

Pažymėtina, kad toks aukštas užimtųjų procentas, palyginti su ES vidurkiu, yra dėl neišnaudoto darbo našumo didinimo potencialo žemės ūkio sektoriuje. Tikėtina, kad sparčiai vykstantys struktūriniai pokyčiai, lydimi ūkių stambėjimo ir specializacijos procesu, sumažins žemės ūkyje užimtų darbuotojų skaičių ir darys poveikį žmoniškųjų išteklių kokybei. Šis aspektas ir laiku priimti politiniai sprendimai

dėl žmogiškųjų išteklių kokybės užtikrinimo žemės ūkyje yra itin svarbūs, nes išbalansuotas ekonominio ir socialinio posistemio vystymas neleis laiku reaguoti į naujus iššūkius ir stabdys žemės ūkio vystymąsi bei pažeis konkurencingumą.

Galima teigti, kad ūkininkų ir šeimos ūkiai jau susidūrė su šiuo reiškiniu, ir jo pasekmės yra akivaizdžios, lyginant 2003 m. ir 2010 m. šalies visuotinio žemės ūkio surašymo duomenis. Nagrinėjamu laikotarpiu išaugo vidutinis ūkio dydis, ūkyje dirbančių asmenų profesinis pasirengimas irgi pasikeitė. 2010 m. versle dirbo daugiau žmonių, turinčių geresnį pasirengimą. 2003 m. visišką pasirengimą turėjo tik 3,8 proc., o 2010 m. tokių žmonių dalis išaugo iki 12,3 proc. Bazinį pasirengimą turinčių žmonių skaičius pasikeitė nežymiai, nes pokyčiai įvyko dėl praktinę patirtį turinčių asmenų dalies mažėjimo struktūroje (nuo 78,1 proc. iki 70,1 proc.).

Anksčiau minėtų pokyčių svarbą išsilavinimo lygiui puikiai iliustruoja situacija ekologiniuose ūkiuose. 2010 m. surašymo duomenys rodo, kad net 32,0 proc. šių ūkių valdytojų turėjo visišką pasirengimą, 29,9 proc. – bazinį ir tik 38,1 proc. – praktinės patirties. Pažymėtina, kad vidutinis ekologinio ūkio dydis gerokai viršija šalies vidutinį ūkio dydį, todėl situacija šiuose ūkiuose netiesiogiai patvirtina aukštesnio išsilavinimo poreikį, augant ūkio dydžiui.

Geresnį pasirengimą turinčių specialistų poreikį žemės ūkyje patvirtina ir periodiškai Žemės ūkio ministerijos užsakymu vykdomų tyrimų, vertinančių žemės ūkio specialistų ir kvalifikuotų darbininkų poreikį, ataskaitos (Dapkus, 2012; Valiulienė ir kt., 2016). Žemės ūkio sistema prisitaiko prie aplinkos pokyčių, reaguodama struktūriniais pokyčiais, tai yra verslas stambėja ir tampa palankesne terpe aukštesnės pridėtinės vertės sukūrimui, kuri pasiekama modernizuojant ūkius ir didinant darbo našumą. Ūkiuose atsiranda geresnį išsilavinimą ir naujas aktualias specialybes atstovaujančių darbuotojų poreikis. Nauja karta turėtų būti kūrybingesnė ir mokėti taikyti inovacijas bei priiminėti sprendimus, leidžiančius veikti rinkoje didesnio neapibrėžtumo sąlygomis, įgyti gilesnių žinių (ypač aktualūs tampa aplinkosauginiai ir klimato kaitos aspektai).

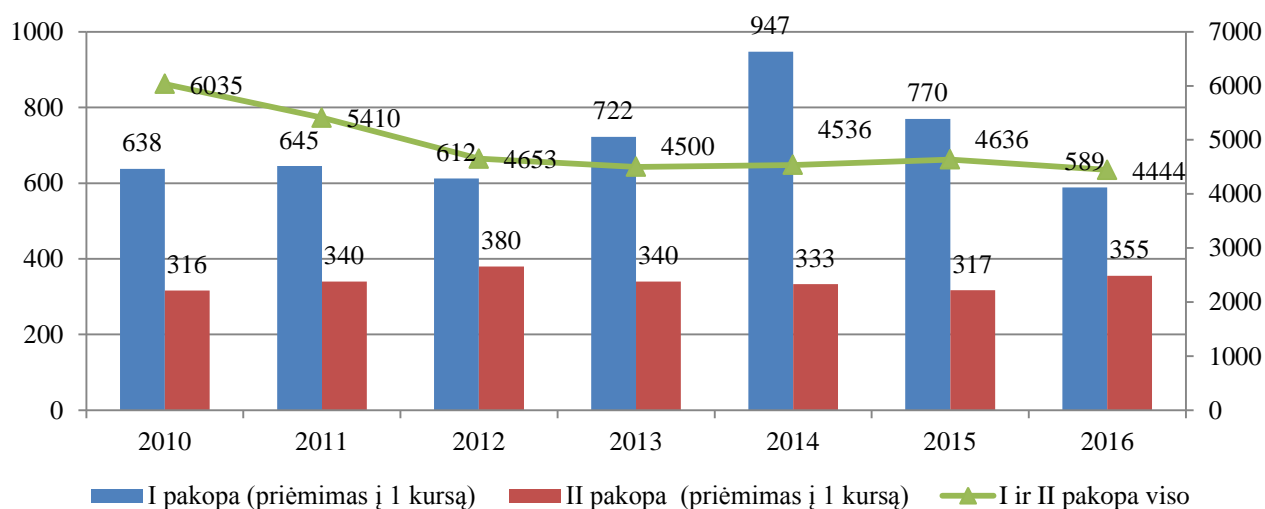
Žemės ūkio specialistų parengimas laiku yra kritinis žemės ūkio socialinio posistemio gyvybingumui užtikrinti. 2016 m. Žemės ūkio ministerijos užsakymu buvo atlikta žemės ūkio specialistų ir kvalifikuotų darbininkų poreikio analizė ir pateikti projektiniai skaičiavimai universitetams, kolegijoms ir profesinėms mokymo organizacijoms. Tyrimas nustato 2021–2024 m. žemės ūkio specialistų ir kvalifikuotų darbininkų poreikį, kuris remiasi šių žemės ūkio subsektorių ateities vystymosi prognozėmis (Valiulienė ir kt., 2016): 1) žemės ūkio produktų gamyba, 2) žuvininkystė ir akvakultūra, 3) biomasės energetika, 4) kaimo turizmas ir žirgininkystė, 5) augalininkystės aprūpinimas ir paslaugos, 6) gyvulių veislininkystė, 7) veterinarija (tik susijusi su žemės ūkiu), 8) prekyba žemės ūkio technika ir techninės paslaugos, 9) hidrotechninė statyba, 10) žemėtvarka, 11) žemės ūkio mokslas, studijos, mokymas ir konsultavimas, 12) maisto veterinarinė ir fitokontrolė, 13) žemės ūkio ir kaimo plėtros valstybinis valdymas ir savivalda.

Remiantis atliktu tyrimu, nagrinėto laikotarpio vidutinis metinis žemės ūkio specialistų ir kvalifikuotų darbininkų poreikis sudaro 1846, iš jų: 53,8 proc. žmonių

turėtų būti įgiję profesinį išsilavinimą, 9,3 proc. – profesinį bakalauro išsilavinimą, 25,5 proc. – bakalauro išsilavinimą ir 11,4 proc. – magistro išsilavinimą. Didžiausias darbuotojų poreikis siejamas su šiais subsektoriais: žemės ūkio produktų gamyba (52,8 proc.), prekyba žemės ūkio technika ir techninės paslaugos (12,5 proc.), augalininkystės aprūpinimas ir paslaugos (11,6 proc.). Pažymėtina, kad tikrasis 2017–2020 m. rengiamų studentų skaičius turėtų būti didesnis, nes mokslus baigęs asmuo nebūtinai pasirinkt darba pagal išsilavinimą. Tyrėjų nustatytas žemės ūkio specialistų ir kvalifikuotų darbininkų poreikis pagal studijų programas pateiktas 5 priede.

Nors R. Dapkaus (2012) bei A. Valiulienės ir kt. (2016) tyrimai rodo, kad žemės ūkio specialistų ir kvalifikuotų darbuotojų poreikis rinkoje yra, tačiau realybėje darbo jėgos pasiūlos ir paklausos subalansavimas tampa tikru iššūkiu. Faktinis studentų priėmimas yra gerokai mažesnis, negu būtinas žemės ūkio socialio posistemio gyvybingumui palaikyti apskaičiuotas kritinis studentų priėmimo skaičius. Mokymo įstaigos tiesiog nesurenka reikalingo moksleivių ir studentų skaičiaus, itin aktuali išlieka skirtingų specialybių populiarumo problema, kuri išbalansuoja paklausą ir pasiūlą, o absolventai po studijų neretai emigruoja arba eina dirbti į geriau apmokamas ekonominės veiklos sritis ne pagal specialybę.

Žemės ūkio mokslų nepopuliarumas tarp jaunimo, kuris nenori grįžti į kaimą ir dailosi geriau apmokamų specialybių, daro neigiamą poveikį socialinio posistemio potencialo formavimui. Situaciją apsunkina ir valstybės vykdoma politika, kuri padaro žemės ūkio specialybes nekonkurencingas. Aleksandro Stulginskio universiteto (ASU) pavyzdys rodo skaudžias aukštojo mokslo sistemos reformos pasekmes (3.2.6 pav.).

3.2.6 pav. Aleksandro Stulginskio universiteto priėmimo į pirmosios pakopos studijas ir studentų skaičiaus kaita 2010–2016 m.

Šaltinis: Aleksandro Stulginskio universiteto 2016 m. veiklos ataskaita, 2016.

Remiantis 2015 m. ir 2016 m. ASU veiklos ataskaitų duomenimis, pirmos ir antros pakopų studentų skaičiaus rodiklis 2016 m. tesudarė 61,3 proc. 2006 m. lygio. Tačiau šių metų bendro priėmimo į aukštąsias mokyklas rezultatai neteikia vilčių dėl situacijos gerėjimo. Problemą puikiai iliustruoja Lietuvos aukštųjų mokyklų asociacijos bendrajam priėmimui organizuoti (LAMA BPO) skelbiami priėmimo rezultatai 2017 m.

Pirmojo dokumentų teikimo etape studijas ASU prioritetu nurodė tik 272 būsimieji studentai. Tačiau ne visi studentai, nurodžiusieji universitetą pirmuoju prioritetu, siejo savo ateitį su šia studijų kryptimi: pasirašiusiųjų studijų sutartis dėl valstybės finansuojamų vietų ir studijų stipendijų po pirmojo etapo buvo mažiau – 163 studentai (2016 m. – 155), pasirašiusiųjų studijų sutartis dėl valstybės nefinansuojamų vietų buvo 69 (2016 m. – 260). Tarp populiariausių specialybių buvo agronomija, maisto žaliavų kokybės ir saugos bei miškininkystės studijų programos. Po pirmojo kvietimo nebuvo užpildytos visos valstybės finansuojamos vietos, mažiausiai paklausūs buvo inžinerijos ir technologijų mokslai, žemės ūkio mokslai bei gyvybės mokslai. LAMA BPO duomenimis, 2017 m. pagrindinio priėmimo metu su ASU sutartis dėl valstybės finansuojamų vietų ir studijų stipendijų pasirašė 173 asmenys (2016 m. – 232), dėl valstybės nefinansuotinių vietų sutartis pasirašė tik 73 asmenys (2016 m. – 264). Tačiau valstybės finansuojamos vietos taip ir liko neužpildytos. Papildomo priėmimo metu kvietimus pasirašyti sutartį į valstybės finansuojamas ir studijų stipendijų vietas gavo 17 abiturientų (2016 m. – 9), į valstybės nefinansuojamas – 16 asmenų (2016 m. – 69).

Būsimų studentų pasirinkimas nėra vienintelis veiksnys, kuris paaiškina nesurenkamą kritinio socialinio posistemio gyvybingumo palaikymui studentų ir moksleivių skaičiaus. Situaciją apsunkina ir dirbtinai sukuriama barjerai. Stojančiųjų į pirmosios pakopos studijas mažėjimą lemia ne tik demografiniai veiksniai, tačiau ir griežtėjantys stojimo į Lietuvos aukštąsias mokyklas kriterijai: 2015 m. į vietą galėjo pretenduoti mokiniai, surinkusieji 1,0 balą, o 2017 m. minimalus konkursinio stojimo balas buvo padidintas iki 3,0. Didžioji dalis kolegijų taikė 1,6 balo slenkstį. Galima teigti, kad dėl naujos tvarkos nukentėjo regionuose besimokantis jaunimas, kuris tapo mažiau konkurencingas ir užleido savo vietas miestiečiams, kurie tikriausiai ieškos darbo didmiesčiuose ir nesies savo ateities su tuštėjančiais regionais. Kitu probleminiu aspektu tapo Švietimo ir mokslo ministerijos diskusijos dėl aukštojo mokslo reformos, kurios darė įtaką moksleivių pasirinkimui ir vertė orientuotis į stipriausius universitetus, kurie tikrai išliks.

Vienas iš svarbiausių argumentų, kuris leidžia pritraukti jaunimą stoti į žemės ūkio veiklai aktualias studijas, yra valstybinis vietų finansavimas. Tačiau iki 2012 m. ASU valstybės finansuojamos vietos buvo mažinamos ir nepadengdavo socialinio posistemio gyvybingumui nustatyto kritinio poreikio. Vėliau finansavimas pradėjo didėti, tačiau probleminių metų pasekmės pasireiškė darbo jėgos pasiūlai. 2017 m. prasidėjus pirmosios pakopos priėmimui į ASU, Žemės ūkio ministerija laiku neskyrė finansavimo žemės ūkio studijoms, o galimybę pasirinkti nemokamas studijas apribojo minimalus konkursinis balas.

Kitu probleminiu aspektu tampa įvairių žemės ūkio specialybių populiarumas, kuris išbalansuoja pasiūlos ir paklausos puses, tačiau yra neišvengiamas, kai studentai patys renkasi studijų vietą. Pavyzdžiui, 2016 m. ASU į pirmosios pakopos studijas priėmė 189 agronomijos, 160 ekonomikos ir vadybos, 76 miškų ir ekologijos, 54 vandens ūkio ir žemėtvarkos, 77 žemės ūkio inžinerijos studentus (Aleksandro..., 2016). Tačiau didžiausias pageidavimų studijuoti skaičius vis dėlto buvo Ekonomikos

ir vadybos fakultete (nurodžiusių šią sritį kaip pageidautiną buvo 8,4 karto daugiau negu priimtųjų).

R. Dapkaus (2012) tyrimas atskleidė, kad kolegijoms pavyksta pritraukti daugiau jaunimo, ir rengiamų specialistų skaičius geriau patenkina rinkos poreikį. Tačiau didžiausia problema, anot tyrėjų, yra kvalifikuotų darbininkų parengimas. Profesinio mokymo įstaigose žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės švietimo srityje 2015–2016 m. studijavo 1750 mokinių, palyginti su 1260 mokinių 2009–2010 m. (Lietuvos švietimas..., 2016). Metinis abiturientų skaičius irgi augo. 2009 m. šios švietimo srities mokymus baigė 244 asmenys, o 2015 m. – 472. Pažymėtina, kad pastaraisiais metais atsirado ir aplinkosaugos švietimo kryptis, kurioje 2015–2016 m. studijavo 27 mokiniai, o 2015 m. šias studijas baigė 25 žmonės (Lietuvos švietimas..., 2016).

Svarbu nepamiršti, kad žmogiškųjų išteklių kokybė yra svarbi ne tik jauniems specialistams, kurie patenka į darbo rinką, bet ir ūkininkams, kurie užsiima žemės ūkio veikla. Jie priversti reaguoti į aplinkos pokyčius ir prie jų prisitakyti, kad ūkis galėtų likti gyvybingas. Šiuo atveju išskirtinis vaidmuo tenka ūkininkaujančių asmenų konsultavimui ir mokymams, kurie leidžia greičiau prisitaikyti prie pokyčių, pasinaudoti teikiamos paramos galimybėmis, taikyti inovacijas ir adaptuoti gerąsias praktikas ūkiuose.

Šias spragas žemės ūkio sektoriuje užpildo daug įvairių paslaugų tiekėjų: Žemės ūkio ministerija, Finansų ministerijos mokymo centras, Lietuvos žemės ūkio konsultavimo tarnyba, Lietuvos žemės ūkio rūmai, mokslo ir mokymo įstaigos, kitos organizacijos (pavyzdžiui, nevyriausybinių organizacijų gali organizuoti savo nariams mokymus), pavieniai konsultantai ir pan. Pažymėtina, kad itin svarbus vaidmuo tenka 2014–2020 m. BŽŪP finansavimui, kuris galėtų būti tarsi svarbi grandinė, padedanti gerinti žmogiškųjų išteklių kokybę ir didinti šalies ūkininkų konkurencingumą, tačiau praktika rodo, kad šia galimybe pasinaudoti nesugebama.

Apibendrinant galima pasakyti, kad po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos žemės ūkio paramos modelio pokyčiai įnešė reikšmingą indėlį į socialinio posistemio evoliuciją. Paramos priemonių palankumas stambiems ūkiams ir orientacija į konkrečias remtinas priemones padarė tam tikras ūkininkavimo kryptis pažeidžiamas. Socialinis posistemis kaip veidrodis atspindi paramos modelio spragas: smulkūs ūkiai yra demografiškai negyvybingi, jauni ūkininkai neina į daržininkystės, mišrios augalininkystės, mišrios gyvulininkystės, mišrios augalininkystės ir gyvulininkystės nišas. Lietuvoje neužtikrinama sklandi ūkininkų kartų kaita, o J. Scott ir R. Colman (2008) laiko šį aspektą svarbiausiu veiksniu, kuris nulemia ilgalaikį ūkio gyvybingumą ir žemės ūkio ateitį.

Žemės ūkio sistemos evoliucija reikalauja iš žemės ūkyje dirbančių asmenų vis geresnio profesinio pasirengimo. Auga ir profesines mokyklas baigusių specialistų poreikis. Tačiau šiuo metu yra sunku subalansuoti darbo jėgos pasiūlą ir paklausą, nes jaunimas nesirenka šios profesijos, o pastaruoju metu dar papildomai atsirado barjerų, kurie riboja motyvuoto jaunimo galimybę rinktis šios srities studijas aukštosiose mokyklose.

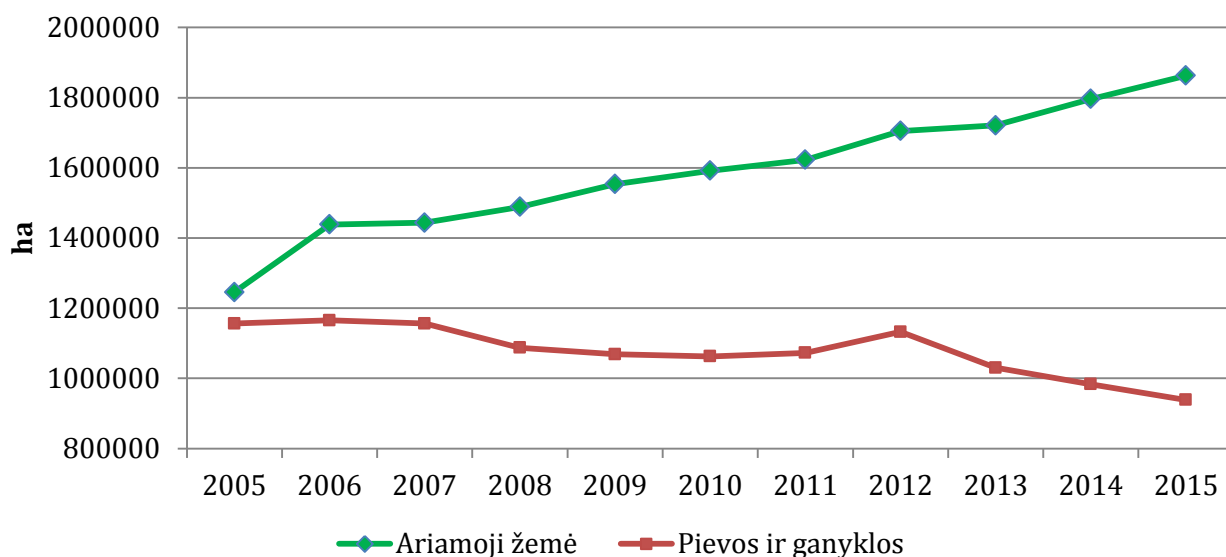
3.3. Gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumas

J. Scott (2001) pabrėžia, kad ekonominiai rodikliai dažnai ignoruoja gamtinių ir socialinių išteklių vertę. Orientacija tik į ekonominio posistemio rezultatus gali nulemti visos žemės ūkio sistemos negyvybingumą ateityje, nes pamirštama apie gamtinių išteklių negebėjimą atsikurti, pasiekus tam tikrą ribą. J. Scott (2001) lygina tokį netoliaregišką elgesį su gamyklos savininko sprendimu išparduoti visą turtą, siekiant greitai gauti didelį pelną vietoje nuolatinių pajamų už teikiamas paslaugas arba gaminamus produktus gavimo.

Ekonominio augimo rodikliai nesuteikia galimybės kokybiškai įvertinti ir nustatyti skirtumus tarp pasirinktos politikos krypties ir tam tikrų veiksmų pasekmių visuomenės gerovei. Kai progresas matuojamas derlingumu ir ūkininkų pajamomis, dažnai pamirštama apie poveikį žemės, vandens, bioįvairovės ir bendruomenių gyvybingumui (Scott, 2001), nors būtent nuo jų priklauso tikrasis ilgalaikis žemės ūkio sistemos gyvybingumas.

Šalies žemės ūkio sistemos evoliuciją ir pavienių ūkininkavimo krypčių gyvybingumą nulemia gamtinės aplinkos posistemio ribojimai. Vienas iš pamatinių žemės ūkio gamtinės aplinkos gyvybingumo veiksnių, atsakingų už ilgalaikį visos žemės ūkio sistemos gyvybingumą, yra žemė ir jos išteklių kokybė (Scott, 2008). Nors iš esmės žemės, kaip gamybos veiksnio, svarba plačiai pripažinta ekonomistų, praktinis ekonomikos teorijų taikymas neretai baigiasi netausojančiu šio išteklių naudojimu, kuris mažina visos sistemos gyvybingumą. Dėl šios priežasties svarbu nuolat stebėti svarbiausių gamtinės aplinkos posistemio rodiklių pokyčius. Tačiau dėl aukštų statistikos rinkimo išlaidų daug gamtinės aplinkos gyvybingumo aspektų lieka nenagrinėti arba prieinami tik fragmentiniai tyrimų duomenys, kurie neleidžia nuosekliai tirti esminių šio posistemio pokyčių.

ŽŪIKVC kaupia duomenis apie deklaruojamus pasėlių plotus ir kitus svarbius rodiklius, susijusius su žemės ūkio paramos gavėjais. Ši statistika rodo, kaip keičiasi ūkininkų, pretenduojančių į paramą, elgesys. Deklaruotų pasėlių plotų rodiklis patvirtina, kad ūkininkai pastarąjį dešimtmetį mažino daugiamečių pievų ir ganyklų, natūralių pievų, šlapynių bei pievų, ganyklų ir daugiamečių pievų iki 5 m. plotus (3.3.1 pav.).

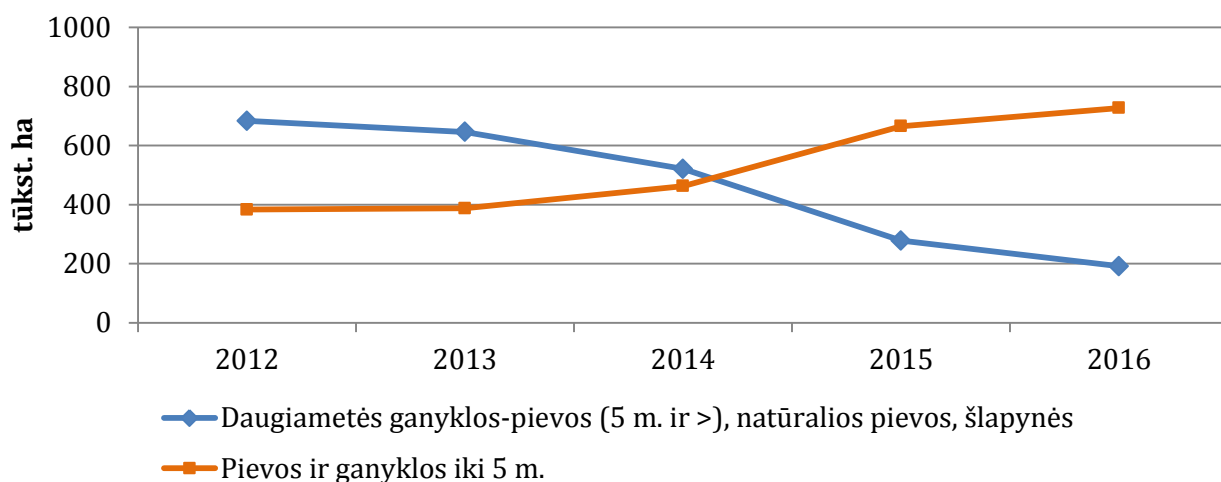

3.3.1 pav. Deklaruotos ariamosios žemės bei pievų ir ganyklų ploto pokyčiai 2005–2015 m.

Šaltiniai: sudaryta remiantis Lietuvos žemės ūkis. Faktai ir skaičiai, 2015 ir Lietuvos žemės ūkis. Faktai ir skaičiai, 2013.

Statistika rodo besikreipiančių dėl paramos ūkių judėjimą link intensyvaus žemės naudojimo ir jų orientaciją į didesnio pelno siekimą, „įdarbinant“ kuo didesnę ūkio disponuojamą žemės ūkio naudmenų plotą. Pažymėtina, kad bendra deklaruotų pievų ir ganyklų mažėjimo tendencija nepasikeitė ir pirmaisiais metais po tiesioginių išmokų reformos. Ši tendencija gali būti traktuojama kaip didesnis pavojus, kad žemės derlingumui palaikyti bus taikomos cheminės priemonės, kurios užmaskuos problemas, susijusias su dirvožemio erozija. Kita alternatyva – palaikyti siekiamą žemės išteklių būklę, taikant labiau subalansuotą ir gamtinei aplinkai draugišką paramos schemą, kuri atlygintų ūkininkui už gamybos ekstensyvinimą ir su šia veikla susijusių pajamų praradimą.

2014–2020 m. BŽŪP numato tiesioginių išmokų paramos schemas pokyčius, kurie skatintų ūkininkus išsaugoti žemės derlingumą. Nors pokyčiai buvo pradėti taikyti vėluojant, jų pasekmes jau galima matyti apdorojant pasėlių deklaravimo duomenis: išgaliojus naujai paramos schemai, pasikeitė pievų ir ganyklų rodiklio struktūra (3.3.2 pav.). Žalinimo išmokos reikalavimas išlaikyti daugiamečių pievų ir ganyklų plotą privertė ūkininkus neįtraukti į žemės ūkio gamybą pievų ir ganyklų iki 5 m. Paramos schema remia tokių plotų pavertimą daugiametėmis pievomis ir ganyklomis, kurios prisidėtų prie biologinės įvairovės išsaugojimo ir mažintų žemdirbystės intensyvumą, formuojant derlingos žemės rezervą. Tokiu būdu užtikrinamas indėlis į ilgalaikio gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumo išsaugojimą, atlyginant ūkininkams už derlingos žemės „išėmimą“ iš gamybos.

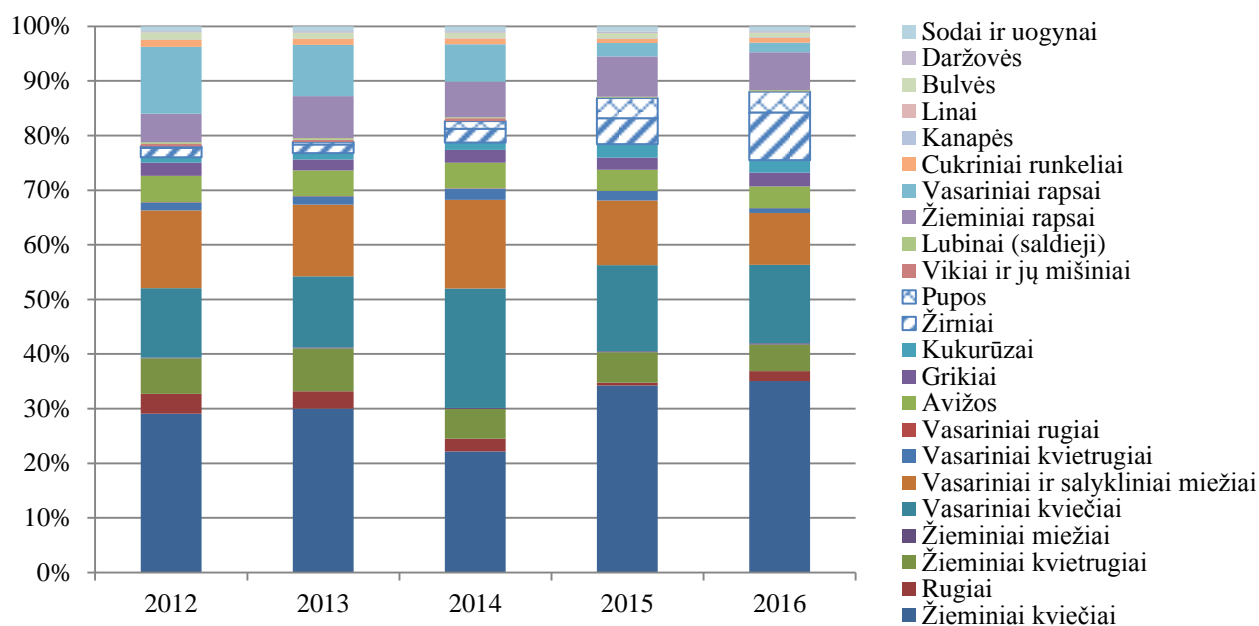
3.3.2 pav. Deklaruotų pievų ir ganyklų plotų pokyčiai 2012–2016 m.

Šaltinis: Lietuvos žemės ūkis. Faktai ir skaičiai, 2017.

Remiantis ŽŪIKVC duomenimis, drastiškų pokyčių, susijusių su žemės „išėmimu“ iš gamybos proceso, vis dėlto neįvyko. Iš dalies tai galima paaiškinti kitomis alternatyvomis, leidžiančiomis gauti paramą „neišimant“ žemės iš gamybos ir leidžiančiomis padidinti pelną.

Žalinimo išmoka numato EASV išskyrimą deklaruojamame plote. Pažymėtina, kad iki šiol išmokos reikalavimai kasmet tobulinami, praplečiant tinkamų pareiškėjų skaičių, sudarant naujas galimybes. Pavyzdžiui, nuo 2016 m. tinkamais pareiškėjais tapo ūkininkai, deklaruojantys tam tikrų rūšių posėlius, žolinius įsėlius, trumpos rotacijos želdinius ir tam tikrus kraštovaizdžio elementus.

Kadangi iki 2016 m. ankštinių augalų, tokių kaip žirniai, pupos, lubinai, vikiai ir pan., kaupiančių azotą ir padedančių saugoti derlingumą, plotai ir pūdymas priskirti EASV, pasėlių struktūra jau pradėjo atitinkamai keistis ūkininkams prisitaikant prie naujų reikalavimų. Dėl šios priežasties įvyko pastebimas deklaruotuose plotuose auginamų augalų struktūros pokytis: reikšmingai padidėjo pupų ir žirnių plotai (3.3.3 pav.).

3.3.3 pav. Deklaruotų augalų plotų struktūra 2012–2015 m.

Šaltinis: sudaryta remiantis Lietuvos žemės ūkis. Faktai ir skaičiai, 2017.

2014 m. prasidėjo ūkininkų prisitaikymas prie naujo tiesioginių išmokų modelio, ir ūkininkai pradėjo sparčiai didinti žirnių ir pupų dalį struktūroje. Lyginant 2012 m. su 2016 m., jų dalis struktūroje išaugo nuo 2,0 proc. (2012 m.) iki 12,6 proc. (2016 m.). Nors galima būtų tikėtis, kad šiai augalų grupei skirtas plotas ateityje dar augs, tačiau ateityje numatomi žirnių auginimo reikalavimų pakeitimai, kurie gali vėl pakoreguoti pasėlių struktūrą.

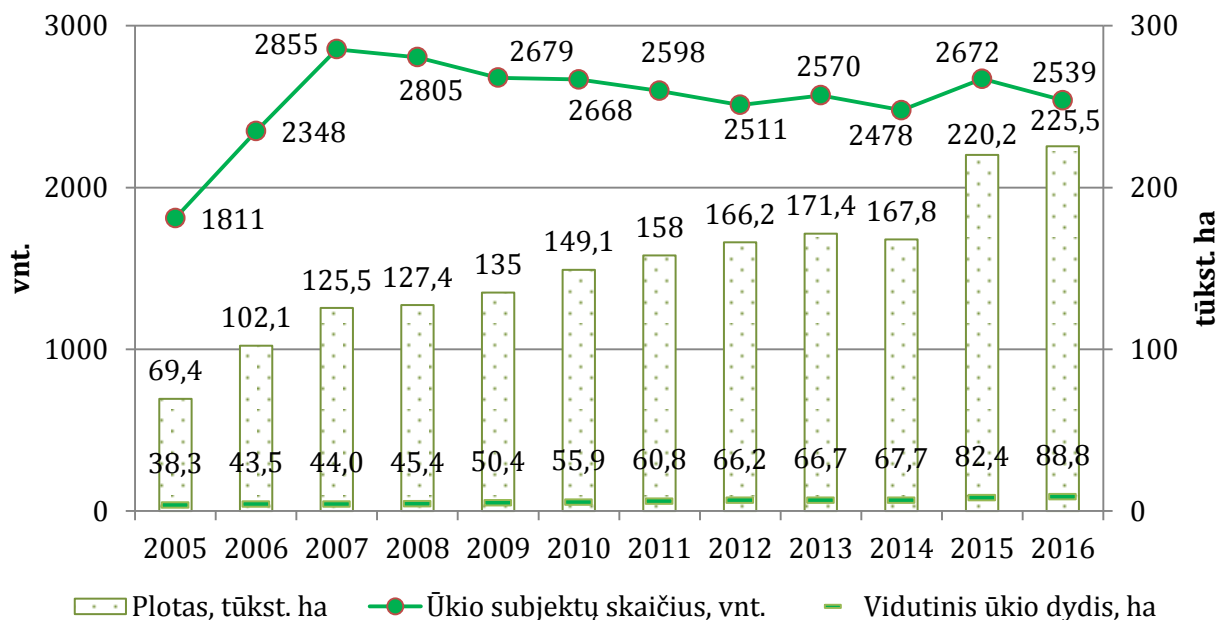
Šalies gamtinės aplinkos sistemos gyvybingumui užtikrinti yra svarbūs ir gamtą tausojantys ūkininkavimo būdai, kurie palaiko žemės derlingumą ir yra draugiški biologinės įvairovės išsaugojimui. Viena iš svarbiausių remiamų šios srities priemonių yra ekologinis ūkininkavimas, kuris neleidžia sunaikinti derlingą žemės sluoksnį, chemizuojant ir intensyvinant gamybą.

Ekologinio ūkininkavimo ištakos sietinos su Lietuvos nepriklausomybės įgijimo laikotarpiu, kai po sovietinių ūkių žlugimo buvo bandoma pereiti prie gamtą taisojančių ūkininkavimo būdų ir valdyti šalies dirvos erozijos procesus. Tačiau šis judėjimas netapo itin populiarus dėl aukštų gamybos išlaidų ir mažos ekologiškos produkcijos rinkos. Nacionalinis paramos mechanizmas šioms išmokoms pradėjo formotis tik XX a. pabaigoje.

Ekologinio ūkininkavimo plotai pradėjo sparčiai augti, kai nuo 2004 m. pastebimai išaugo tiesioginė parama, skirta ekologiškai ūkininkaujantiems ūkiams (Skulskis, Vitunskienė, 2008). Ši parama buvo skiriama kaip BŽŪP antrojo ramsčio priemonė. Pažymėtina, kad atlikti moksliniai tyrimai patvirtina, jog parama tapo itin svarbiu veiksniu, skatinusiu pasilikti versle arba ją pradėti (Skulskis, Vitunskienė, 2008; Makutėnienė, Makutėnas, 2010; Kriščiukaitienė, Namiotko, 2012).

Ekologiškai ūkininkaujančių ūkių plotas jautriai reaguoja į šio ūkininkavimo būdo paramos schemos pokyčius (3.3.4 pav.). Pateikta ekologiškai ūkininkaujančių ūkių

skaičiaus ir sertifikuoto ploto dinamika leidžia aiškiai išskirti tris BŽŪP etapus, kai keitėsi šio ūkininkavimo būdo rėmimas: 2004–2006 m., 2007–2013 m. ir 2014–2020 m. Įdomu, kad 2016 m. sertifikuoti plotai padidėjo iki 225,5 tūkst. ha, o ūkių skaičius sumažėjo iki 2539, t. y. vyksta nuoseklus vidutinio ūkio dydžio augimas (Viešosios..., 2017).

3.3.4 pav. Ekologiškai ūkininkaujančių ūkio subjektų skaičiaus ir sertifikuoto ploto kitimas 2005–2016 m. (įskaitant žuvininkystės subjektus)

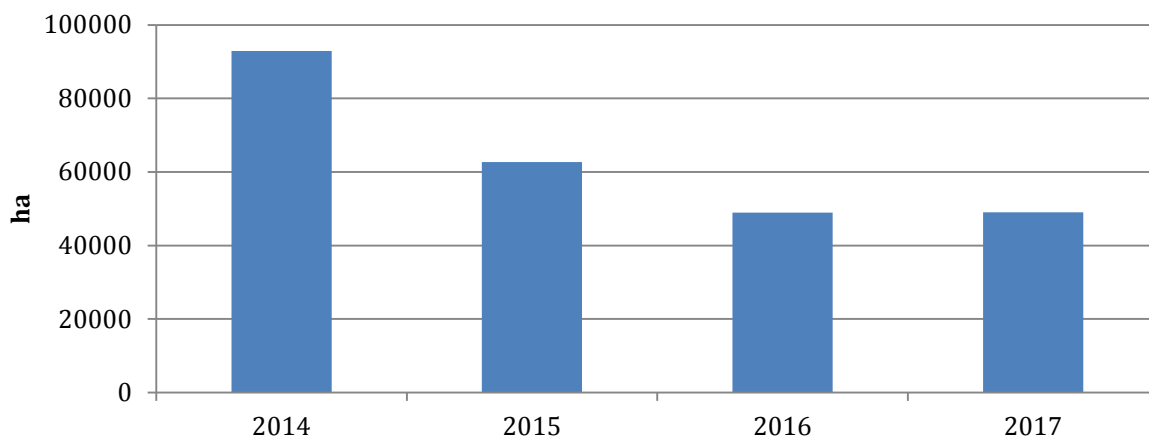
Šaltinis: sudaryta remiantis VšĮ „Ekoagros“ 2016 m. veiklos ataskaitos duomenimis.

Nors nagrinėtu laikotarpiu ekologiškai ūkininkaujančių ūkių skaičius ir plotai rodo didėjimo tendenciją, Lietuvai vis dar lieka aktuali produkcijos realizavimo problema. Neretai pasitaiko atvejų, kai aukštesnę pridėtinę vertę turintis produktas vietinėje rinkoje parduodamas kaip įprastinės gamybos žemės ūkio produktas. Ypač įdomi šiuo požiūriu yra situacija pienininkystės sektoriuje, kai su ekologiško ženklo žymėjimu iki vartotojo ateina tik nedidelė dalis ekologiško pieno (Skulskis, Girgždienė, 2016), o eksporto ryšiai dar nėra pakankamai gerai išplėtoti. Ekologiškų javų gamintojai dažnai eksportuoja produkciją į turtingesnes ES šalis, nes vietinėje rinkoje tiesiog nėra paklausos.

Prie gamtinės aplinkos posistemio išsaugojimo itin reikšmingai prisideda BŽŪP priemonės, skirtos atlyginti ūkininkams už nuostolius, patirtus dėl veiklos ekstensyvinimo arba atsisakymo. Pavyzdžiui, 2016 m. priemonė „Natura 2000“ leido apsaugoti net 119,8 tūkst. ha (arba 1,8 proc. šalies teritorijos), kurie nepatenka į jokias kitas saugomas teritorijas.

Tausus žemės išteklių naudojimas papildomai skatinamas Kaimo plėtros priemone „Agrarinė aplinkosauga ir klimatas“ (anksčiau „Agrarinės aplinkosaugos išmokos“) (3.3.5 pav.). Pavyzdžiui, ši priemonė atlygina už ražienų laukus per žiemą, dirvožemio apsaugą, tausojančių aplinką vaisių ir daržovių auginimo sistemų taikymą, natūralių ir pusiau natūralių pievų tvarkymą, ekstensyvų pievų tvarkymą ganant

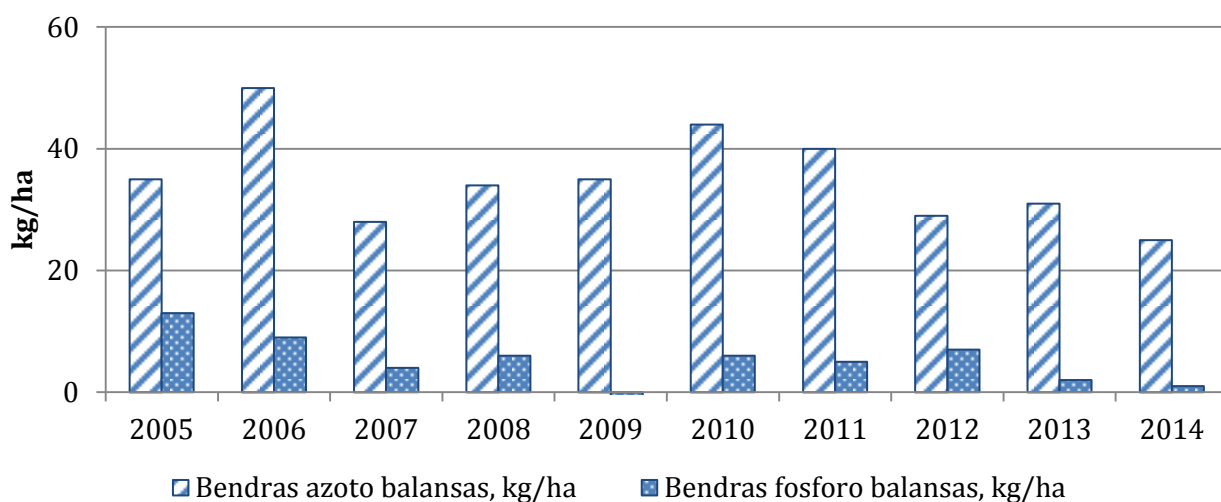
gyvulius, ekstensyvų šlapynių tvarkymą, nykstančių meldinių nendrinukių populiacijos buveinių saugojimą natūraliose ir pusiau natūraliose pievose ir t. t. Prasadėjus naujam Kaimo plėtros programos laikotarpiui 2014 m., į priemonių išmokas pretenduojančių pareiškėjų deklaruoti plotai mažėjo, tačiau 2016–2017 m. situacija stabilizavosi.

3.3.5 pav. Deklaruotas plotas pagal priemones „Agrarinė aplinkosauga ir klimatas“ ir „Agrarinės aplinkosaugos išmokos“

Šaltiniai: Informacija..., 2015; Deklaruotų..., 2017.

Žemės ūkio neigiamą poveikį aplinkai leidžia įvertinti Eurostato teikiami bendro maistingųjų medžiagų balanso rodikliai, kurie rodo į dirvą patenkančio ir iš dirvos pašalinamo azoto arba forforo kiekius. Lyginant 2005 m. ir 2014 m., Lietuvoje bendrojo azoto balanso rodiklis sumažėjo 28,6 proc. 2005 m. į dirvą patekdavo 84,0 kg azoto vienam žemės ūkio naudmenų hektarui, o iš dirvos buvo pašalinama 49,0 kg (3.3.6 pav.). 2014 m. atotrūkis tarp patenkančio ir pašalinamo azoto sumažėjo ir atitinkamai sudarė 90 ir 65 kg/ha. Pažymėtina, kad nagrinėtu laikotarpiu didžiausius svyravimus ir augimą rodė iš dirvos pašalinamo azoto rodiklis, kuris ir nulėmė rodiklio pokytį.

3.3.6 pav. Lietuvos dirvožemio azoto ir fosforo balansas 2005–2014 m.

Šaltinis: Eurostato duomenys.

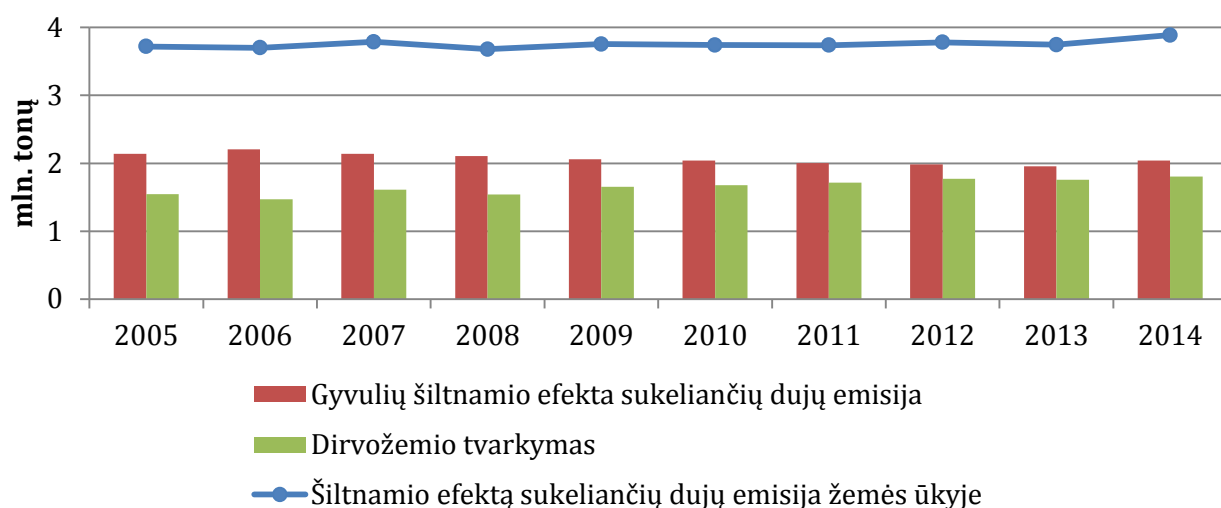
Bendro fosforo balanso rodiklis rodė mažėjimo tendenciją, o patenkančio į dirvą fosforo kiekis sumažėjo 41,7 proc. 2005 m. į vieno hektaro žemės ūkio naudmenų dirvą patekdavo 24,0 kg fosforo, pasišalindavo 11,0 kg, o 2014 m. situacija pasikeitė, ir šie skaičiai atitinkamai sudarė 14,0 ir 13,0 kg/ha.

Bendras azoto ir fosforo balansas rodo tam tikro elemento trūkumą, tačiau svarbu vertinti ir šių elementų sąveiką bei poveikį derlingumui. Darnaus vystymosi pažangos 2008–2010 m. ataskaita pažymi itin svarbią Lietuvai trąšų naudojimo problemą. Iki 2007 m. pastebimas tendencingas trąšų kiekio didėjimas, tačiau įvykusi krizė ne tik sumažino žemės ūkyje naudojamų trąšų kiekį, bet ir grąžino sovietiniais laikais aktualią problemą: trąšų išbalansavimo. Padidėjo azotinių trąšų naudojimas, o kalio ir fosforo sumažėjo, ir tai ilgalaikėje perspektyvoje gali sumažinti dirvožemio derlingumą bei didina azoto išplovimą į gruntinius ir paviršinius vandenius (Juknys, 2012).

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, netinkamų naudoti augalų apsaugos priemonių ir mineralinių trąšų kiekis mažėjo: 2010 m. jų susidarė 5,5 tonos, o 2014 m. – tik 2,3 tonos. 2010 m. šios atliekos buvo tvarkomos naudojant ūkyje ir perduodant atliekų tvarkytojams, tačiau likutis metų pabaigoje vis dėlto sudarė 3,0 tonas nesutvarkytų atliekų. 2014 m. netinkamos naudoti augalų apsaugos priemonės ir mineralinės trąšos buvo tvarkomos daugiausia perduodant atliekų tvarkytojams, metų pabaigos nesutvarkytų atliekų likutis sudarė 1,3 tonos (Gamtos ištekliai ir aplinkos apsauga 2015, 2016).

Didėjo gyvulininkystės ir paukštininkystės sektorių atliekų tvarkymo efektyvumas, atitinkamai mažėjo žala gamtinės aplinkos posistemui. 2010 m. susidarė 3647,7 tūkst. tonų mėšlo ir 1156,6 tūkst. tonų sрутų. Didžiausia dalis šių atliekų (80,8 proc. mėšlo ir 67,5 proc. sрутų) buvo panaudota ūkyje. Likusios atliekos buvo deginamos, šalinamos ūkyje, perduodamos kitiems naudotojams arba atliekų tvarkytojams. Taigi, metų pabaigojeai liko tik 12,7 proc. mėšlo ir 11,8 proc. sрутų. 2014 m. susidarė 3806,6 tūkst. tonų mėšlo ir 1686,2 tūkst. tonų sрутų. Didžiausia dalis šių atliekų buvo panaudota ūkyje (atitinkamai 81,6 ir 49,9 proc.), metų pabaigoje liko tik 4,7 proc. mėšlo ir 4,4 proc. sрутų (Gamtos ištekliai ir aplinkos apsauga 2015, 2016). Žemės ūkyje susidarančios mėšlo ir mineralinių trąšų apkrovos mažinimas prisideda prie vandens telkinių ir su jais susijusių ekosistemų būklės gerinimo, nes veikiami svarbūs pasklidusios taršos šaltiniai (Smart Continent, 2014).

Vertinant žemės ūkio poveikį klimato kaitai, didžiausią indėlį į šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisiją įneša gyvulininkystės sektorius (3.3.7 pav.). Nagrinėtu laikotarpiu šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos rodiklis žemės ūkyje svyravo nežymiai ir 2014 m., palyginti su 2005 m., padidėjo tik 4,5 proc.

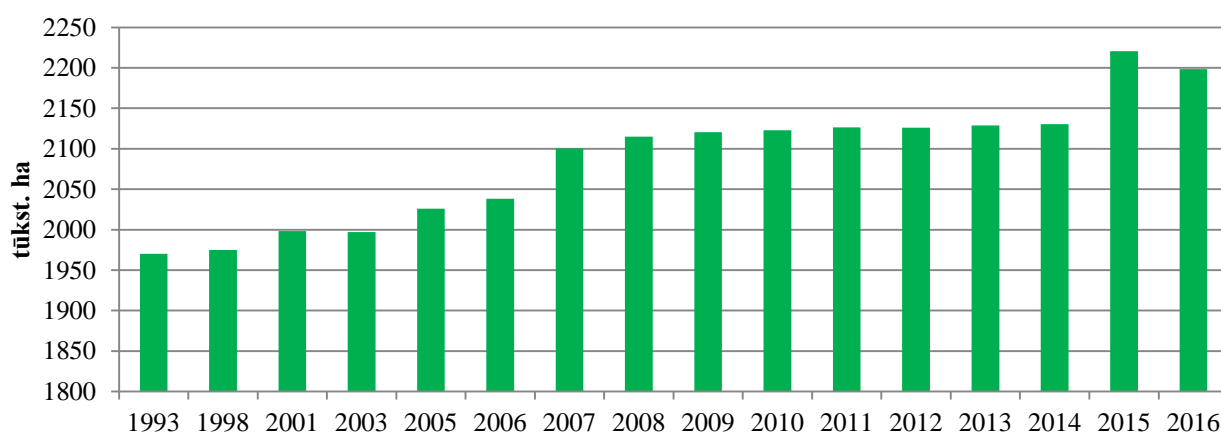

3.3.7 pav. Žemės ūkio šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisija 2005–2014 m.

Šaltinis: Eurostato duomenys.

Padidėjimą nulėmė dirvožemio tvarkymo pokyčiai. 2005–2014 m. gyvulininkystės sektoriuje tęsėsi galvijų skaičiaus mažėjimo tendencija, todėl žarnyno fermentacijos dujų ir mėšlo tvarkymo rodiklių indėlis į žemės ūkio šiltnamio efektą sukeliančių dujų rodiklį mažėjo. Tačiau pasirinkta žemės ūkio vystymo strategija konstatuoja, kad situacija gyvulininkystės sektoriuje iki šiol blogėjo, ir numatyti intervenciniai mechanizmai šios srities ūkininkams remti, todėl perspektyvoje galimi dujų emisijos pokyčiai. Šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisiją didina ir ūkininkavimo praktikos, kurios mažina azotinių trąšų, veikiančių dirvožemio nitrifikacijos ir denitrifikacijos būklę, naudojimą.

Svarbią vietą BŽŪP užima miškininkystė, kuri leidžia įvairinti kaimo vietovių ekonomiką ir mažinti klimato kaitos padarinius, išsaugant žemės rezervus, kurie ateityje galėtų būti naudojami žemės ūkio tikslams. BŽŪP paramos miškininkystei indėlis miškams Lietuvoje auginti yra reikšmingas.

3.3.8 pav. Miškų žemės ploto pokyčiai 1993–2016 m.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

2014–2020 m. Kaimo plėtros programa tęsia investicijas į šią sritį. 2014–2017 m. deklaruotų plotų pasiskirstymas pagal priemones pavaizduotas 3.3.1 lentelėje. Pažymėtina, kad gana didelę dalį šių priemonių sudaro tęstinės priemonės.

3.3.1 lentelė. Pagrindinės Kaimo plėtros programos priemonės, skirtos miškų žemės plotams, ha

Priemonės pavadinimas	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.
Miško veisimas	-	68,57	871,39	1879,03
Pirmas žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku	7940,73	8193,18	8127,61	8008,37
Pirmas ne žemės ūkio paskirties ir apleistos žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku	10148,22	13051,14	12108,19	11235,69
Miškų aplikosaugos išmokos	1717,39	1820,74	1690,46	1368,10

Šaltiniai: Deklaruotų..., 2017; Informacija..., 2015.

Apibendrinant galima pasakyti, kad pastarąjį dešimtmetį žemės ūkio paramos modelis skatino ariamosios žemės plotų didinimą. Žemės ūkio naudmenų naudojimas tapo intensyvesnis: sumažėjo pūdymų, kultūrinių bei natūralių pievų ir ganyklų plotai. Tačiau BŽŪP reforma leido skirti didesnę dėmesį gamtinės aplinkos posistemiiui ir nukreipti žemės ūkio vystymą didesnio tvarumo linkme. Paramos modelis skatina ekstensyvias žemdirbystės praktikas, pievų ir ganyklų dalies didinimą, dirvožemio kokybės išsaugojimui svarbių kultūrų auginimą ir pan.

ES reglamentavimas taip pat teigiamai veikia mažinant žemės ūkio neigiamus padarinius ir prisideda prie globalių problemų sprendimo. Pavyzdžiui, išstojus iš SSRS, Lietuvoje pradėjo keistis trąšų naudojimo įpročiai. Šiandien bendro azoto balanso ir bendro fosforo balansų rodiklių mažėjimas rodo atsakingą ir gamtinę aplinką tausojantį pagrindinių trąšų naudojimą. Išskirtinis dėmesys skiriamas klimato kaitos padariniams mažinti: šalyje didinami miškų plotai, šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos rodiklis žemės ūkyje pastaruoju dešimtmečiu svyravo neženkliai. Atitiktis aplinkosauginiams reikalavimams yra vienas iš esminių reikalavimų, skiriant investicinę paramą ir subsidijas.

Sugretinant ekonominio, socialinio ir gamtinės aplinkos posistemių rodiklių analizės rezultatus, galima išskirti svarbiausius žemės ūkio gyvybingumo iššūkius. Ekonominio ir demografinio gyvybingumo rodikliai leidžia išskirti ūkius, kurių dydis neviršija 30,0 ha. Šioje ūkių grupėje ūkininkaujančių jaunų asmenų skaičius nesiekia net ketvirtadalio. Pažymėtina, kad lyginant demografinio gyvybingumo situaciją ūkiuose, mažesniuose negu 20,0 ha, ir ūkiuose, kurie patenka į intervalą nuo 20,0 ha iki 29,9 ha, pirmoje grupėje situacija yra pastebimai blogesnė, nes juose nėra jaunimo, kuris galėtų perimti ūkio valdymą, todėl galima tikėtis, kad šių ūkių rėmimas tik pristabdys ir sušvelnins neišvengiamus struktūrinius pokyčius. 20,0–29,9 ha dydžio ūkių demografinė situacija palankesnė, taigi jie galėtų būti laikomi perspektyvesniais. Ūkių, mažesnių negu 30,0 ha, pajamos nesiekia keturių asmenų skurdo ribos, o nuo

2012 m. šioje grupėje reikšmingai padidėjo ekonomiškai negyvybingų ūkių skaičius, nes nesugebama sugeneruoti pakankamai pajamų veiklos išlaidoms (su nusidėvėjimu) padengti. Remiantis analize, ši ekonomiškai pažeidžiama smulkių ūkių grupė turėjo mažesnę priėjimą prie gamybos subsidijų, jai prasčiau sekėsi pritraukti išorinį finansavimą ūkio veiklai. Dėl minėtų priežasčių ši ūkių grupė dažniau taiko ekstensyvesnes ir gamtai draugiškas gamybos praktikas.

Ūkiuose, kurių dydis viršija 50,0 ha, demografinio gyvybingumo situacija geresnė. Tyrimas rodo, kad augant ūkio dydžiui, ekonominio ir demografinio gyvybingumo rodikliai gerėja, o ūkių grupė nuo 150,0 ha yra gyvybinga ilgalaikėje perspektyvoje, nes verslas yra ekonomiškai patrauklus net be subsidijų, ir tokie ūkiai dažnai turi įpėdinį. Iki 2014 m. galiojusi gamybos subsidijų mokėjimo tvarka skyrė išmokas atsižvelgiant į ūkio plotą, todėl didesniems ūkiams pavyko gana sėkmingai absorbuoti paramą. Ši ūkio grupė sugebėjo pritraukti išorinį finansavimą ir užtikrinti efektyvesnę tokių lėšų valdymą.

Panašūs dėsniai galioja ir ūkiuose, kurie skirstomi pagal ekonominį dydį. Augant ūkio ekonominiam dydžiui, didėja jo ekonominis patrauklumas ir demografinis gyvybingumas. Palankiausia situacija susiklostė ūkiuose, kurių ekonominis dydis viršija 100,0 tūkst. eurų. Šie ūkiai sugebėjo pritraukti ir veiksmingai valdyti išorinį finansavimą, kurį papildydavo paramos lėšos.

Ūkių ekonominio gyvybingumo situacijos palyginimas įvairių ūkininkavimo krypčių ūkiuose rodo, kad itin pažeidžiami yra mišrūs ūkiai, kuriuose labai maža jaunų ūkio valdytojų dalis. Ūkiai, laikantys žolėdžius gyvulius, irgi gali būti priskirti ekonomiškai pažeidžiamai grupei, tačiau šių ūkių demografinis gyvybingumas yra geresnis. Bloga demografinio gyvybingumo situacija yra daržininkystės ūkiuose, kur jauni ūkių valdytojai sudaro itin mažą dalį, o jaunų šeimų narių potencialas žemas. Javų ūkiuose gerus finansinius rezultatus dažnai nulemia gamybos subsidijos, kurios padarė šią ūkininkavimo kryptį patrauklią jauniems ūkininkams. Galima teigti, kad ilgalaikį tam tikros ūkininkavimo krypties gyvybingumą nulemia paramos modelio prioritetai, darbo imlumas ir investicijų į verslą poreikis.

Socialinio posistemio gyvybingumo rodiklių analizė leidžia teigti, kad Lietuvoje itin aktuali ūkininkų kartų kaitos problema. Šalyje dominuojantys smulkūs ūkiai yra nepatrauklūs jaunimui, nes jie nesugeba patenkinti jaunų šeimų pajamų lūkesčių. Mažai tikėtina, kad galiojantis paramos modelis sugebės palaikyti dabartinį ūkininkų skaičių, nes nesukuriamos ekonomiškai patrauklios darbo vietos jaunimui, kuris renkasi tarp gerai apmokamų profesijų ir žemės ūkio. Ateityje smulkių ūkių skaičius ir toliau mažės.

Kita socialinio posistemio gyvybingumo problema susijusi su specialistų parengimu žemės ūkiui ir augančio profesinio išsilavinimo poreikio tenkinimu. Šiandien jau galima matyti darbo rinkos pasiūlos ir paklausos atotrūkį, kuris neišvengiamas artimiausioje perspektyvoje. Situacija susiklostė ne tik dėl žemės ūkio specialybių nepatrauklumo jaunimui, bet ir dėl pastaraisiais metais priimamų politinių sprendimų. Sprendžiant darbo jėgos kvalifikacijos problemą, BŽŪP antrojo ramsčio ir nacionalinių paramos priemonių lėšos galėtų būti panaudotos ypač veiksmingai.

Pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvos žemės ūkio paramos modeliai skyrė didžiausią dėmesį ekonominiam žemės ūkio gyvybingumo posistemiiui palaikyti, todėl nuosekliai augo žemės išteklių naudojimo intensyvumas. Šalyje nuosekliai formavosi verslas, kuriam pelnas buvo lemiamas sprendimo priėmimo veiksnys. Remiantis ŽŪIKVC pasėlių ir kitų plotų deklaravimo duomenimis, 2005–2015 m. šalyje kasmet nuosekliai augo ariamosios žemės plotas, o pievų ir ganyklų mažėjo. Svarbu pažymėti, kad 2014 m. BŽŪP reforma nepakeitė šios tendencijos, nors žalinimo išmoka skatina žemės „išėmimą“ iš gamybos. Tačiau vis dėlto, reaguojant į tiesioginių išmokų reikalavimus, pasikeitė daugiamečių pievų ir pievų bei ganyklų iki 5 m. struktūra.

Ūkininkai pasirinko žalinimo išmokų gavimo alternatyvas, kurios leidžia gauti papildomą pelną už ankštinių augalų auginimą, o deklaruotų pasėlių struktūra stipriai sureagavo į šį pokytį. Tačiau žalinimo išmokų reikalavimai iki šiol tobulinimi, todėl labai tikėtina, kad ribojimų (pvz., žirnių purškimo reglamentavimas) arba patrauklesnių augalų rūšių atsiradimas vėl darys įtaką auginamų augalų plotams ir įneš netikrumo į ūkininkų veiklą.

2014 m. šalyje pradėjo veikti antrojo ramsčio tęstinės arba naujos priemonės, skirtos gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumui palaikyti. Ūkininkams subsidijų ir įsipareigojimų aspektų palyginimas vis dar išlieka itin svarbus, todėl ekologinis ūkininkavimas prarado savo populiarumą dėl sumažėjusių išmokų. Šio verslo astovų skaičius mažėja, o versle likusieji ūkininkai stambina savo ūkius.

Miškų aplinkosaugos ir klimato paslaugos bei miškų išsaugojimas (tęstiniai įsipareigojimai) leidžia palaikyti siektiną šalies miškingumą ir didinti esamų miškų pridėtinę vertę, kartu švelninant klimato kaitos padarinius. Priemonė „Agrarinė aplinkosauga ir klimatas“ numato kompensacines išmokas už žemės ūkio gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumui svarbias veiklas, tačiau iki šiol sulaukė dėmesio tik tęstinės priemonės. Įpusėjus 2014–2020 m. laikotarpiui, išnaudota itin maža šiai priemonei skirta biudžeto dalis, ir ūkininkai nesikreipia dėl lėšų, skirtų gamtinės aplinkos posistemiiui gerinti.

4. LIETUVOS ŽEMĖS ŪKIO PARAMOS MODELIS: TIESIOGINĖS IŠMOKOS

Skyriuje siūlomas Lietuvos žemės ūkio paramos modelio koncepcinės formavimo gairės, kurios remiasi gerovės ekonomikos teorijos idėjomis. Modelio atspirties taškas – ilgalaikėje perspektyvoje gyvybinga žemės ūkio sistema yra tvari, o paramos modelis turi skirti dėmesį svarbiausiems ekonominio, socialinio ir gamtinės aplinkos posistemių gyvybingumo iššūkiams. Žemės ūkio paramos modelis turi būti orientuotas į visuomenės gerovės didinimą, o ne konkurencingo verslo rėmimą. Lietuvos žemės ūkio gyvybingumo problematika tirama BŽŪP nacionalinio paramos modelio atveju, nes šis finansavimas turi kritinę svarbą žemės ūkio ilgalaikiam gyvybingumui užtikrinti.

Išsamiai analizei parinktas tiesioginių išmokų modelis, kuriam 2014–2020 m. bus skirta didelė ES biudžeto lėšų dalis – 3246,8 mln. eurų (kaimo plėtros priemonėms – 1977,0 mln. eurų). Skyriuje pateiktas 2015–2020 m. tiesioginių išmokų modelis, paaškinant svarbiausius išmokų dydžių formavimo principus ir paskirstymo ribojimus. Tiesioginių išmokų modelio struktūra įvertinta sugretinant suteiktas galimybes su studijoje atlikta Lietuvos žemės ūkio gyvybingumo rodiklių analize, nagrinėjamas taikomų paramos priemonių indėlis į aktualių gyvybingumo problemų sprendimą. Remiantis atliktu vertinimu ir pasiūlytomis gyvybingo žemės ūkio formavimo koncepcinėmis gairėmis, siūlomas tiesioginių išmokų modelių alternatyvos ir įvertintas jų poveikis parinktų ūkių grupių ekonominio gyvybingumo gerinimui.

4.1. Gyvybingo žemės ūkio paramos modelio koncepcinės formavimo gairės

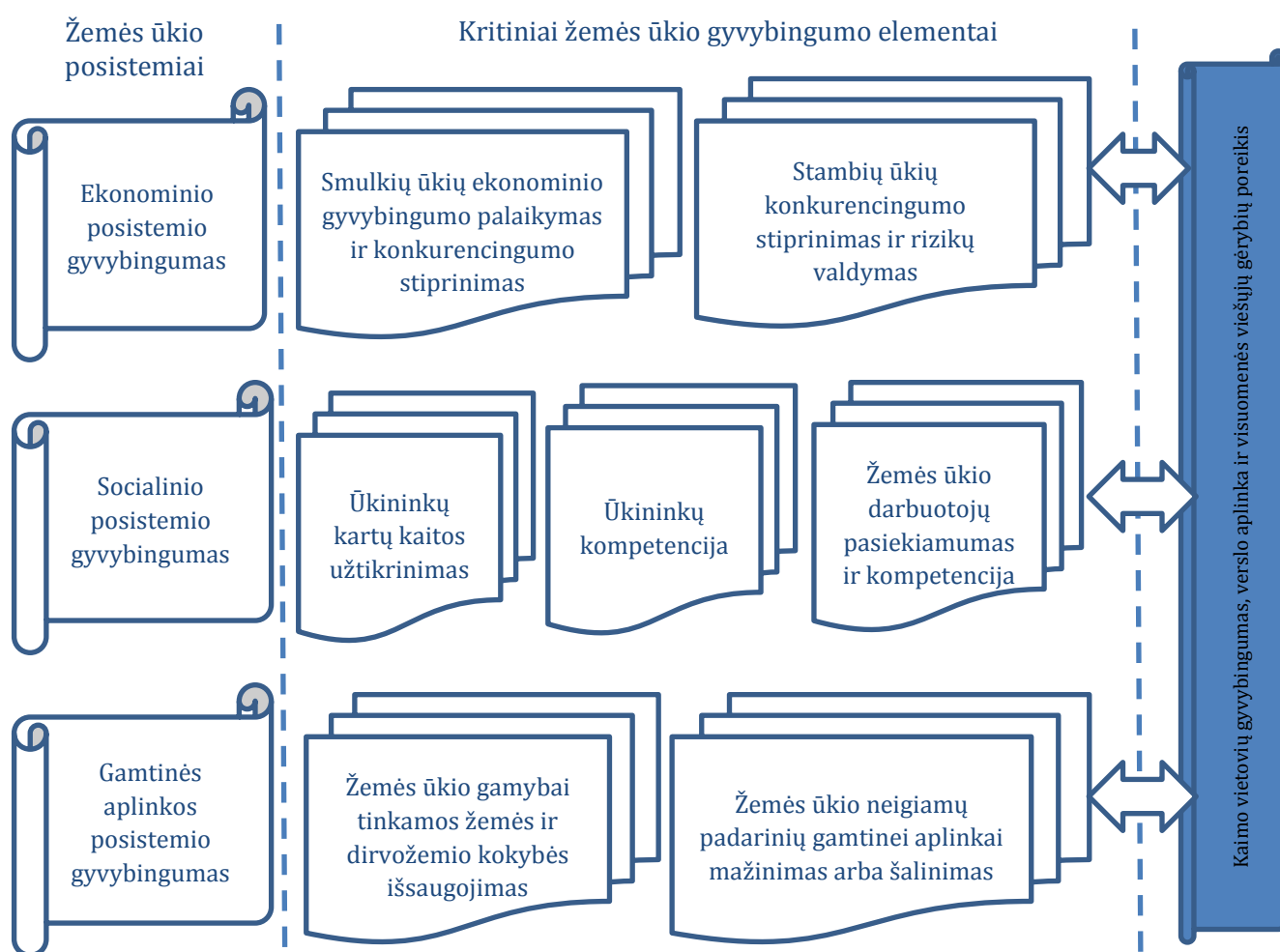
H. Bossel (1999) taiko tvaraus vystymo ir gyvybingumo sampratas kaip sinonimus. Mokslininkas siūlo traktuoti žemės ūkį kaip sudėtingą evoliucionuojančią sistemą, kurioje svarbu užtikrinti ekonominio, socialinio ir gamtinės aplinkos posistemių gyvybingumą. Jeigu bet kuriame iš posistemių įvyksta gyvybingumą pažeidžiantys staigūs pokyčiai, sistema evoliucionuoja, ir ją ne visada galima grąžinti į pageidautiną būklę.

Žemės ūkio paramos modelis turėtų spręsti svarbiausias problemas, kurios yra kritinės gyvybingumui išsaugoti. Šiame kontekste itin svarbios tampa gyvybingumo sampratos teorinės prielaidos, kurios reikšmingai keičia siekiamus politinius tikslus. Atsižvelgiant į studijoje atliktą svarbiausių Lietuvos žemės ūkio raidos etapų analizę, galima teigti, kad institucinės aplinkos sistemos inercija neleis reikšmingai mažinti biudžeto žemės ūkio ir kaimo plėtros politikos priemonėms.

Nors iki 2014 m. žemės ūkiui skirtos nacionalinės paramos priemonės ir BŽŪP modelis buvo stipriai orientuoti į ekonomiškai gyvybingo ir pelningo verslo rėmimą, 2014–2020 m. pasirinktos priemonės vis dar išsaugo ekonomiškai gyvybingų ūkių rėmimo elementus. Tačiau konkurencingo verslo rėmimas atima paramą iš ūkių, kurie

susiduria su ekonominio gyvybingumo iššūkiu, o tai pažeidžia ekonominės gerovės principus ir transformuoja žemės ūkio struktūrą.

Žemės ūkio paramos modelis turėtų padėti spręsti svarbiausias ekonominio, socialinio ir gamtinės aplinkos posistemų gyvybingumo problemas (4.1.1 pav.). Intervencinė parama turėtų didinti visuomenės gerovę, o ne ekonomiškai gyvybingų ūkių gerovę. Kaimo plėtros priemonės turėtų prisidėti prie žemės ūkio posistemų gyvybingumo užtikrinimo, išsaugant vietovių gyvybingumą ir gerinant verslo aplinką.

4.1.1 pav. Konceptualus žemės ūkio sistemos gyvybingumo modelis

Šaltinis: sudaryta autorės.

Ekonominio posistemio gyvybingumui skirta parama turi užtikrinti apsirūpinimą maistu ir skurdo problemos sprendimą kaimo vietovėse. Smulkūs ūkiai sprendžia skurdo problemą, prisideda prie kaimo vietovių gyvybingumo ir apsirūpinimo maistu. Didžioji dauguma ūkių yra ekonomiškai negyvybingi ir nesugeba sugeneruoti pakankamai pajamų veiklos išlaidoms padengti. Pajamų palaikymas ir kompensavimas už nuostolius, gautus teikiant visuomenės pageidautinas gėrybes arba patyrus tam tikras rizikas, yra kritiniai šių ūkių struktūros išsaugojimui. Smulkių ūkių grupė taip pat galėtų veiksmingiau prisidėti prie apsirūpinimo maistu, tačiau tikslui pasiekti reikalinga investicinė parama ir geresnis priėjimas prie skolintų lėšų.

Stambūs ūkiai įneša reikšmingą indėlį į apsirūpinimą maistu, tačiau didžioji dauguma šių ūkių yra ekonomiškai gyvybingi ilgalaikėje perspektyvoje, ir pajamų palaikymo priemonės panaudojamos neveiksmingai. Šiai ūkių grupei būtų tikslinga mažinti pajamų palaikymo priemonių paramą ir formuoti mechanizmą, kuris padėtų kompensuoti už nuostolis, įvykus tam tikroms rizikoms arba teikiant visuomenei pageidautinas gėrybes, padėti gauti geresnę priėjimą prie išorinio finansavimo ir skirti investicinę paramą. Stambūs ūkiai taip pat prisideda prie nedarbo problemos sprendimo, tačiau 2005–2013 m. samdomų darbuotojų dalis ūkiuose, didesniuose nei 50,0 ha, keitėsi nežymiai, o šių ūkių skaičius padidėjo net 65,8 proc. Tokie ūkiai pasirenka gamybos našumo didinimo kryptį, ir mažai tikėtina, kad jie pajėgs įdarbinti visus asmenis, paliekančius smukius ūkius, jeigu nebus užtikrintas jų pajamų palaikymas, ir palaikys kaimo vietovių gyvybingumą.

Socialinio posistemio gyvybingumui užtikrinti būtinos priemonės turi palaikyti žemės ūkyje dirbančių žmonių skaičių ir aprūpinti šią ekonominės veiklos sritį kvalifikuotais darbuotojais, turinčiais būtiną kompetenciją. Atlikta analizė leidžia teigti, kad aktuali ne tik ūkininkų kaitos problema, bet ir darbo jėgos išsaugojimas kaimo vietovėse. Paramos modelis taip pat turėtų skirti pakankamą dėmesį ūkininkų profesinės kompetencijos didinimui, nes verslo aplinkos pokyčiai reikalauja geresnio specialistų pasirengimo. Kadangi mokymo įstaigos nesugeba pritraukti kritinio rinkai būtino žmonių skaičiaus, būtų tikslinga didinti investicijas į žemės ūkyje dirbančių žmonių kompetenciją.

Gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumas turėtų būti palaikomas išsaugant žemės ūkio veiklai kritinio gamybos veiksnio – žemės – derlingumą. Šio tikslo pasiekimas ilgalaikėje perspektyvoje prieštarauja neoklasikinės ekonomikos vertybėmis pagrįsto ūkio egzistavimo tikslinei orientacijai: siekti pelno maksimizavimo. Remiantis gerovės ekonomika, ūkininkams turėtų būti atlyginama už patirtus nuostolius, gautus taikant gamtą tausojančias ūkininkavimo praktikas. Gerovės ekonomika taip pat pateisina intervencines priemones, kurios prisideda prie neigiamų žemės ūkio veiklos padarinių gamtinei aplinkai mažinimo arba šalinimo.

4.2. Gyvybingo žemės ūkio paramos modelio alternatyvos

2014–2020 m. pasirinktos BŽŪP nacionalinės paramos modelio priemonės, pateiktos 2.4 skyriuje, sprendžia aktualiausias žemės ūkio ir kaimo vietovių gyvybingumo problemas. Pažymėtina, kad BŽŪP antrojo ramsčio priemonių biudžeto panaudojimą reglamentuoja Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 m. programa. Šioms priemonėms skirta mažiau lėšų negu tiesioginėms išmokoms, o pavienių priemonių biudžetas sudaromas remiantis siektiniais tikslais. Studijoje Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 m. programos priemonės neanalizuojamos, daroma prielaida, kad alternatyviuose BŽŪP nacionalinės paramos modeliuose ši dalis lieka be pakeitimų.

Tyrimui parinktas pirmasis BŽŪP ramstis (be rinkos reguliavimo priemonių), kuris sprendžia ūkininkų pajamų palaikymo problemą ir daro didžiausią įtaką žemės ūkio ilgalaikio gyvybingumo išsaugojimui. Rinkos reguliavimo priemonės

alternatyviuose BŽŪP paramos modeliuose lieka be pakeitimų, nes jų poreikis ir biudžetas priklauso nuo sunkiai prognozuojamų rizikų įvykimo fakto.

Europos Parlamento ir Tarybos reglamente (ES) Nr. 1307/2013 siūlomų gairių ir Lietuvos tiesioginių išmokų modelio palyginimas yra pateiktas 4.2.1 lentelėje. Lietuvos 2015–2020 m. tiesioginių išmokų modelį sudaro penkios sudėtinės dalys: pagrindinė tiesioginė išmoka, papildoma išmoka už pirmuosius hektarus, žalinimo išmoka, išmoka jauniems ūkininkams ir susietoji parama. Lietuvai aktuali ir parama ūkininkaujantiems vietovėse su natūraliomis gamtinėmis kliūtimis, tačiau šios išmokos turi ilgametį finansavimą iš kaimo plėtros programų biudžeto (antrasis ramstis), todėl priemonė nebuvo perkelta į tiesioginių išmokų modelį.

Remiantis studijoje pateiktų ir ankstesnių tyrimų (Jurkėnaitė, 2015) rezultatais, galima teigti, kad veikiančio tiesioginių išmokų modelio struktūra ir lėšų paskirstymas leidžia spręsti aktualiausias problemas, kurios yra kritinės ilgalaikio Lietuvos žemės ūkio gyvybingumo išsaugojimui. Pažymėtina, kad ES žemės ūkio sistemų įvairovė ir stiprus lobizmas iš šalių narių, kurių žemės ūkio struktūroje dominuoja stambesnės ūkio formos, nulėmė tam tikrų nepalankių Lietuvai ribojimų atsiradimą tiesioginių išmokų modelio formavimo gairėse (pavyzdžiui, griežtas žalinimo reguliavimas, jaunųjų ūkininkų viršutinės remtino ploto ribos dydžio ir perskirstymo išmokos ploto ribos nustatymas, PPO įtaka susietos paramos ribojimui), tačiau pasiūlyti tiesioginių išmokų paramos modelio pokyčiai leidžia reaguoti į svarbiausius Lietuvos žemės ūkio ilgalaikio gyvybingumo iššūkius.

Sugretinant 2015 m. tiesioginių išmokų modelio sudėtinių dalių ir 4.1 skyriuje pateiktas koncepcines ilgalaikėje perspektyvoje gyvybingo žemės ūkio vystymo gaires, galima išskirti dvi modelio dalis, kurios tęsia iki reformos pasirinktą šalies žemės ūkio vystymo kryptį: pagrindines išmokas ir susietąją paramą. Šios išmokos leidžia remti visų ūkių ūkininkujančių asmenų pajamas ir galimai ekonomiškai gyvybingą verslą. Susietos paramos atveju išmoka galima pateisinti itin pažeidžiamų žemės ūkio sektorių rėmimu ir visų ūkių dydžių gyvybingumo išsaugojimo svarba, formuojant ateityje konkurencingų ūkių potencialą. Tačiau pagrindinę išmoką būtų tikslinga mažinti, perskirstant lėšas pažeidžiamiausioms grupėms, kurios nesugeba užtikrinti savo ūkių ekonominio gyvybingumo.

4.2.1 lentelė. Lietuvos tiesioginių išmokų modelis 2015–2020 m.

Reglamento Nr. 1307/2013 gairės tiesioginių išmokų modelio formavimui	Lietuvos tiesioginių išmokų modelis	Komentaras
<p>Pagrindinės išmokos (privaloma dalis). Šioms tiesioginėms išmokoms nenumatytas dalies reglamentavimas struktūroje. Turi būti užtikrintas proporcingas išmokų mažinimas nuo 150000 eurų.</p>	<p>Pagrindinėms išmokoms skirta 38,25 proc. tiesioginių išmokų biudžeto. Lietuvoje pasirinkta perskirstymo parama, todėl netaikomas 150000 eurų ribojimas.</p>	<p>Pagrindinės išmokos palaiko ekonominio posistemio gyvybingumą. Parama leidžia remti visų dydžių ūkius, kurie atitinka keliamus reikalavimus. Išmokų dydis priklauso nuo ūkio dydžio, todėl didelė paramos dalis lieka stambiuose ekonomiškai gyvybinguose ūkiuose, kurie pajėgūs konkuruoti rinkoje be paramos.</p>
<p>Žalinimo išmokos (privaloma dalis). Nustatyta privaloma 30,0 proc. tiesioginių išmokų biudžeto dalis. Išmoka mokama už palankesnę gamtinės aplinkos atžvilgiu žemės ūkio veiklą.</p>	<p>Žalinimo išmokoms skirta 30,0 proc. tiesioginių išmokų biudžeto.</p>	<p>Žalinimo išmokos reikalavimai užtikrina gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumą, kompensuojant ūkininkams už patirtus nuostolius. Ši tiesioginių išmokų modelio dalis yra griežtai reglamentuojama, todėl išmokoms skirta dalis negali būti keičiama. Pažymėtina, kad situacija ES šalyse tikrai skiriasi, ir griežtas šios dalies reglamentavimas įpareigoja taikyti šią modelio dalį net šalyse, kuriose tokios didelės biudžeto dalies skyrimas neturi poreikio, o lėšas būtų tikslinga panaudoti kitoms svarbioms gyvybingumo problemoms spręsti.</p>
<p>Jaunųjų ūkininkų išmokos (privaloma dalis). Šioms išmokoms gali būti skirta iki 2,0 proc. tiesioginių išmokų biudžeto lėšų. Išmoka negali viršyti 25,0 proc. vidutinės nacionalinės išmokos. Dalyvavimo schemoje trukmė negali viršyti 5 m. Jaunasis ūkininkas yra ne vyresnis kaip 40 m. Išmokoms nutatyta 90 ha riba.</p>	<p>Jaunųjų ūkininkų išmokoms skirta 1,75 proc. tiesioginių išmokų biudžeto. Schemoje gali dalyvauti ne vyresnis kaip 40 m. valdytojas, kuris žemės ūkio valdą įkūrė pirmą kartą arba ne anksčiau kaip prieš 5 m. Dalyvavimo schemoje trukmė negali viršyti 5 m. Išmokoms nutatyta 90 ha/ūkiui riba.</p>	<p>Jaunųjų ūkininkų išmokos skirtos žemės ūkio socialinio posistemio gyvybingumui palaikyti, tačiau numatomas ir teigiamas poveikis ekonominio gyvybingumo posistemio stiprinimui. Nors Lietuvai ši priemonė itin aktuali, didinti išmokoms tenkančią dalį iki 2,0 proc. netikslinga, nes atsižvelgiant į dabartinį jaunųjų ūkininkų skaičių, šios lėšos nebus panaudotos. Reglamentas Nr. 1307/2013 neleidžia kelti 90 ha/ūkiui ribos, nors Lietuvos atveju tai leistų užtikrinti didesnę lėšų panaudojimą ir pasiteisintų, gerinant ūkių ekonominį gyvybingumą.</p>
<p>Perskirstymo išmokos (pasirenkama dalis). Šioms išmokoms gali būti skiriama iki 30,0 proc. tiesioginių išmokų biudžeto. Išmokos neturi viršyti 65,0 proc. nuo tiesioginių išmokų vidurkio (pirmiesiems hektarams). Nustatyta maksimali perskirstymo išmokų už pirmuosius hektarus riba – 30 ha.</p>	<p>Papildomai išmokai už pirmuosius 30 ha skirta 15,0 proc. tiesioginių išmokų biudžeto. Išmoka skiriama visiems ūkiams už pirmuosius 30 ha.</p>	<p>Perskirstymo išmoka iš esmės sprendžia socialinio posistemio gyvybingumo problemą, palaikant pažeidžiamiausių ūkių grupių pajamų lygį. Ši modelio dalis leidžia perskirstyti tiesiogines išmokas ir garantuoti didesnės biudžeto dalies patekimą į pažeidžiamiausias ūkių grupes. Stambūs ūkiai iš tinkamų pareiškėjų neeliminuojami, todėl palaikomas ir jų ekonominis gyvybingumas. Remiantis tyrimu, ūkių, mažesnių negu 30 ha, ekonominė ir demografinė situacija Lietuvoje yra blogiausia, tačiau galima išskirti ir ūkius iki 20 ha, kuriuose demografinio ir ekonominio gyvybingumo rodikliai yra itin maži.</p>

Reglamento Nr. 1307/2013 gairės tiesioginių išmokų modelio formavimui	Lietuvos tiesioginių išmokų modelis	Komentaras
<p>Susietoji parama (pasirenkama dalis). Šioms išmokoms gali būti skiriama iki 10,0 proc. arba 15,0 proc. tiesioginių išmokų biudžeto. Didesnę dalį galima pasirinkti tik tuo atveju, kai skiriama nustatyto dydžio susietoji parama už baltyminių augalų auginimą. Susietos išmokos turėtų padėti palaikyti pažeidžiamiausių ūkininkavimo sektorių gyvybingumą.</p>	<p>Susietajai paramai skirta maksimali suma sudaro 15,0 proc. tiesioginių išmokų biudžeto. Didžiausia išmokų dalis skirta gyvulininkystei, mažesnė – augalininkystei palaikyti.</p>	<p>Susietoji parama leidžia palaikyti probleminių žemės ūkio sektorių ekonominio posistemio gyvybingumą. Mažinti šios išmokų rūšies dalį biudžete nėra tikslinga. Pažymėtina, kad ši paramos rūšis, kaip ir pagrindinės išmokos, gali būti naudojama ekonomiškai gyvybingo verslo rėmimui.</p>
<p>Parama ūkininkaujantiems vietovėse su natūraliomis gamtinėmis kliūtimis (pasirenkama dalis). Šioms išmokoms gali būti skiriama iki 5,0 proc. tiesioginių išmokų biudžeto.</p>	<p>Lietuva neįtraukė šios išmokų rūšies į tiesioginių išmokų modelį.</p>	<p>Parama skirta spręsti ekonominio ir socialinio posistemio gyvybingumo problemas, kompensuojant ūkininkams už nuostolius, kurie atsiranda ūkininkaujant blogesnėmis sąlygomis. Priemonė priklauso antrojo ramsčio priemonių grupei, skiriant išmokas už vietoves, kuriose esama gamtinių ar kitokių specifinių kliūčių. Aktyvuoti šį tiesioginių išmokų modelio elementą netikslinga.</p>
<p>Supaprastinta paramos schema smulkiems ūkiams (pasirenkama dalis). Šioms išmokoms gali būti skiriama iki 10,0 proc. tiesioginių išmokų biudžeto. Supaprastinta schema turėtų užtikrinti lengvesnį tiesioginių išmokų prieinamumą smulkiems ūkiams. Galima pasirinkti ūkininkų grupę, kuri neviršija 5 ha. Paramos suma turėtų būti 500–1250 eurų.</p>	<p>Lietuva neįtraukė šios paramos schemas į tiesioginių išmokų modelį.</p>	<p>Parama skirta spręsti socialinio posistemio gyvybingumo problemą, keliant pažeidžiamiausios ūkių grupės ekonominį gyvybingumą iki pageidautino lygio. Paramos valdymas padidintų administracinę našta, o Reglamento Nr. 1307/2013 reikalavimai smulkiems ūkiams neleidžia remti reikšmingo šaliai smulkių ūkių segmento, todėl persikirstymo išmoka už pirmuosius 30 ha sprendžia šią problemą veiksmingiau. Aktyvuoti šį tiesioginių išmokų modelio elementą netikslinga.</p>

Šaltinis: sudaryta autorės.

2013 m. gruodžio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 1307/2013, kuriuo pagal BŽŪP nustatomos ūkininkams skiriamų tiesioginių išmokų taisyklės ir panaikinami Tarybos reglamentas (EB) Nr. 637/2008 ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 73/2009 (Regulation..., 2013), leidžia užtikrinti tiesioginių išmokų perskirstymą. Išmoka už pirmuosius hektarus skiria didesnę tiesioginių išmokų biudžeto dalį į smulkiems ūkiams, mažinant pagrindinės išmokos dydį už hektarą ir jos dalį tiesioginių išmokų biudžete.

2015 m. tiesioginių išmokų modelis naudojamas kaip *Status Quo* siūlomoms alternatyvoms vertinti (4.2.2 lentelė). Pateikta struktūra (procentais) nesikeičia 2015–2020 m. laikotarpiu, tačiau numatytas kasmetinis tiesioginių išmokų biudžeto augimas. Konkrečių metų išmokų dydis priklausys nuo išmokos dydį nulemiančių kriterijų pokyčių. Dėl šios priežasties negalima tiksliai išskaičiuoti 2015–2020 m. tiesioginių išmokų dydžių, todėl analizei ir alternatyvų poveikio vertinimui parinkta faktinė 2015 m. situacija.

4.2.2 lentelė. *Status Quo* modelis (pagal 2015 m. tiesioginių išmokų modelio pavyzdį)

Status Quo modelis
<p><i>Pagrindinė tiesioginė išmoka</i> Biudžeto dalis: 38,25 proc. 2015 m. biudžeto suma – 159,8 mln. EUR. Išmokos dydis 1 ha: 56,7 EUR.</p>
<p><i>Papildoma išmoka už pirmuosius hektarus</i> Biudžeto dalis: 15,0 proc. 2015 m. biudžeto suma – 62,7 mln. EUR. Išmokos dydis 1 ha: 48,8 EUR.</p>
<p><i>Žalinimo išmoka</i> Biudžeto dalis: 30,0 proc. 2015 m. biudžeto suma – 125,4 mln. EUR. Išmokos dydis 1 ha: 44,9 EUR.</p>
<p><i>Išmoka jauniems ūkininkams</i> Biudžeto dalis: 1,75 proc. 2015 m. biudžeto suma – 7,3 mln. EUR. Išmokos dydis 1 ha: 45,8 EUR.</p>
<p><i>Susietoji parama</i> Biudžeto dalis: 15,0 proc. 2015 m. biudžeto suma – 62,7 mln. EUR. Išmokos dydis:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Susietoji parama už daržovių auginimą uždaryjame grunte (šildomuose šiltnamiuose) – 527,0 EUR/a. ✓ Susietoji parama už baltyminių augalų auginimą – 83,5 EUR/ha. ✓ Susietoji parama už daržovių (išskyrus ankštines) atvirajame grunte auginimą – 324,2 EUR/ha. ✓ Susietoji parama už vaisių ir uogų auginimą – 207,4 EUR/ha. ✓ Susietoji parama už mėsinius galvijus – 108,8 EUR/gyv. ✓ Susietoji parama už pienines karves – 80,0 EUR/gyv. ✓ Susietoji parama už pieninius pulius – 76,8 EUR/gyv. ✓ Susietoji parama už mėsines avis – 13,4 EUR/gyv. ✓ Susietoji parama už pienines ožkas – 41,4 EUR/gyv.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis NMA ir Žemės ūkio ministerijos duomenimis, Reglamentu (ES) Nr. 1307/2013.

Studijoje vertinamos keturios alternatyvos, kurios siūlo perskirstymo išmokų dalies biudžete ir pirmųjų hektarų viršutinės ribos pakeitimą (4.2.3 lentelė). Alternatyvos „A“ ir „B“ palieka šiuo metu pasirinktą 30,0 ha ribą už pirmuosius hektarus, tačiau leidžia įvertinti, kaip pasikeis situacija, jeigu bus pakeista šioms išmokoms skirta biudžeto dalis. Alternatyvos „C“ ir „D“ leidžia palyginti *Status Quo* su perskirstymo išmokomis, kurioms būtų nustatyta 20,0 ha riba už pirmuosius hektarus.

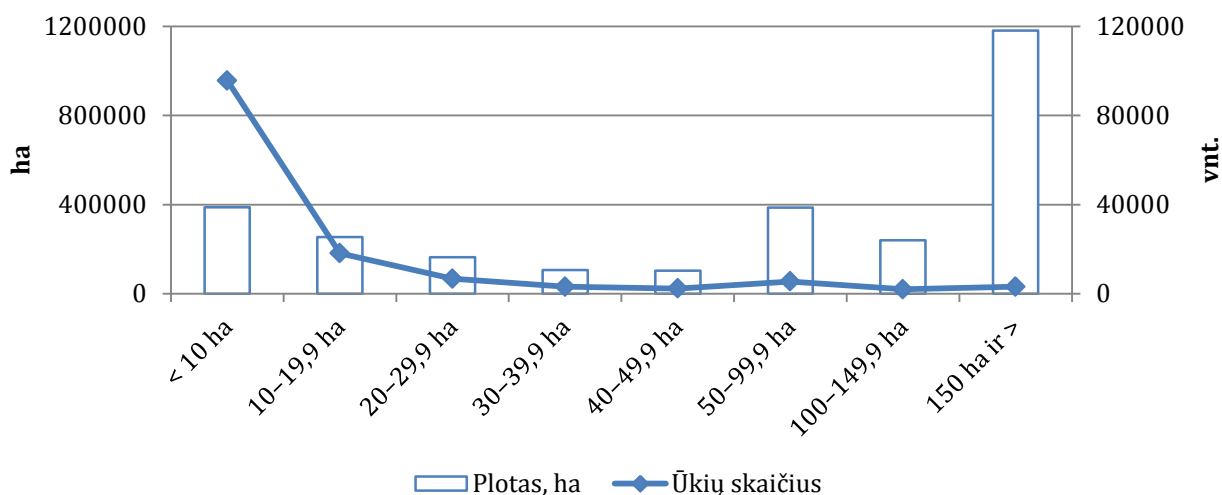
4.2.3 lentelė. Lietuvos tiesioginių išmokų modelio alternatyvos

Alternatyva „A“	Alternatyva „B“	Alternatyva „C“	Alternatyva „D“
<i>Pagrindinė tiesioginė išmoka</i> Biudžeto dalis: 30,0 proc. 2015 m. biudžeto suma – 125,4 mln. EUR. Išmokos dydis 1 ha: 44,4 EUR.	<i>Pagrindinė tiesioginė išmoka</i> Biudžeto dalis: 23,25 proc. 2015 m. biudžeto suma – 97,2 mln. EUR. Išmokos dydis 1 ha: 34,4 EUR.	<i>Pagrindinė tiesioginė išmoka</i> Biudžeto dalis: 38,25 proc. 2015 m. biudžeto suma – 159,8 mln. EUR. Išmokos dydis 1 ha: 56,7 EUR.	<i>Pagrindinė tiesioginė išmoka</i> Biudžeto dalis: 23,25 proc. 2015 m. biudžeto suma – 97,2 mln. EUR. Išmokos dydis 1 ha: 34,4 EUR.
<i>Papildoma išmoka už pirmuosius 30 ha</i> Biudžeto dalis: 23,25 proc. 2015 m. biudžeto suma – 97,2 mln. EUR. Išmokos dydis 1 ha: 75,6 EUR.	<i>Papildoma išmoka už pirmuosius 30 ha</i> Biudžeto dalis: 30,0 proc. 2015 m. biudžeto suma – 125,4 mln. EUR. Išmokos dydis 1 ha: 97,6 EUR.	<i>Papildoma išmoka už pirmuosius 20 ha</i> Biudžeto dalis: 15,0 proc. 2015 m. biudžeto suma – 62,7 mln. EUR. Išmokos dydis 1 ha: 57,2 EUR.	<i>Papildoma išmoka už pirmuosius 20 ha</i> Biudžeto dalis: 30,0 proc. 2015 m. biudžeto suma – 125,4 mln. EUR. Išmokos dydis 1 ha: 114,4 EUR.
Lieka be pakeitimų.	Lieka be pakeitimų.	Lieka be pakeitimų.	Lieka be pakeitimų.
Lieka be pakeitimų.	Lieka be pakeitimų.	Lieka be pakeitimų.	Lieka be pakeitimų.
Lieka be pakeitimų.	Lieka be pakeitimų.	Lieka be pakeitimų.	Lieka be pakeitimų.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis NMA duomenimis ir 2015 m. ŽŪIKVC deklaruotų plotų pagrindu atliktais skaičiavimais.

Tiesioginių išmokų pokyčiams įvertinti pasitelkta 2015 m. ŽŪIKVC statistika. Informacija apie tyrimui parinktų ūkių pasiskirstymą pagal ūkio dydį ir jiems tenkančius plotus pateikta 4.2.2 pav. Ūkiai, mažesni negu 30,0 ha, sudarė net 88,3 proc. visų ūkių, tačiau jiems atiteko tik 28,5 proc. bendro deklaruoto ploto. Ūkiams, didesniems kaip 100,0 ha, atiteko 50,3 proc. bendro deklaruoto ploto, kurį valdė 3,7 proc. dėl paramos besikreipusių ūkių.

Siūlomų alternatyvų ir *Status Quo* palyginimui apskaičiuojamos pasirinktos ūkio grupės vidutinės išmokos ūkiui. Pažymėtina, kad 2015 m. tik prasidėjo naujo tiesioginių išmokų modelio veikimas, kuris gali pakeisti ūkininkų elgesį, todėl žalinimo išmokos, išmokos jauniems ūkininkams ir susietosios paramos dalis įvertinama bendru vidurkiu grupei, darant prielaidą, kad visos ūkių grupės galės pasinaudoti šia parama vienodai.

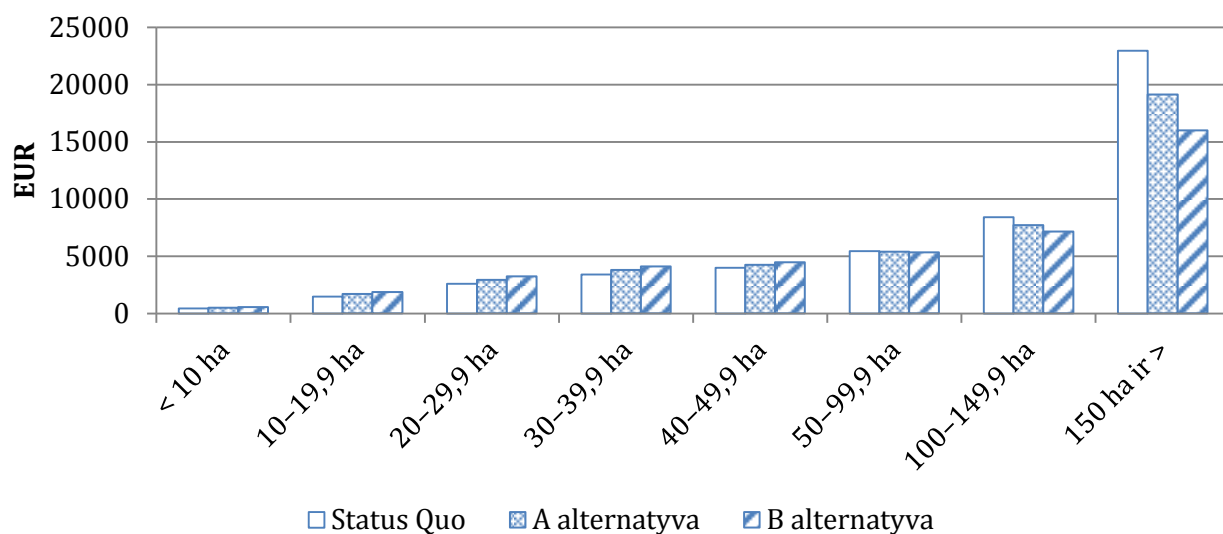
4.2.2 pav. Ūkių skaičiaus ir bendro deklaruojamo ploto pasiskirstymas pagal ūkių dydį

Šaltinis: ŽŪIKVC duomenys.

Alternatyvų ir *Status Quo* modelio poveikis ūkių ekonominiam gyvybingumui įvertintas remiantis ŪADT ūkininkų ūkių statistika. Rekomenduojama remtis 5 arba 3 m. vidutiniais rodikliais, siekiant sumažinti atsitiktinių veiksnių įtaką pajamų svyravimams (European Commission, 1991). Studijoje analizei parinkti 2012–2014 m. ekonominių rezultatų duomenys, nes atliktas ekonominio posistemio gyvybingumo rodiklių vertinimas leidžia matyti, kad situacija pradeda blogėti nuo 2012 m. Trumpesnio laikotarpio rodiklių parinkimas leidžia vertinti mažiau optimistinį variantą. Apskaičiuojant rodiklius konkrečiai ūkių grupei, taikomi korekciniai koeficientai, kurie leidžia atsižvelgti į ūkių grupių vidutinių dydžių skirtumus.

Status Quo ir alternatyvų poveikis vertinamas, lyginant ūkio gebėjimą generuoti pakankamai pajamų vieno asmens ir šeimos pajamų lygiui palaikyti. Analizei parinkti šie 2015 m. Lietuvos statistikos departamento rodikliai: 1) skurdo rizikos riba vienam gyvenančiam asmeniui, 2) skurdo rizikos riba namų ūkiui, susidedančiam iš dviejų suaugusių asmenų ir dviejų vaikų iki 14 m., 3) vieno asmens, užsiimančio žemės ūkiu, miškininkystės ir žuvininkystės ekonomine veikla, bruto darbo užmokestis, 3) dviejų asmenų, užsiimančių žemės ūkiu, miškininkystės ir žuvininkystės ekonomine veikla, bruto darbo užmokestis.

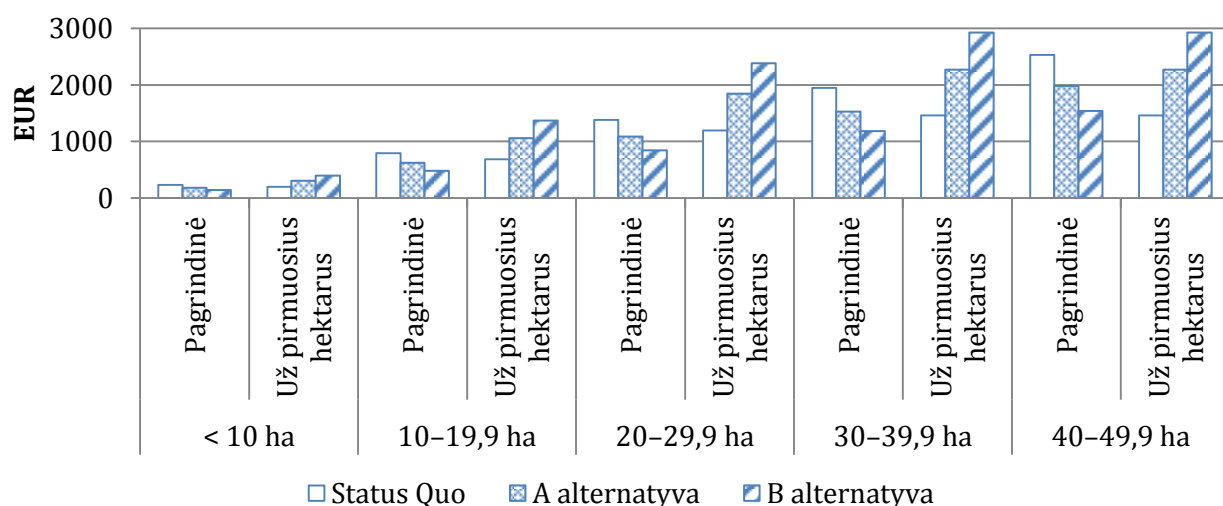
Alternatyvų „A“ ir „B“ lyginimas su Status Quo modeliu (išmokos už pirmuosius 30,0 ha). Remiantis 2015 m. ŽŪIKVC duomenimis, apskaičiuojami *Status Quo* ir alternatyvių modelių išmokų dydžiai. Bendra pagrindinės ir perskirstymo išmokų vidutinė reikšmė ūkiui pateikta 4.2.3 pav. Grafinis situacijos pavaizdavimas leidžia teigti, kad neigiamas siūlomų alternatyvų poveikis pasireiškia tik ūkiuose, didesniuose kaip 50,0 ha. Daugiausia praranda didesni kaip 150,0 ha ūkiai. Ūkiuose, mažesniuose kaip 50,0 ha, yra akivaizdus teigiamas perskirstymo efektas.

4.2.3 pav. Alternatyvų „A“, „B“ ir *Status Quo* vidutinės pagrindinės bei perskirstymo išmokos palyginimas pagal ūkio dydį

Šaltinis: apskaičiuota autorės remiantis ŽŪIKVC duomenimis.

Ūkių grupėse iki 30,0 ha alternatyvos „A“ taikymas, palyginti su *Status Quo* modeliu, leidžia padidinti vidutinę nagrinėtų tiesioginių išmokų rūšių dalį 13,9 proc., alternatyvos „B“ – 25,2 proc. Ūkiuose, patenkančiuose į intervalą nuo 30,0 ha iki 49,9 ha, alternatyvos „A“ taikymas leidžia gauti 11,3 proc. didesnes išmokas, alternatyvos „B“ – 20,5 proc. Ūkiams, kurių dydis svyruoja 40,0 ha iki 49,9 ha, siūlomų alternatyvų poveikis irgi teigiamas, tačiau perskirstymas leidžia padidinti išmokų dydį tik 6,5 ir 11,8 proc. Pasiskirstymas pagal nagrinėtas išmokų rūšis pateikiamas 4.2.4 pav.

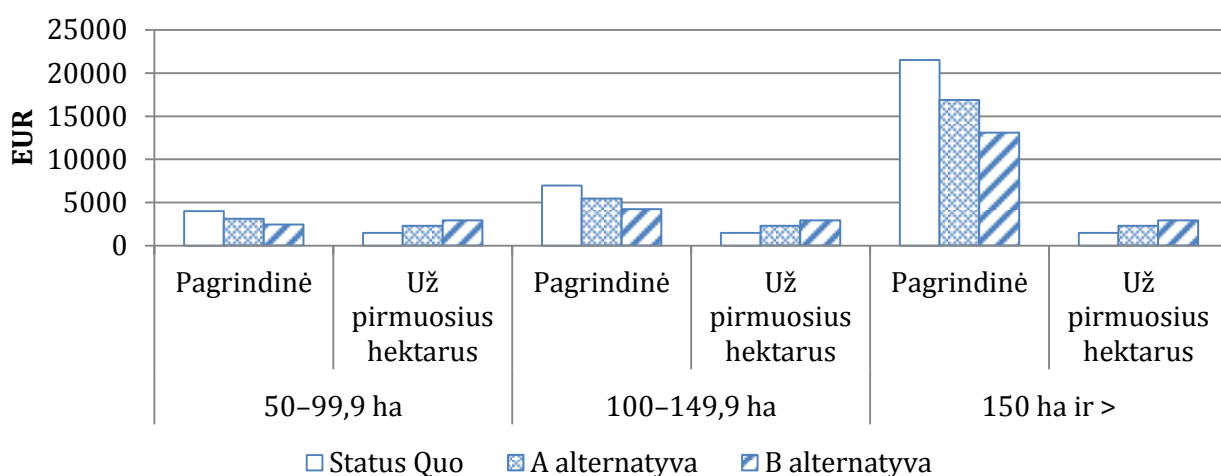

4.2.4 pav. Alternatyvų „A“, „B“ ir *Status Quo* vidutinės išmokos pagal rūšis ūkiuose, mažesniuose kaip 50,0 ha

Šaltinis: apskaičiuota autorės remiantis ŽŪIKVC duomenimis.

Ūkiuose, didesniuose kaip 50,0 ha, siūlomos alternatyvos sumažina ūkiui vidutiniškai tenkančią pagrindinės ir perskirstymo išmokos dalį (4.2.5 pav). Mažiausiai

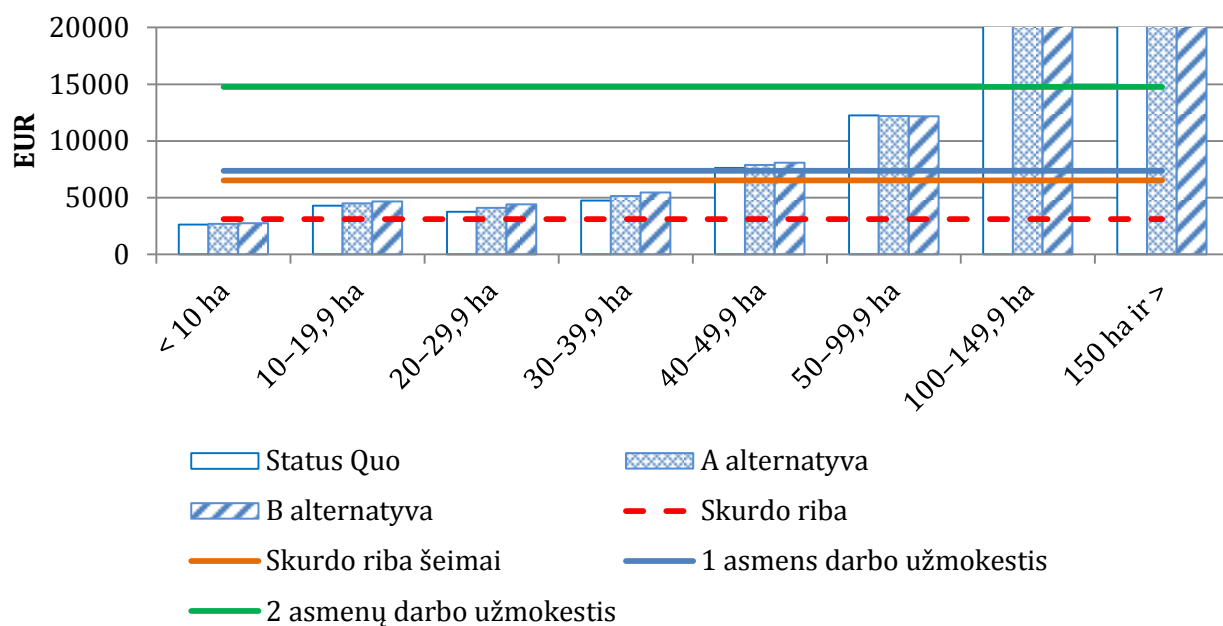
neigiamas perskirstymo poveikis pasireiškia ūkiuose nuo 50,0 ha iki 99,9 ha, kuriuose alternatyva „A“ sumažina nagrinėtų išmokų dalį 1,0 proc., o alternatyva „B“ – 1,8 proc. 100,0–149,9 ha ūkiuose nagrinėtų rūšių tiesioginių išmokų vidutinis dydis alternatyvai „A“ sumažėja 8,3 proc., alternatyvai „B“ – 15,0 proc. Didesniuose negu 150,0 ha ūkiuose tiesioginių išmokų perskirstymo poveikis reikšmingiausias, o mažėjimas atitinkamai pasiekia 16,7 ir 30,4 proc. Tačiau svarbu pažymėti, kad sumažėjimas yra vertinamas tik lyginant *Status Quo* ir siūlomų alternatyvų dviejų tiesioginių išmokų rūšių (pagrindinių išmokų ir išmokų už pirmuosius 30,0 ha) dydžius, tenkančius vidutiniam tam tikros grupės ūkiui. Atsižvelgiant į visas tiesioginių išmokų rūšis, pokytis bus mažesnis.

4.2.5 pav. Alternatyvų „A“, „B“ ir *Status Quo* vidutinės išmokos pagal rūšis ūkiuose, didesniuose negu 50,0 ha

Šaltinis: apskaičiuota autorės remiantis ŽŪIKVC duomenimis.

Siūlomų tiesioginių išmokų modelių poveikis ūkių ekonominiam gyvybingumui pateiktas 4.2.6 pav. *Status Quo* tiesioginių išmokų modelis leidžia užtikrinti visų ūkių grupių trumpalaikį ekonominį gyvybingumą, tai yra ūkio generuojamos pajamos su tiesioginėmis išmokomis leidžia padengti visų ūkių grupių veiklos išlaidas (be nusidėvėjimo).

4.2.6 pav. Alternatyvų „A“, „B“ ir *Status Quo* trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio su tiesioginėmis išmokomis palyginimas

Ūkių, didesnių kaip 100,0 ha, viršutinė rodiklio reikšmė yra nukirpta.

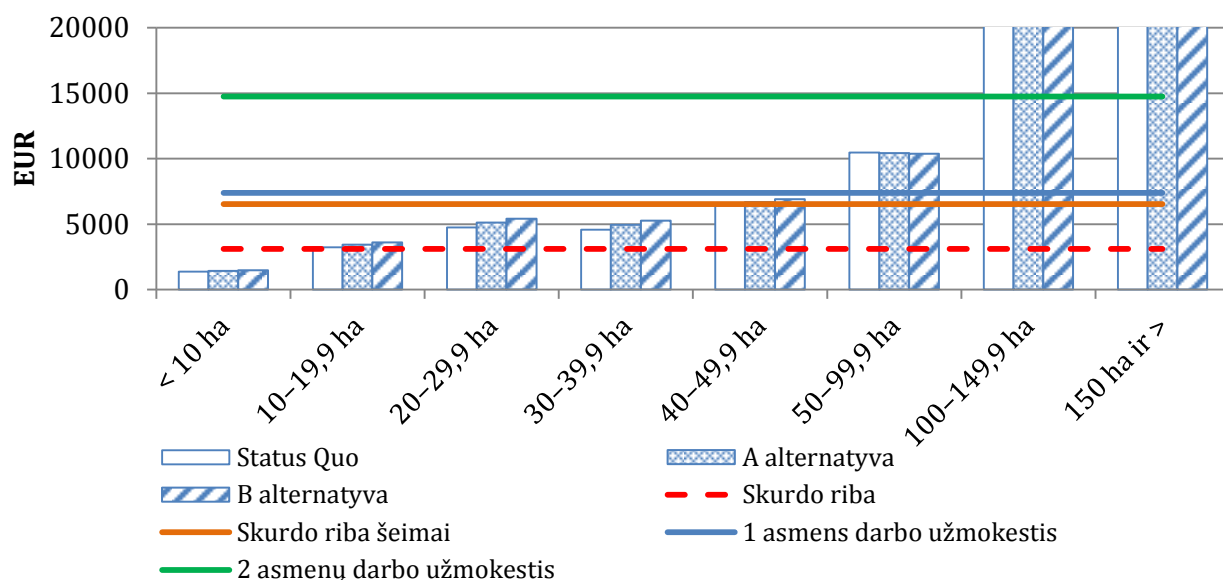
Šaltinis: apskaičiuota autorės remiantis ŽŪIKVC ir ŪADT duomenimis, panaudoti Statistikos departamento duomenys.

Lyginant trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio reikšmes su tiesioginėmis išmokomis, galima teigti, kad reglamente Nr.1307/2013 siūloma maksimali tiesioginių išmokų dalis perskirstymo išmokoms neišsprendžia ūkių, mažesnių negu 10,0 ha, problemų. Skirtumas tarp *Status Quo* modelio ir alternatyvos „B“, kuri siūlo taikyti maksimalią perskirstymo išmokai tenkančią biudžeto dalį, pažeidžiamiausiose grupėse yra nežymus. Šie ūkiai nesugeba net įveikti 2015 m. vieno asmens skurdo rizikos ribos ir yra nepatrauklūs jauniems ūkininkams, nes neleidžia užtikrinti pajamų lygio šeimos išlaikymui. Kadangi Lietuvoje ūkiams, mažesniems negu 10,0 ha, atitenka itin didelė dalis ūkių struktūros, galima tikėtis, kad ateityje šių ūkių skaičius ir toliau mažės.

Tačiau ūkiuose nuo 10,0 ha iki 49,9 ha, *Status Quo* ir alternatyvos „B“ skirtumai yra didesni, o rodikliai daugiau priartėja prie skurdo ribos keturių asmenų šeimai. Nors vizualiai skirtumai atrodo nedideli, tačiau ūkių grupėse nuo 10,0 ha iki 19,9 ha ir nuo 40,0 ha iki 49,9 ha skirtumas viršija mėnesinės skurdo rizikos ribos dydį vienam asmeniui, o ūkiuose, kurie patenka į grupę nuo 20,0 ha iki 39,9 ha, šio perskirstymo poveikis yra didžiausias, ir papildoma išmokų suma viršija asmens skurdo rizikos ribos dydį mėnesiui daugiau kaip du kartus. Kaimo vietovėse toks tiesioginių išmokų padidėjimas vis dėlto būtų reikšminga paskata palaikyti ūkio veiklos tęstinumą, ypač jeigu bent vienas šeimos narys turėtų papildomą užimtumą.

Bendrojo pelno rodiklis su tiesioginėmis išmokomis rodo vidutinės trukmės ūkio gyvybingumą ir jo gebėjimą užtikrinti veiklos tęstinumą (papildomai įvertinamos nusidėvėjimo išlaidos). Galima teigti, kad *Status Quo* modelis sėkmingai sprendžia ūkių

ekonominio gyvybingumo palaikymo problemą, ir siūlomos alternatyvos šiam tikslui pasiekti nebūtinės (4.2.7 pav.).

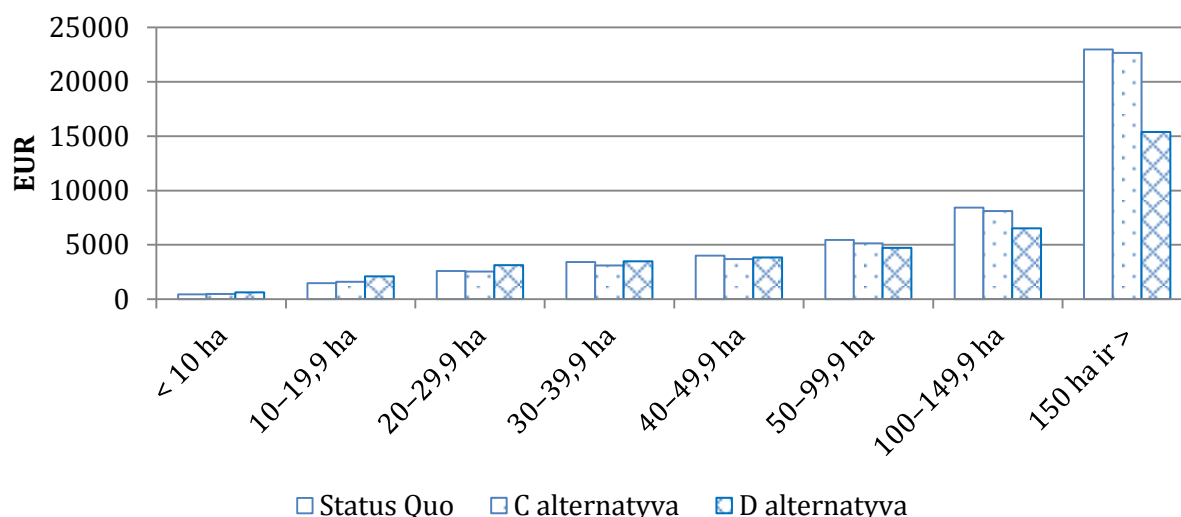
4.2.7 pav. Alternatyvų „A“, „B“ ir *Status Quo* bendrojo pelno rodiklio su tiesioginėmis išmokomis palyginimas

Ūkių, didesnių kaip 100 ha, viršutinė rodiklio reikšmė yra nukirpta.

Šaltinis: apskaičiuota autorės remiantis ŽŪIKVC ir ŪADT duomenimis, panaudoti Statistikos departamento duomenys.

10,0–19,9 ha ūkių grupėje perskirstymo išmokos padeda įveikti vieno asmens skurdo rizikos ribą, o 40,0–49,99 ha ūkiuose situacija pagerinama ir užtikrinamos pajamos, kurios leidžia įveikti šeimos skurdo ribą ir priartėti prie vieno asmens pajamų, gaunamų žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės srityje. Galima teigti, kad alternatyvos „B“ taikymas leidžia pagerinti ūkių nuo 10,0 ha iki 49,9 ha ekonominės veiklos rezultatus, taip stiprinant ūkių struktūros dalį, kuri gali būti pakankamai gyvybinga.

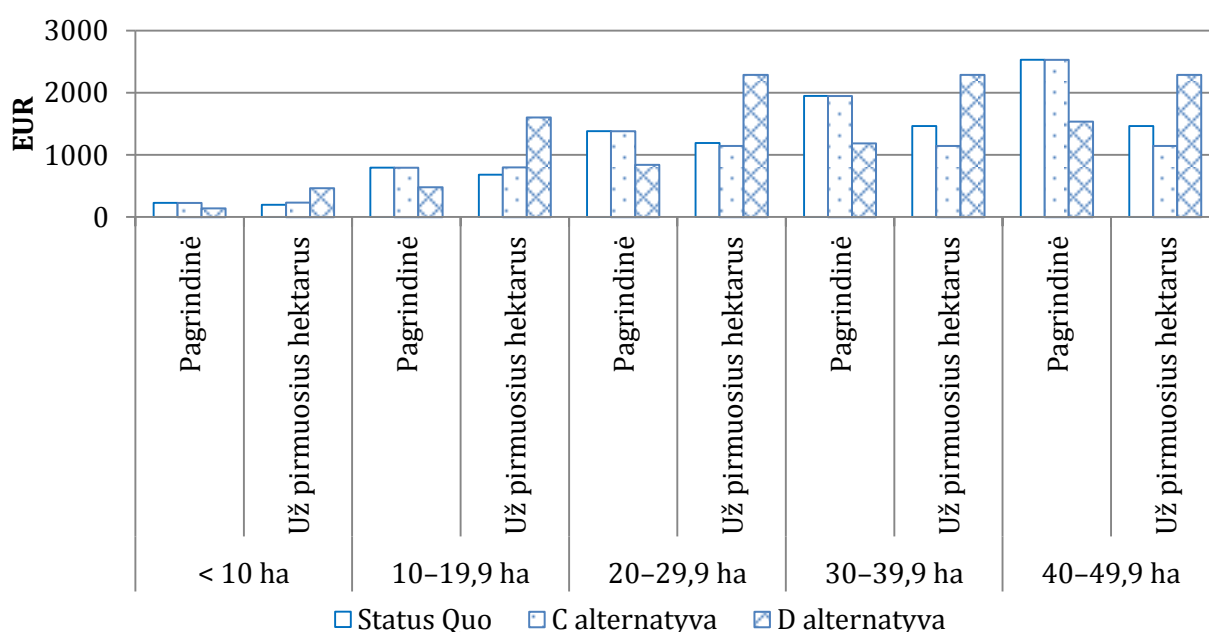
Alternatyvų „C“ ir „D“ lyginimas su Status Quo modeliu (išmokos už pirmuosius 20,0 ha). Pagrindinės ir perskirstymo išmokų vidutinė suma pagal ūkio dydį pateikiama 4.2.8 pav. Lyginant *Status Quo* su alternatyva „C“, galima teigti, kad perskirstymo efektas yra beveik nepastebimas: 20,0 ha ir mažesnių ūkių tiesioginių išmokų vidutinis dydis padidėja nežymiai, tačiau kitų ūkių situacija blogėja. Alternatyva „D“ užtikrina stipresnę perskirstymą ir leidžia pagerinti situaciją ūkių, kurie yra mažesni kaip 40,0 ha. Ūkiuose nuo 40,0 ha iki 49,9 ha situacija blogėja nežymiai, tačiau kitose grupėse, augant ūkio dydžiui, prarandama vis daugiau tiesioginių išmokų.

4.2.8 pav. Alternatyvų „C“, „D“ ir *Status Quo* vidutinės pagrindinės bei perskirstymo išmokos palyginimas pagal ūkio dydį

Šaltinis: apskaičiuota autorės remiantis ŽŪIKVC duomenimis.

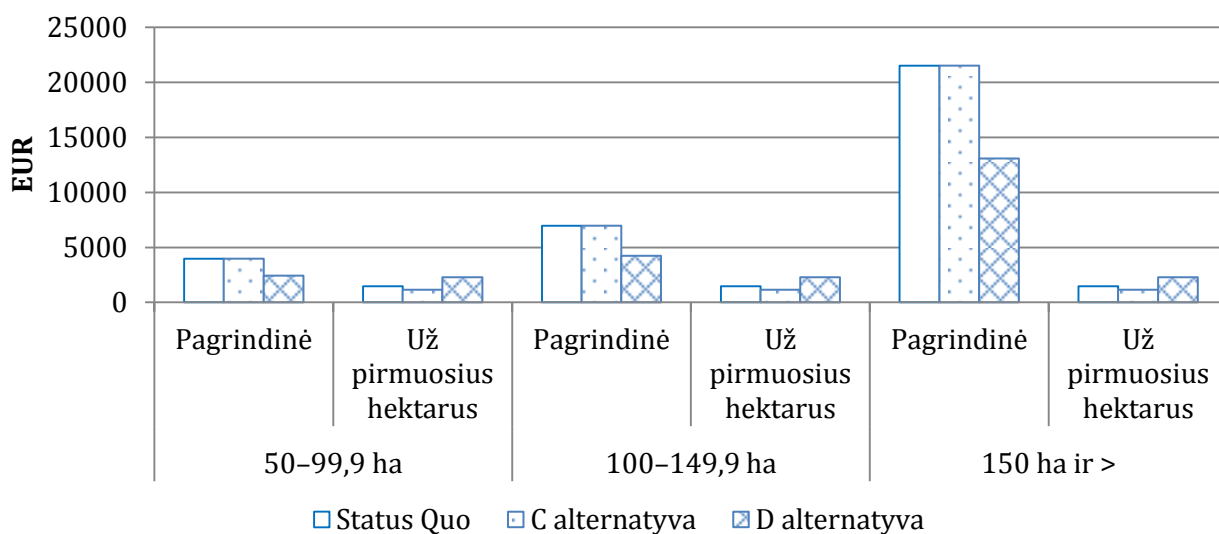
Ūkiuose, mažesniuose negu 20,0 ha, alternatyvos „C“ taikymas, lyginant su *Status Quo* modeliu, leidžia padidinti vidutinės pagrindinės ir perskirstymo išmokos dydį 8,0 proc., alternatyva „D“ – 41,2 proc. (4.2.9 pav.). Paliekant perskirstymo išmokai tik 15,0 proc. tiesioginių išmokų biudžeto („C“), toliau pastebimas vidutinės pagrindinės ir perskirstymo tiesioginės išmokos dydžio mažėjimas, o reikšmingiausiai pablogėja situacija ūkių, patenkančių į intervalą nuo 30,0 ha iki 49,9 ha. Tačiau alternatyva „D“ leidžia užtikrinti didesnes išmokas ūkiuose iki 40,0 ha. 40,0–49,9 ha ūkiuose sumažėjimas siekia tik 4,2 proc.

4.2.9 pav. Alternatyvų „C“, „D“ ir *Status Quo* vidutinės išmokos pagal rūšis ūkiuose, mažesniuose kaip 50,0 ha

Šaltinis: apskaičiuota autorės remiantis ŽŪIKVC duomenimis.

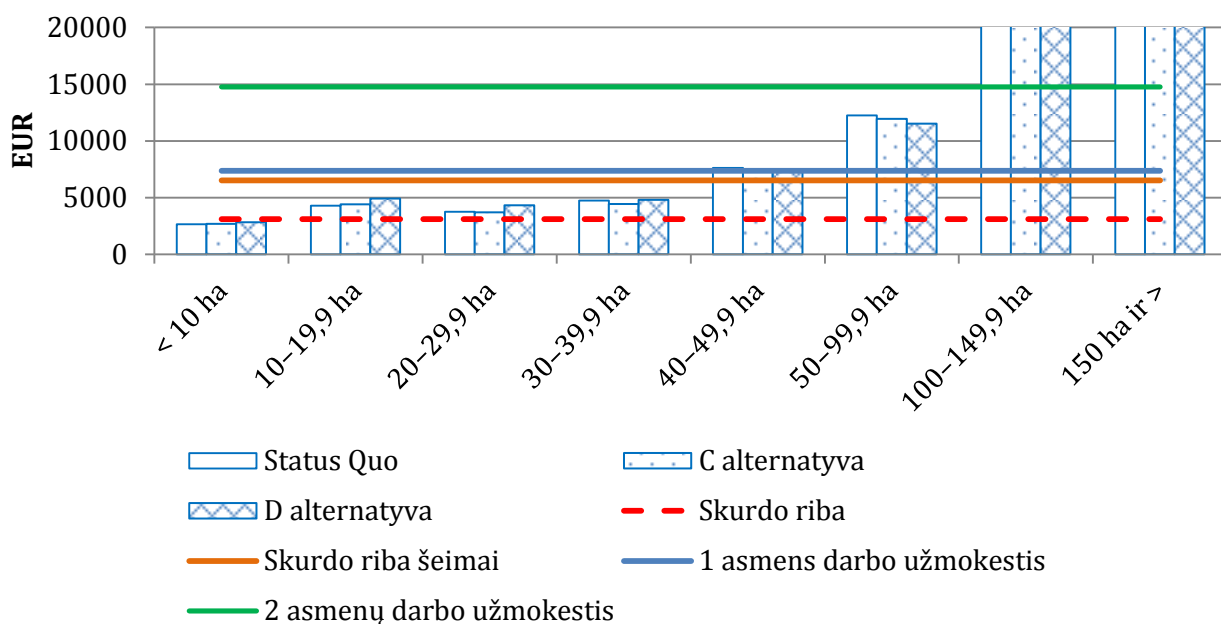
Ūkiuose, didesniuose kaip 50,0 ha, alternatyva „C“ pablogina situaciją nežymiai: didžiausias vidutinių išmokų sumažėjimas yra grupėje nuo 50,0 ha iki 99,9 ha (5,9 proc.), stambesniuose ūkiuose skirtumas tarp *Status Quo* ir alternatyvos „C“ vidutinių nagrinėtų tiesioginių išmokų tampa dar mažesnis (4.2.10 pav.). Tačiau alternatyva „D“ rodo reikšmingą vidutinio pagrindinės ir perskirstymo išmokos dydžio mažėjimą, augant ūkio dydžiui. Ūkiuose, patenkančiuose į intervalą nuo 50,0 ha iki 99,9 ha, vidutinė išmoka sumažėja 13,5 proc., o didesniuose negu 150,0 ha skirtumas sudaro 33,1 proc. Pažymėtina, kad vertinant situaciją, atsižvelgiant į visas tiesioginių išmokų rūšis, sumažėjimas bus ne toks reikšmingas.

4.2.10 pav. Alternatyvų „C“, „D“ ir *Status Quo* vidutinės išmokos pagal rūšis ūkiuose, didesniuose negu 50,0 ha

Šaltinis: apskaičiuota autorės remiantis ŽŪIKVC duomenimis.

Alternatyvų „C“ ir „D“ poveikis ūkių grupių trumpalaikio ekonominio gyvybingumo palaikymui pateikiamas 4.2.11 pav. Nė viena iš siūlomų alternatyvų neleidžia pasiekti vieno asmens skurdo rizikos ribos ūkiuose, kurių dydis neviršija 10,0 ha. Lyginant *Status Quo* ir alternatyvas, vidutinis pagrindinės ir perskirstymo išmokos dydis ūkiui šioje grupėje nesikeičia. 10,0 ha iki 29,9 ha ūkių grupėje skirtumas tarp *Status Quo* ir alternatyvos „D“ yra, tačiau alternatyvos neleidžia pasiekti pajamų lygio, kuris peržengtų šeimos skurdo ribą. Ūkiai, didesni negu 40,0 ha, rodo geresnius rezultatus, tačiau lyginant su *Status Quo*, nuo šios grupės atsiranda perskirstymo efektas, ir siūlomų alternatyvų ūkininkų pajamos pradeda mažėti.

4.2.11 pav. Alternatyvų „C“, „D“ ir *Status Quo* trumpalaikio ekonominio gyvybingumo rodiklio su tiesioginėmis išmokomis palyginimas

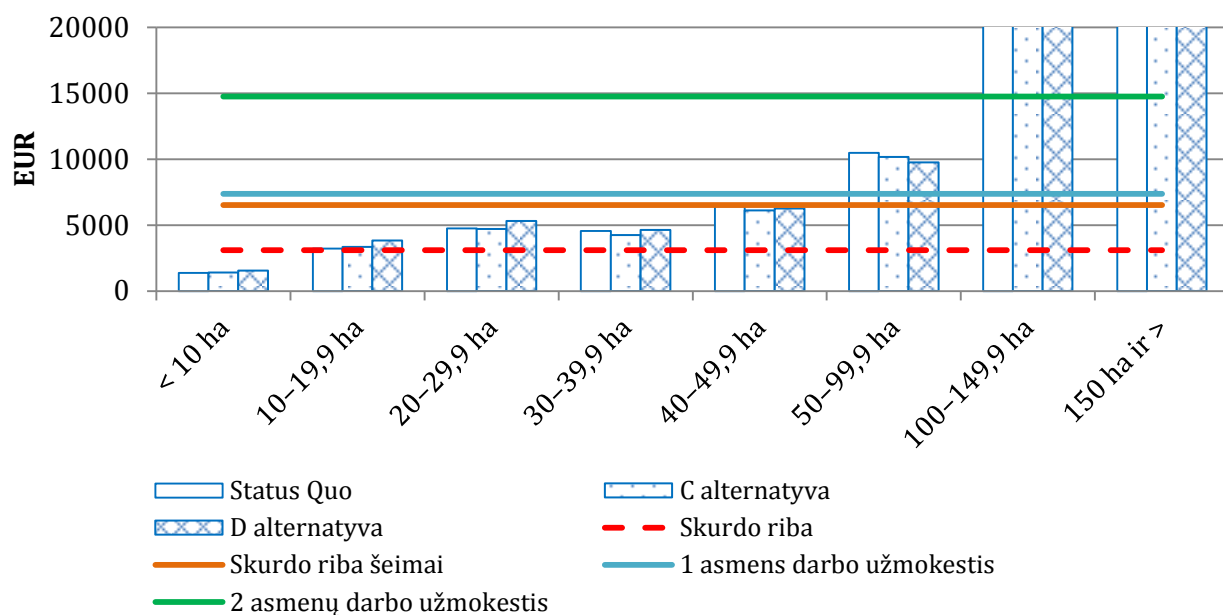
Ūkių, didesnių kaip 100 ha, viršutinė rodiklio reikšmė yra nukirpta.

Šaltinis: apskaičiuota autorės remiantis ŽŪIKVC ir ŪADT duomenimis, panaudoti Statistikos departamento duomenys.

Vertinant ūkių bendrojo pelno rodiklį su nusidėvėjimo išlaidomis, situacija atrodo dar mažiau patraukli (4.2.12 pav.). Visi tiesioginių išmokų modeliai leidžia peržengti ekonominio gyvybingumo ribą, o ūkiai, didesni kaip 10,0 ha, peržengia vienam gyvenančiam asmeniui nustatytą skurdo ribą. Tačiau šeimos skurdo ribą peržengia tik ūkiai, didesni kaip 50,0 ha, o siūlomos alternatyvos iš esmės tik pablogina ūkių, didesnių kaip 40,0 ha, ekonominę situaciją.

Lyginant *Status Quo* ir siūlomas alternatyvas galima teigti, kad nė vienas modelis neišsprendžia ūkių, mažesnių negu 10,0 ha, pajamų problemos ir neleidžia pasiekti bent vieno asmens skurdo ribos lygio. Reglamentas (ES) Nr. 1307/2013 siūlo spręsti šių ūkių problemą, sukuriant jiems supaprastintą paramos schemą smulkiems ūkiams. Tačiau ši schema leidžia remti tik ūkius iki 5,0 ha; tokiu būdu kitų probleminių ūkių grupių rėmimui skirtas biudžetas sumažėja, nes šiai paramos schemai galima skirti iki 10,0 proc. tiesioginių išmokų biudžeto.

Apskaičiuojant vidutines tiesiogines išmokas, kurias galėtų gauti vidutinis ūkis, patenkantis į intervalą iki 5,0 ha (remiantis faktiniais 2015 m. deklaruotais plotais), galima teigti, kad smulkiems ūkiams skirtas modelis leistų padidinti ūkiui tenkančias išmokas. Įdomu ir tai, kad dabartinis *Status Quo* modelis bei alternatyva „C“ neleidžia vidutiniam ūkiui, patenkančiam į intervalą iki 5,0 ha, peržengti minimalios 500,0 eurų ribos, kuri yra nustatyta supaprastintos paramos smulkiems ūkiams schemoje. Alternatyvos „B“, „C“ ir „D“ leidžia tai padaryti (vidutinio ūkio išmokos dydis didėja nuo „B“ iki „D“).

4.2.12 pav. Alternatyvų „C“, „D“ ir *Status Quo* bendrojo pelno rodiklio su tiesioginėmis išmokomis palyginimas

Ūkių, didesnių kaip 100 ha, viršutinė rodiklio reikšmė yra nukirpta.

Šaltinis: apskaičiuota autorės remiantis ŽŪIKVC ir ŪADT duomenimis, panaudoti Statistikos departamento duomenys.

Atsižvelgiant į Lietuvos ūkių demografinę situaciją galima teigti, kad supaprastintos paramos smulkiems ūkiams schema yra itin pavojinga, nes ji leidžia remti ilgalaikėje perspektyvoje negyvybingus ūkius, atimant paramą iš ūkininkų, kurie galėtų prisidėti prie klestinčio ir ilgalaikėje perspektyvoje gyvybingo žemės ūkio formavimo. Supaprastinta parama smulkiems ūkiams tampa tiesiog socialinės paramos analogu, kuris nesusijęs su ilgalaikėje perspektyvoje gyvybingo žemės ūkio palaikymo tikslais.

Apibendrinant galima teigti, kad dabartinis BŽŪP modelis yra orientuotas į ilgalaikio žemės ūkio gyvybingumo palaikymą. Paramos modelio pirmasis ir antrasis ramsčiai papildo vienas kitą ir leidžia ne tik orientuoti paramą į problemines žemės ūkio gyvybingumo užtikrinimo sritis, bet ir gauti sinergiją, derinant skirtingas priemones.

Nacionalinis 2015–2020 m. tiesioginių išmokų modelis pasirinko nuosaikų tiesioginių išmokų perskirstymą, išsaugant reikšmingą paramos biudžeto dalį ekonomiškai gyvybingam verslui remti. Studijoje siūlomos ilgalaikėje perspektyvoje gyvybingo žemės ūkio formavimo koncepcinės gairės pagrindžia radikalesnius pokyčius, negu numatyti *Status Quo* tiesioginių išmokų modelyje. Siūloma skirti didesnę tiesioginių išmokų biudžeto dalį perskirstymo išmokai, tokiu būdu nukreipiant lėšas į ūkių grupes, kurios patiria didesnių finansinių sunkumų ir nesugeba pritraukti išorinių finansavimo šaltinių.

Status Quo ir alternatyvų „A“, „B“, „C“ ir „D“ palyginimas leidžia teigti, kad šalies ūkiui daugiau naudos duotų alternatyvos „B“ parinkimas. Pagal šį tiesioginių išmokų

modelį perskirstymo išmokai už pirmuosius 30,0 ha būtų galima skirti didžiausią galimą biudžeto dalį – 30,0 proc. Alternatyva „B“ leidžia užtikrinti perspektyvių, tačiau patiriančių ekonominių sunkumų ūkių, mažesnių negu 50,0 ha, rėmimą ir leistų daugiau paremti ūkius iki 10,0 ha. Labai svarbioje 50,0–99,9 ha ūkių grupėje perskirstymo išmokos neigiamas poveikis, palyginti su *Status Quo*, būtų minimalus. Atsižvelgiant į šalies ūkių demografinę situaciją ir atlikto poveikio vertinimo rezultatus, 20,0 ha ribos nustatymas (alternatyvos „C“ ir „D“) netikslingas.

Žalinimo išmokų poveikį ES ir nacionalinei žemės ūkio sistemai šiandien sunku prognozuoti. Ši tiesioginių išmokų rūšis taikoma nuo 2015 m., tačiau schemos korekcijos ir tobulinimas yra vykdomi iki šiol. Jau pastebimi ūkininkų elgesio pokyčiai, tačiau patikimi rezultatai šios paramos modelio dalies poveikiui vertinti atsiras vėliau. Pažymėtina, kad ši išmokų dalis pagrindžia ilgalaikę priklausomybę nuo paramos ir gali daryti įtaką šalies apsirūpinimui maistu, žemės ūkio produkcijos struktūrai bei pokyčiams žemės ūkio produkcijos rinkoje. Labai tikėtina, kad kitą programavimo laikotarpį išskirtinis dėmesys bus skirtas būtent šios tiesioginių išmokų modelio dalies vertinimui ir tobulinimui.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Išskirtos neoklasikinės ekonomikos, institucinės ekonomikos, ūkio gyvenimo ciklo ir gerovės ekonomikos teorinės priegos, kurios siūlo skirtingus gyvybingo ūkio ir visos žemės ūkio sistemos tikslus, požiūrį į valstybės vaidmenį, formuojant žemės ūkio politiką, ir gyvybingumo vertinimo rodiklių rinkinį. Tyrimui parinkta tvaraus vystymosi teorija, kuri leidžia stebėti svarbiausių gyvybingumo rodiklių būklę ekonominiame, socialiniame ir gamtinės aplinkos posistemiuose. Šis požiūris leidžia valdyti ilgalaikį žemės ūkio sistemos gyvybingumą ir laiku reaguoti į svarbius pokyčius.
2. Išskirti keturi šalies žemės ūkio sistemos evoliucijos etapai, kai politikoje buvo taikomos skirtingos gyvybingo žemės ūkio vystymo kryptys: 1) perėjimas prie rinkos ekonomika pagrįstų ūkininkavimo sąlygų: 1990–1997 m.; 2) pasiruošimas narystei ES: 1998–2003 m.; 3) orientacija į rinkos poreikius: 2004–2013 m.; 4) perėjimas prie tvaraus žemės ūkio vystymo: nuo 2014 m. Atkūrus nepriklausomybę, nacionalinė parama buvo daugiausia orientuota į ekonominio posistemio gyvybingumo palaikymą ir stiprinimą. Paramos priemonės turėjo skirtingą paskirtį: vienos sprendė gerovės ekonomikai aktualias problemas, kitos – formavo neoklasikų įkveptą ekonomiškai gyvybingą žemės ūkį, kuris ateityje galėtų konkuruoti be paramos. Pasiruošimo narystei ES etape prasidėjo svarbūs žemės ūkio sistemos paramos modelio pokyčiai: nuo dominuojančios priemonių orientacijos į ekonominio posistemio gyvybingumo problemų sprendimą pradėjo judėti link tvaresnio paramos priemonių modelio, kuris geriau atitiko ilgalaikio žemės ūkio sistemos gyvybingumo palaikymo poreikius.
3. Parama turi didelę svarbą žemės ūkio veiklos ekonominiam patrauklumui ir ilgalaikiam ūkių gyvybingumui. Iki 2014 m. galiojęs tiesioginių išmokų modelis buvo palankesnis stambiam verslui. Pažeidžiamiausi buvo mažesni negu 30,0 ha ūkiai, pasižymėję prastais ekonominio ir demografinio gyvybingumo rodikliais. Šis modelis stipriai prisidėjo prie javų, rapsų ir augalininkystės ūkių klėstėjimo. Tačiau situacija žolėdžių gyvulių ir mišriuose ūkiuose buvo kritinė. Nepalankiausia ūkių demografinio gyvybingumo situacija buvo daržininkystės ir mišriuose ūkiuose. Gamtinės aplinkos posistemio gyvybingumui svarbių rodiklių analizė rodo, kad šalyje pastarąjį dešimtmetį mažėjo pievų ir ganyklų plotai, o ariamosios žemės plotai augo. Lyginant Lietuvos gamtinės aplinkos posistemio būklę iki įstojimo į ES ir dabartinę situaciją, galima teigti, kad paramos modelis padidino tausojančių žemę praktikų taikymą šalies ūkyje, sumažėjo neigiamas žemės ūkio poveikis.
4. Perskirstymo išmokos biudžeto dalies didinimas leidžia nukreipti paramą į smulkius ir vidutinius ūkius, pagerėja perspektyvių ūkių grupių ekonominė situacija. Tačiau maksimalios perskirstymo išmokų už pirmuosius hektarus ribos mažinimas yra netikslingas, nes smulkių ūkių situacija iš esmės nesikeičia, tačiau ekonomiškai pažeidžiamų perspektyvių ūkių grupių situacija pablogėja.

PASIŪLYMAI

1. Siūloma didinti perskirstymo išmokos dalį už pirmuosius 30,0 ha iki maksimaliai leidžiamo šiai tiesioginių išmokų rūšiai biudžeto. Toks modelis pagerintų pažeidžiamiausių ūkių pajamų rėmimą ir leistų orientuoti paramą į perspektyvias ūkių grupes, kurios pastaraisiais metais patiria ekonominių sunkumų.
2. Rekomenduojama atkreipti dėmesį į jaunųjų ūkininkų paramos schemos ribojimus. Lietuvoje, skirtingai negu daugelyje ES senbuvių šalių, žemės ūkyje dominuoja smulkūs ir vidutiniai jaunųjų ūkininkų ūkiai. Remiantis 2015 m. deklaruotų plotų statistika, jaunieji ūkininkai, kurie valdė didesnius negu 90,0 ha ūkius, vos viršijo 3,0 proc. visų jaunųjų ūkininkų valdomų ūkių. Siūloma derėtis dėl didesnio šalių lankstumo, nustatant maksimalią remtino ploto ribą jauniems ūkininkams.
3. Susietos išmokos yra itin aktualios žolėdžių gyvulių sektoriuose, todėl rekomenduojama jas išsaugoti. Ši paramos dalis ateityje turėtų stipriau orientotis į probleminius ūkių segmentus, kuriems sunku iš ūkio generuojamų pajamų užtikrinti ekonominį gyvybingumą, todėl gali būti taikomas perskirstymo principas susietosioms išmokoms apskaičiuoti.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Adelaja, A., Sullivan, K. ir Lake, M. B. 2005, *Agricultural Viability at the Urban Fringe, Proceedings of Emerging Issues Along Urban/Rural Interfaces: Linking Science And Society*, Atlanta, Georgia, 13–16 March 2005, p. 157–161.

Agrosynergie. 2011, *Evaluation of income effects of direct support: final report*, Brussels: EEIG Agrosynergie, 261 p.

Aleksandro Stulginskio universiteto 2016 metų veiklos ataskaita [interaktyvus], 2016, Kaunas: Alekstandro Stulginskio universitetas, 183 p. Prieiga per internetą: <<http://asu.lt/wp-content/uploads/2015/01/ASU-2016-veiklos-ataskaita-2.pdf>>. [Žiūrėta 2017 m. liepos 15 d.].

Aleksandro Stulginskio universiteto 2015 metų veiklos ataskaita [interaktyvus]. 2015, Kaunas: Alekstandro Stulginskio universitetas, 174 p. Prieiga per internetą: <http://asu.lt/wp-content/uploads/2014/09/ASU-2015-veiklos-ataskaita_.pdf>. [Žiūrėta 2017 m. liepos 15 d.].

Argilés, J. M. 2010, Accounting information and prediction of farm non-viability, *European Accounting Review*, nr. 10(1), p. 73–105.

Aubin, J.-P. 1991, *Viability Theory*, New York: Birkhäuser Boston, 543 p.

Bednaříková, Z. ir Jílková, J. 2012, Why is the agricultural lobby in the European Union member states so effective? *E&M Economics and Management*, nr. 2, p. 26–37.

Bossel, H. 1999, *Indicators for sustainable development: Theory, method, applications: a report to the Balaton Group*. Canada: The International Institute for Sustainable Development, 124 p.

Bravo-Ortega, C. ir Lederman, D. 2005, *Agriculture and National Welfare Around the World: Causality and International Heterogeneity Since 1960*, World Bank Policy Research Working Paper 3499, 50 p.

Burja, C. ir Burja, V. 2010, Financial Analysis of the Agricultural Holdings Viability in Romania in the European Context, *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, nr. 12(1), p. 63–71.

Calus, M. 2009, *Factors explaining farm succession and transfer in Flanders*: PhD thesis, Belgium: Ghent University, Ghent, 229 p.

Cesaro, L. ir Marongiu, S. 2013, *The Use of RICA to Estimate the Cost of Production in Agriculture Application of Econometric and Mathematical Programming Methodologies*, Rome: Istituto Nazionale di Economia Agraria, 162 p.

Collinson, C., Kleih, U., Burnett, D., Muganga, A., Jagwe, J. ir Ferris, R. S. B. 2005, *Transaction Cost Analysis for Selected Crops with Export Potential in Uganda*: ASARECA/IITA Monograph, Ibadan: International Institute of Tropical Agriculture, 168 p.

Coppola, A., Scardera, A. ir Tosco, D. 2013, Economic Profitability and Long-term Viability in Italian Agriculture. *Politica Agricola Internazionale – International Agricultural Policy*, nr. 1(1), p. 71–84.

Cousins, B. ir Scoones, I. 2010, Contested paradigms of „viability“ in redistributive land reform: perspectives from southern Africa, *The Journal of Peasant Studies*, nr. 37(1), p. 31–66.

Dapkus, R. 2012, *Taikomojo tyrimo darbo „Žemės ūkio specialistų ir kvalifikuotų darbininkų poreikio analizė“ baigiamoji ataskaita*. Kaunas: Lietuvos regionų tyrimų institutas. 150 p.

Davis, J., Caskie, P. ir Wallace, M. 2009, Economics of farmer early retirement policy, *Applied Economics*, nr. 41(1), p. 35–43.

Deklaruotų plotų pagal 2017–2013 ir 2014–2020 m. Kaimo plėtros programos priemones palyginimas [interaktyvus]. 2017, Vilnius: VĮ „Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centras“. Prieiga per internetą: <http://www.vic.lt/uploads/file/15_Deklaruot%C5%B3%20plot%C5%B3%20pagal%20Kaimo%20pl%C4%97tros%20programos%20priemones%20palyginimas%202016-2017%20m_.pdf>. [Žiūrėta 2017 m. spalio 10 d.].

Developments in the Income Situation of the EU Agricultural Sector, 2010, Brussels: European Union, 79 p.

Dillon, E. J., Hennessy, T., Buckley, C., Donnellan, T., Hanrahan, K., Moran, B. ir Ryan, M. 2016, Measuring progress in agricultural sustainability to support policy-making, *International Journal of Agricultural Sustainability*, nr. 14(1), p. 31–44.

Dillon, E. J., Hennessy, T. ir Hynes, S. 2010, Assessing the Sustainability of Irish Agriculture, *International Journal of Agricultural Sustainability*, nr. 8(3), p. 131–147.

Dillon, E., Hennessy, T., Hynes, S. ir Commins, V. 2008, Assessing the Sustainability of Irish Farming [interaktyvus], *107th EAAE Seminar "Modelling of Agricultural and Rural Development Policies"*, Sevilla, Spain, January 29th– February 1st, 2008. Prieiga per internetą: <<https://ageconsearch.tind.io/record/6474/files/cp08di18.pdf>>. [Žiūrėta 2017 m. kovo 3 d.].

Elton, C. 2010, Paradigm Change within the CAP 1985-92: The European Commission's Construction of an Alternative Policy Narrative in the Late 1980s, *Journal of European Integration History*, nr. 2(16), p. 103–122.

Erjavec, K. ir Erjavec, E. 2009, Changing EU agricultural policy discourses? The discourse analysis of Commissioner's speeches 2000–2007, *Food Policy*, nr. 34 (2009), p. 218–226.

EuropeAid/114504/D/SV/LT Vidutinės trukmės SAPARD įvertinimas Lietuvos Respublikoje [interaktyvus]. 2003, Vilnius: AHT-Agrisystems-Konsorciumas, 189 p. Prieiga per internetą: <https://www.nma.lt/uploads/files/dir20/dir1/17_0.php>. [Žiūrėta 2017 m. kovo 24 d.].

Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos (2012/C 326/01) [interaktyvus]. 2012, Europos Sąjungos oficialusis leidinys

C326. Prieiga per internetą:
<https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/c_32620121026lt.pdf>. [Žiūrėta 2017 m. kovo 24 d.].

European Commission. 2014, *EU Farm Economics Overview FADN 2011* [interaktyvus]. Prieiga per internetą:
<http://ec.europa.eu/agriculture/rica/pdf/EU_FEO_FADN_2011_final.pdf>. [Žiūrėta 2017 m. vasario 3 d.].

European Commission. 2013, *Overview of CAP Reform 2014–2020* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/policy-briefs/05_en.pdf>. [Žiūrėta 2017 m. vasario 3 d.].

European Commission. 2010, *EU Farm Economics Overview FADN 2007* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/agriculture/rica/pdf/report_2007.pdf>. [Žiūrėta 2017 m. vasario 3 d.].

European Commission. 2001, *A Framework for Indicators for the Economic and Social Dimensions of Sustainable Agriculture and Rural Development* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/agriculture/publi/reports/sustain/index_en.pdf>. [Žiūrėta 2017 m. vasario 10 d.].

European Commission. 1991, *The Calculation of Economic Indicators. Making Use of RICA (FADN) Accountancy Data*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 374 p.

Flores, C. C. ir Sarandón, S. J. 2004, Limitations of Neoclassical Economics for Evaluating Sustainability of Agricultural Systems: Comparing Organic and Conventional Systems, *Journal of Sustainable Agriculture*, nr. 24(2), p. 77–91.

Fritsch, J., Wegener, S., Buchenrieder, G., Curtiss, J., ir y Paloma, S. G. 2010, *Economic Prospect for Semi-Subsistence Farm Households in EU New Member States*, red. A. Burrell, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 324 p.

Gamtos išteklių ir aplinkos apsauga 2015. 2016, Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 69 p.

Hediger, W. ir Knickel, K. 2009, Multifunctionality and Sustainability of Agriculture and Rural Areas: A Welfare Economics Perspective, *Journal of Environmental Policy & Planning*, 11(4), p. 291–313.

Hennessy, T., Shrestha, S. ir Farrell, M. 2008, Quantifying the viability of farming in Ireland: can decoupling address the regional imbalances? *Irish Geography*, nr. 41(1), p. 29–47.

Hubbard, M. 1997, The New Institutional Economics' in Agricultural Development: Insights and Challenges, *Journal of Agricultural Economics*, nr. 48(2), p. 239–249.

Immergut, E. M. 1998, The Theoretical Core of the New Institutionalism, *Politics and Society*, 26(1), p. 5–34.

Informacija apie 2015 m. Lietuvoje deklaruotas žemės ūkio naudmenas ir kitus plotus. 2015, Vilnius: VĮ „Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centras“, 144 p.

Jakušonoka, I., Jesemčika, A. ir Ozola, E. 2008, Assessment of economic viability for agricultural holdings included into the FADN of Latvia, *Economic Science for Rural Development*, nr. 17, p. 77–86.

Juknys, R. 2012, *Nacionalinės darnaus vystymosi strategijos įgyvendinimo 2008–2010 m. ataskaita*, Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, 115 p.

Jurkėnaitė, N. 2015, *Lietuvos ūkininkų ūkių gyvybingumo pokyčiai: mokslo studija*, Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 73 p.

Jurkėnaitė, N. 2013, Lietuvos ūkių demografinis gyvybingumas, *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, nr. 35(4), p. 544–553.

Kaplow, L. ir Shavell, S. 2003, Fairness versus Welfare: Notes on the Pareto Principle, Preferences, and Distributive Justice, *Journal of Legal Studies*, nr. 32(1), p. 331–362.

Key, N., Sadoulet, E. ir de Janvry, A. 2000, Transactions Costs and Agricultural Household Supply Response, *American Journal of Agricultural Economics*, nr. 82(2), p. 245–259.

Kherallah, M. ir Kirsten, J. F. 2002, The New Institutional Economics: Applications for Agricultural Policy Research in Developing Countries, *Agrekon*, nr. 41(2), p. 110–133.

Klein, P. G. 1998, New Institutional Economics, *Encyclopedia of Law and Economics*, p. 456–489.

Knudsen, A.-C. L. 2009, *Farmers on Welfare. The Making of Europe's Common Agricultural Policy*, London: Cornell University Press, 368 p.

Kriščiukaitienė, I. ir Namiotko, V. 2012, Ekologinio ūkininkavimo sąlygų palyginimas ES šalyse, *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, nr. 2(31), p. 86–95.

Lakis, A. ir Namiotko, V. 2012, Transakcinių sąnaudų vertinimo metodologiniai aspektai, *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, nr. 1(30), p. 81–89.

Lehtonen, H., Aakkula, J. ir Rikkonen, P. 2005, Alternative Agricultural Policy Scenarios, Sector Modelling and Indicators: A Sustainability Assessment, *Journal of Sustainable Agriculture*, nr. 26(4), p. 63–93.

Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 m. programa. Savaitės statistika. Bendra Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 m. programos priemonių statistika [interaktyvus]. 2017. Prieiga per internetą: <<https://www.nma.lt/index.php/parama/lietuvos-kaimo-pletros-20142020-m-programa/statistika/9156#res>>. [Žiūrėta 2017 m. liepos 10 d.].

Lietuvos Respublikos 2010 metų visuotinio žemės ūkio surašymo rezultatai pagal apskritis ir savivaldybes. 2012, Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 295 p.

Lietuvos statistikos metraštis 2014. 2014, Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 685 p.

Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2016. 2017, Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 181 p.

Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2015. 2016, Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 178 p.

Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2014. 2015, Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 187 p.

Lietuvos žemės ūkis 2003. Ekonominė apžvalga. 2004, Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 202 p.

Lietuvos žemės ūkis 2000: raida ir perspektyvos. 2001, Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 152 p.

Lietuvos žemės ūkis. Faktai ir skaičiai. 2017, Vilnius: VĮ Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centras, nr. 1(19), 142 p.

Lietuvos žemės ūkis. Faktai ir skaičiai. 2015, Vilnius: VĮ Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centras, nr. 2(16), 124 p.

Lietuvos žemės ūkis. Faktai ir skaičiai. 2013, Vilnius: VĮ Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centras, nr. 2(12), 109 p.

Lietuvos švietimas skaičiais 2016. Profesinis mokymas [interaktyvus]. 2016, Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 77 p. Prieiga per internetą: <https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/profesinis%20mokymas/Lietuvos%20%C5%A1vietimas%20skai%C4%8Diais%202016_Profesinis%20mokymas.pdf>. [Žiūrėta 2017 m. birželio 20 d.].

Makutėnienė, D. ir Makutėnas, V. 2010, Išorinių veiksnių poveikio ūkininkų motyvacijai ekologiškai ūkininkauti vertinimas, *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, nr. 20(1), p. 87–99.

Mann, S., Mittenzwei, K. ir Hasselmann, F. 2013, The importance of succession on business growth: a case study of family farms in Switzerland and Norway, *Yearbook of Socioeconomics in Agriculture*, nr. 6(1), p. 109–137.

Marshall, A. 1890, *Principles of Economics*, 8-tas leidimas, London: Macmillan and Co, Limited, 627 p.

Marshall, A. 1898, *Elements of Economics*, 2-ras leidimas, London: Macmillan and Co, Limited, t. 1, 432 p.

Morehart, M., Kuhn, B. ir Offutt, S. 2000, A Fair Income for Farmers? *Agricultural Outlook*, May 2000, p. 22–26.

Murrell, P. 1983, The economics of sharing: a transaction cost analysis of contractual choice of farming, *The Bell Journal of Economics*, nr. 14(1), p. 283–293.

Nacionalinėmis lėšomis finansuojamos priemonės [interaktyvus]. 2017. Prieiga per internetą: <<https://www.nma.lt/index.php/parama/nacionalinemis-lesomis-finansuojamos-priemones/statistika/8921#res>>. [Žiūrėta 2017 m. liepos 25 d.].

Norkus, Z. 2014, *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*: mokslinė monografija, Vilnius: „Aukso žuvys“, 703 p.

Omamo, S. W. 1998, Farm-to-market transaction costs and specialisation in small-scale agriculture: Explorations with a non-separable household model, *The Journal of Development Studies*, nr. 35(2), p. 152–163.

Poviliūnas, A. 2007, Žemės reformos ir ūkininkijos raidos ekonominės peripetijos, *Žemės ūkio mokslai*, nr. 14(1), p. 48–60.

Regulation (EU) No 1307/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council Regulation (EC) No 637/2008 and Council Regulation (EC) No 73/2009. 2013, *Official Journal of the European Union*, p. L 347/608–L 347/670.

Rizov, M. ir Mathijs, E. 2003, Farm Survival and Growth in Transition Economies: Theory and Empirical Evidence from Hungary, *Post-Communist Economies*, nr. 15(2), p. 227–242.

Routhbard, M. N. 1956, Toward a Reconstruction of Utility and Welfare Economics, *The Logic of Action One*, Reprint, London: Edward Elgar Publishing Limited, 1997, p. 211–254.

Scott, J. 2008, *Nova Scotia GPI Soils and Agriculture Accounts: Part 2: Resource Capacity and Use. Section 3: Land Capacity. Measuring Sustainable Development Application of the Genuine Progress Index to Nova Scotia*, Nova Scotia, NS: GPI Atlantic, 22 p.

Scott, J. ir Colman, R. 2008, *The GPI Soils and Agriculture Accounts: Towards a Healthy Farm and Food System: Indicators of Genuine Progress*, Nova Scotia: GPI Atlantic, 280 p.

Scott, J. 2005, *Farm and Community Viability: report on interview results*, Nova Scotia: GPI Atlantic, 116 p.

Scott, J. 2001, *The Nova Scotia Genuine Progress Index Soils and Agriculture Accounts. Part 1: Farm Viability and Economic Capacity in Nova Scotia*, Nova Scotia: GPI Atlantic, 71 p.

Seidel, K. 2010, Taking Farmers off Welfare. The EEC Commission's Memorandum "Agriculture 1980" of 1968, *Journal of European Integration History*, nr. 16(2), p. 83–102.

Skulskis, V. ir Girgždienė, V. 2016, *Ekologiškų pieno produktų tiekimo grandinės plėtotė Lietuvoje*: mokslo studija, Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 86 p.

Skulskis, V. ir Vitunskienė, V. 2008, Ekologinio ūkininkavimo išoriniai veiksniai, *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*, nr. 14(3), p. 141–149.

Smart Continent. 2014, *Nacionalinės darnaus vystymosi strategijos įgyvendinimo 2010–2011 m. ataskaita* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.am.lt/VI/files/0.908151001426574199.pdf>>. [Žiūrėta 2017 m. rugpjūčio 7 d.].

Steinmo, S. 2001, The New Institutionalism, *The Encyclopedia of Democratic Thought* (red. B. Clark ir J. Foweraker), London: Routledge, 768 p.

Trisorio, A. 2004, *Measuring Sustainability: Indicators for Italian Agriculture*, Rome: National Institute of Agricultural Economics, 172 p.

Tyers, R. ir Anderson, K. 1985, Price, Trade and Welfare Effects of Agricultural Protection: The Case of East Asia, *Review of Marketing and Agricultural Economics*, nr. 53(3), p. 175–195.

Valiulienė, A., Čaplikas, J., Mičiulienė, R. ir Zaleckienė, J. 2016, *Mokslinių tyrimų ir taikomosios veiklos projekto „Žemės ūkio specialistų ir kvalifikuotų darbuotojų poreikio 2017–2020 metams prognozė“ 2016 m. galutinė ataskaita*, Kaunas: viešoji įstaiga „Vilties žiedas“, 136 p.

Vidickienė, D. ir Melnikienė, R. 2014, *Kaimo politikos evoliucija: monografija*, Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 272 p.

Viešosios įstaigos „Ekoagros“ 2016 metų veiklos ataskaita [interaktyvus]. 2017. Prieiga per internetą: <<http://www.ekoagros.lt/media/1/2016-m-veiklos-ataskaita.pdf>>. [Žiūrėta 2017 m. birželio 20 d.].

Viira, A.-H. 2014, *Structural Adjustment of Estonian Agriculture – The Role of Institutional Changes and Socioeconomic Factors of Farm Growth, Decline and Exit: a PhD thesis*, Tartu: Estonian University of Life Sciences, 178 p.

Viira, A.-H., Pöder, A. ir Värnik, R. 2013, The Determinants of Farm Growth, Decline and Exit in Estonia, *German Journal of Agricultural Economics*, nr. 62(1), p. 52–64.

Viira, A.-H., Pöder, A. ir Värnik, R. 2014, Discrepancies between the Intentions and Behaviour of Farm Operators in the Contexts of Farm Growth, Decline, Continuation and Exit – Evidence from Estonia, *German Journal of Agricultural Economics*, nr. 63(1), p. 46–62.

Vrolijk, H. C. J., de Bont, C. J. A. M., Blokland, P. W. ir Soboh, R. A. M. E. 2010, *Farm Viability in the European Union. Assessment of the Impact of Changes in farm payments*. Hague: LEI. 67 p.

Williamson, O. E. 1979, Transaction-Cost Economics: The Governance of Contractual Relations, *Journal of Law and Economics*, 22(2), p. 233–261.

Zeddies, J. 1991, *Viability of Farms*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 62 p.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Iš viso
Parama verslinei sodininkystei ir uogininkystei	715,7										715,7
Parama gyvulių veislininkystei							1679,3	2585,8	2793,9	3093,2	10152,2
Parama šalutiniams gyvūniniams produktams tvarkyti				1135,2	2207,2	2009,7	817,3	1611,6	1259,5	1600,4	10640,9
Fizinių ir juridinių asmenų reikalavimams apmokėti už bankrutavusių įmonių perdirbti supirktą pirminę žemės ūkio produkciją							10,2	90,7	41,2	48,9	191,0
Parama akvakultūrai	500,7	337,6	356,5	447,0	498,8						2140,6
Ekologinio žemės ūkio plėtotė akvakultūros įmonėse	214,3	267,3									481,6
Parama ekologiinei žuvininkystei remti			310,2	296,1	305,3						911,6
Parama gamtos išteklių apsaugai gerinti žuvininkystės tvenkiniuose						624,1	280,9	280,9	272,6	267,0	1725,5
Žvejybos įmonių nuostoliams, patirtiems dėl Kuršių marių sūrėjimo 2003–2005 m., kompensuoti				133,9	75,7						209,6
Parama augalų ir augalinių produktų ligų naikinimo sistemai įgyvendinti			479,0	520,8	521,1	288,7	106,7				1916,3
Parama nelaimės atveju	95,5	532,3	430,4	182,1							1240,3
Parama likviduojant užkrečiamų ligų protrūkius (kiaulių maras)								536,7		128,1	664,8
Parama nukentėjusiems nuo hidrometeorologinių reiškinių			2953,8								2953,8
Parama nuostoliams už priverstinai dėl užkrečiamų ligų paskerstus gyvulius								31,3	7,7	1,2	40,2

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Iš viso
Parama žemės ūkio veiklos subj. žuvus ar nukentėjus žemės ūkio augalams dėl stichinių meteorologinių reiškinių 2006 m.				36796,6	3,2	0,4					36800,2
Parama 2004 m. šalnų padarytiems nuostoliams atlyginti (sodininkystei ir uogininkystei)		494,1									494,1
Linų ūkio plėtros programa				87,1	29,1						116,2
Parama už 2003 m. parduotus geros kokybės linų šiaudelius	575,5										575,5
Valstybei nuosvybės teise priklausančių melioracijos statinių rekonstravimas ir remontas								4281,6	1251,7		5533,3
Parama asociacijoms narystės mokesčiui mokėti bei atstovauti ES ir tarptautinėse organizacijose							262,4	260,7	249,3	249,7	1022,1
Parama žemdirbių konsultavimo veiklai							624,1	831,2	822,5	926,8	3204,6
Parama žemės, maisto ūkio ir žuvininkystės mokslinių tyrimų ir taikomajai veiklai							134,5	401,0	464,1	531,0	1530,6
Parama už žemės ūkio veiklos subjektų šviečiamųjų renginių organizavimą							183,6	254,1	282,2	163,7	883,7
Žemės ūkio ministerijos tarptautinių mokslinių tyrimų ir technologijų plėtros projektų administravimas								3,8	37,1	84,2	125,1

Šaltinis: NMA duomenys.

2 PRIEDAS

2014–2016 m. išmokėtos lėšos pagal Nacionalinės paramos skyriaus administruojamas nacionalinės paramos svarbiausias priemonės (be tiesioginių išmokų, tačiau įskaitant bendrojo finansavimo rinkos reguliavimo ir kitas priemones), tūkst. eurų

Eil. Nr.	Priemonės pavadinimas	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2014–2016 m.
1.	Pieno suvartojimo skatinimo priemonėms įgyvendinti	2708,9	3178,5	3029,6	8917,0
2.	Parama šalutiniams gyvūniniams produktams tvarkyti	2845,6	2708,2	2823,7	8377,5
3.	Pagalba grynaveisliams ūkiniams gyvūnams išigyti		781,1	1200,8	1981,9
4.	Parama draudimo įmokoms kompensuoti	2083,4	2168,2	2600,6	6852,2
5.	Parama kreditų palūkanoms kompensuoti	72,9	76,0	71,6	220,5
6.	Parama už papildomą bičių maitinimą	495,6	628,2	656,3	1780,1
7.	Parama biodegalų gamybos plėtrai	11549,0	8450,1	9454,5	29453,6
8.	Parama gyvulių veislininkystei	3206,2	3238,2	3632,6	10077,0
9.	Parama žemės ūkio parodų, prekybos mugių, konkursų organizavimui ir dalyvavimui juose		90,4	448,1	538,5
10.	Parama dalyvauti tarptautiniuose žemės ir maisto ūkio renginiuose ir parodose	114,2			114,2
11.	Parama konferencijoms, seminarams, leidinių leidybai, žemdirbių ir kaimo gyventojų šviečiamiesiems renginiams	189,7			189,7
12.	Parama žemės, maisto ūkio ir žuvininkystės mokslinių tyrimų ir taikomajai veiklai	571,0			571,0
13.	Parama tarptautiniams ir taikomiesiems tyrimams vykdyti		784,1	729,4	1513,5
14.	Žemės ūkio ministerijos tarptautinių mokslinių tyrimų ir technologijų plėtros projektų administravimas	109,6			109,6
15.	Parama žemdirbių konsultavimo veiklai	926,8	929,2	1179,3	3035,3
16.	Parama žinių perdavimo ir informavimo veiklai		112,3	160,3	272,6
17.	Parama asociacijoms narystės mokesčiui mokėti bei atstovauti ES ir tarptautinėse organizacijose	271,5	229,0	355,7	856,2
18.	Sertifikuoto tautinio paveldo išsaugojimas	124,8	84,4	110,8	320,0

Eil. Nr.	Priemonės pavadinimas	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2014-2016 m.
19.	Fizinių ir juridinių asmenų reikalavimams apmokėti už bankrutavusių įmonių perdirbti supirktą pirminę žemės ūkio produkciją	20,9		104,0	124,9
20.	Parama kokybiškų žemės ūkio ir maisto produktų gamybai, populiarinimui ir realizavimui skatinti	73,8	79,5	37,9	191,2
21.	Parama kooperacijai	181,3			181,3
22.	Parama kaimo bendruomenių veiklai remti	820,9	777,4	1210,3	2808,6
23.	Parama kompensuojant nuostolius dėl fitosanitarijos priemonių taikymo	153,1		156,2	309,3
24.	Parama nuostoliams atlyginti už priverstinai dėl užkrečiamųjų ligų paskerstus gyvulius	38,3	14,9	3,2	56,4
25.	Paramos už įsigytus ūkinius gyvūnus teikimas		313,0	33,3	346,3
26.	Parama nuostoliams, patirtiems vykdant užkrečiamųjų ligų židinių likvidavimo ir dėl šių ligų taikomas veterinarinės sanitarijos priemonės, kompensuoti		229,3	3,0	232,3
27.	Subjektų, užsiimančių ūkinių gyvūnų karantinavimo ir aukcionų veikla, finansavimas		50,0		50,0
28.	Parama gamtos išteklių apsaugai gerinti akvakultūros tvenkiniuose 2015–2020 metais		265,7	281,4	547,1
29.	Parama likviduojant užkrečiamųjų ligų protrūkius (kiaulių maras)	1492,9			1492,9
30.	Laikinoji išskirtinė parama Afrikinio kiaulių maro III zonos kiaulių laikytojams		393,9	735,1	1129,0
31.	Vienkartinės išmokos už paskerstas kiaules			215,8	215,8
32.	Parama mėsinų galvijų, mėsinų avių, pieninių veislių bulių, pieninių ožkų augintojams			1402,5	1402,5

Šaltinis: sudaryta remiantis Nacionalinėmis..., 2017.

3 PRIEDAS

PAGRINDINIAI EKONOMINIO GYVYBINGUMO VERTINIMO KRITERIJAI

Ekonominio gyvybingumo požymiai	Žymėjimas
Ūkis yra finansiškai gyvybingas trumpalaikėje perspektyvoje, jeigu jo pajamos už parduotą produkciją ir kitą ūkinę veiklą be subsidijų padengia ūkio kintamąsias ir pastoviąsias išlaidas (be nusidėvėjimo).	G_t
Ūkis yra gyvybingas vidutinės trukmės perspektyvoje, jeigu bendroji produkcija padengia ūkio kintamąsias ir pastoviąsias išlaidas (su nusidėvėjimu).	G_{v1}
Ūkis yra gyvybingas vidutinės trukmės perspektyvoje, jeigu bendroji produkcija padengia ūkio kintamąsias ir pastoviąsias išlaidas ir atlygina ūkio nariams už jų darbą ūkyje.	G_{v2}

Ūkių ekonominis gyvybingumas tirtas remiantis šiomis formulėmis:

Ūkio trumpalaikio gyvybingumo rodiklis (G_t):

$$G_t = P - KI - PI_{bn}$$

kur:

P – ūkio pajamos už parduotą augalininkystės ir gyvulininkystės produkciją ir kitą ūkinę veiklą.

KI – ūkio kintamosios išlaidos.

PI_{bn} – ūkio pastoviosios išlaidos be nusidėvėjimo.

Ūkio vidutinės trukmės gyvybingumo rodiklis (G_{v1}):

Ūkių priskyrimas grupei vykdomas remiantis šiais požymiais:

$$G_{v1} = BP - KI - PI,$$

kur:

BP – ūkio bendroji produkcija, kurią sudaro augalininkystės, gyvulininkystės ir kitos produkcijos vertė.

KI – ūkio kintamosios išlaidos.

PI – ūkio pastoviosios išlaidos.

Ūkio vidutinės trukmės gyvybingumo rodiklis (G_{v2}):

$$G_{v2} = BP - KI - PI - NA,$$

kur:

BP – ūkio bendroji produkcija, kurią sudaro augalininkystės, gyvulininkystės ir kitos produkcijos vertė.

KI – ūkio kintamosios išlaidos.

PI – ūkio pastoviosios išlaidos.

NA – atlyginimas už ūkininkaujančio asmens ir ūkio šeimos narių neapmokėtą darbą ūkyje, kuris galėtų būti gautas, jeigu šeimos nariai įsidarbintų ir uždirbtų vidutinį valandinį šalies ūkio (be privačių įmonių) darbo užmokestį.

KITI FINANSINIAI RODIKLIAI

Mokumo rodiklis (MR):

$$MR = I / T \times 100,$$

kur:

I – ūkio išsipareigojimai metų pabaigoje.

T – ūkio turtas metų pabaigoje.

Likvidumo rodiklis (LR):

$$LR = \bar{U}TT / \bar{U}TKS,$$

kur:

TT – ūkio trumpalaikis turtas metų pabaigoje.

TKS – ūkio trumpalaikiai kreditai ir skolos metų pabaigoje.

Turto pelningumo rodiklis (TP):

$$TP = GP / T \times 100,$$

kur:

GP – ūkio grynas pelnas (*G_{v2}*).

T – ūkio turtas (metų pabaigos ir pradžios vidurkis).

$$GP = BP - KI - PI - ND,$$

kur:

BP – ūkio bendroji produkcija, kurią sudaro augalininkystės, gyvulininkystės ir kitos produkcijos vertė.

KI – ūkio kintamosios išlaidos.

PI – ūkio pastoviosios išlaidos.

ND – atlyginimas už ūkininkaujančio asmens ir ūkio šeimos narių neapmokėtą darbą ūkyje, kuris galėtų būti gautas, jeigu šeimos nariai įsidarbintų ir uždirbtų vidutinį valandinį šalies ūkio (be privačių įmonių) darbo užmokestį.

Ūkio gamybos subsidijų dalies nuo bendrosios produkcijos rodiklis (GSBP):

$$GSBP = GS / BP \times 100,$$

kur:

GS – ūkio gamybos subsidijos.

BP – ūkio bendroji produkcija, kurią sudaro augalininkystės, gyvulininkystės ir kitos produkcijos vertė.

Ūkio išlaidų ir bendrosios produkcijos santykis (IBP):

$$IBP = (KI + PI) / BP,$$

kur:

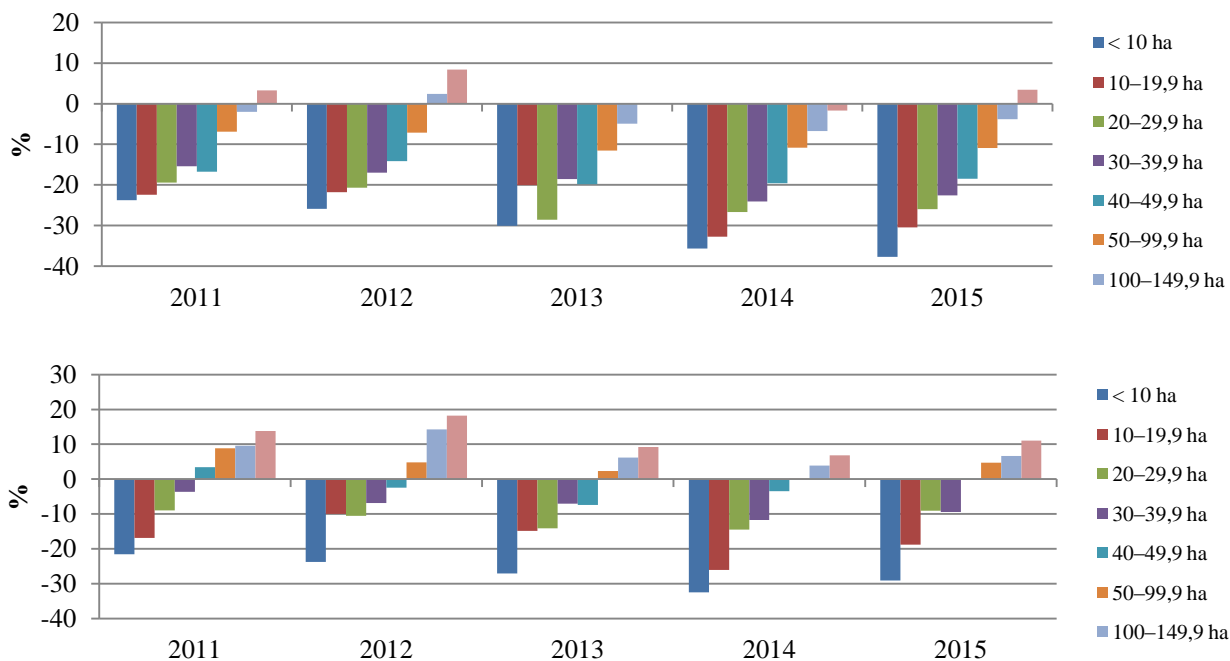
KI – ūkio kintamosios išlaidos.

PI – ūkio pastovios išlaidos.

BP – ūkio bendroji produkcija, kurią sudaro augalininkystės, gyvulininkystės ir kitos produkcijos vertė.

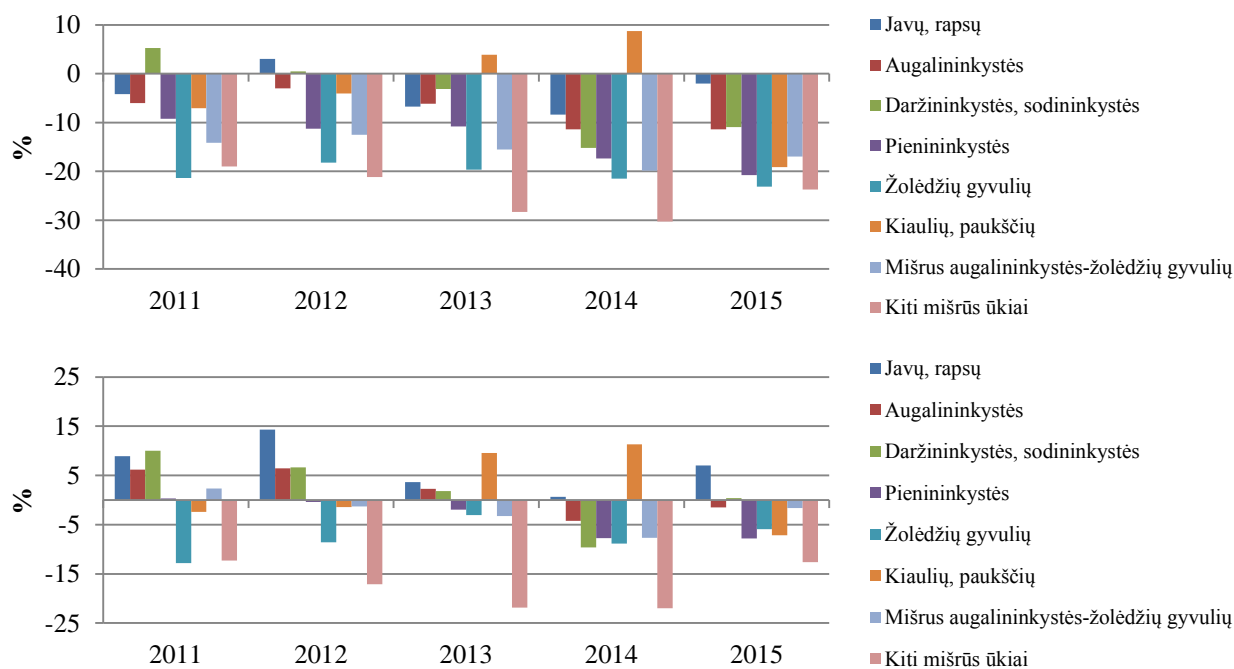
4 PRIEDAS

PAPILDOMI EKONOMINIO GYVYBINGUMO BŪKLĖS VERTINIMO RODIKLIAI

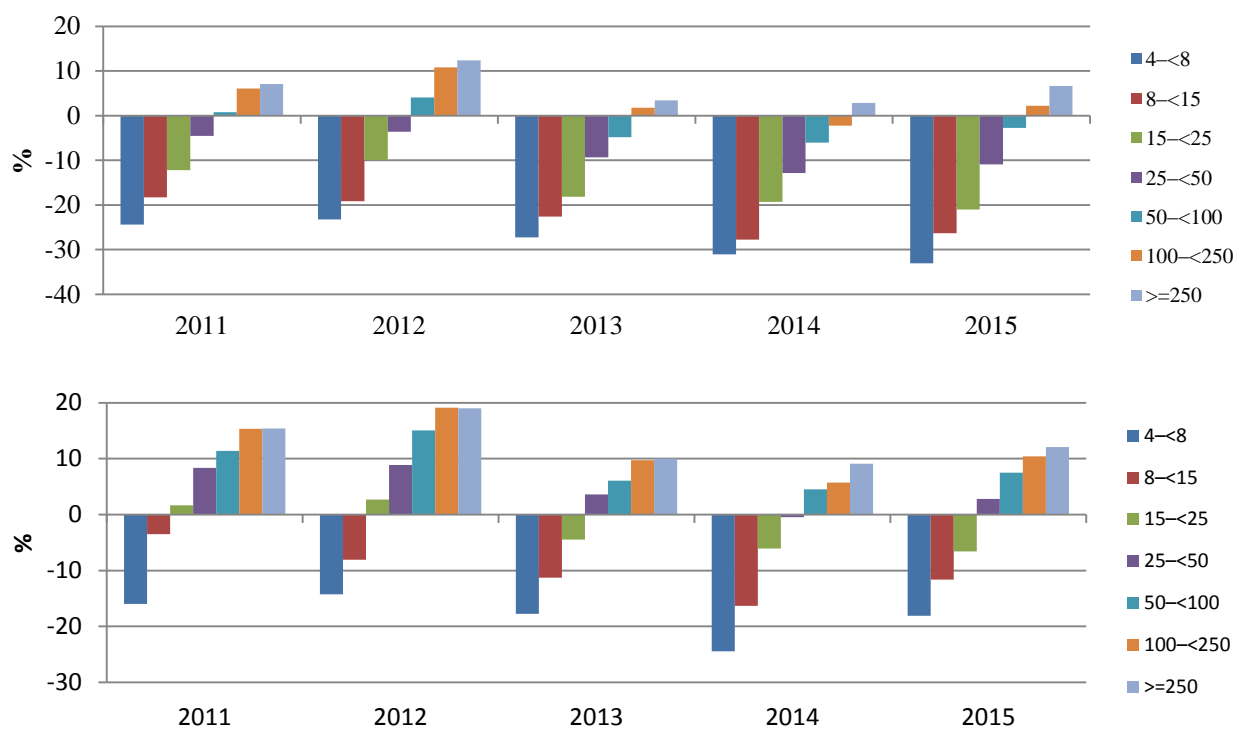
IV.1 pav. Ūkininkų ūkių turto pelningumo rodiklio be subsidijų ir su subsidijomis dinamika pagal ūkio dydį 2011–2015 m., ha

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

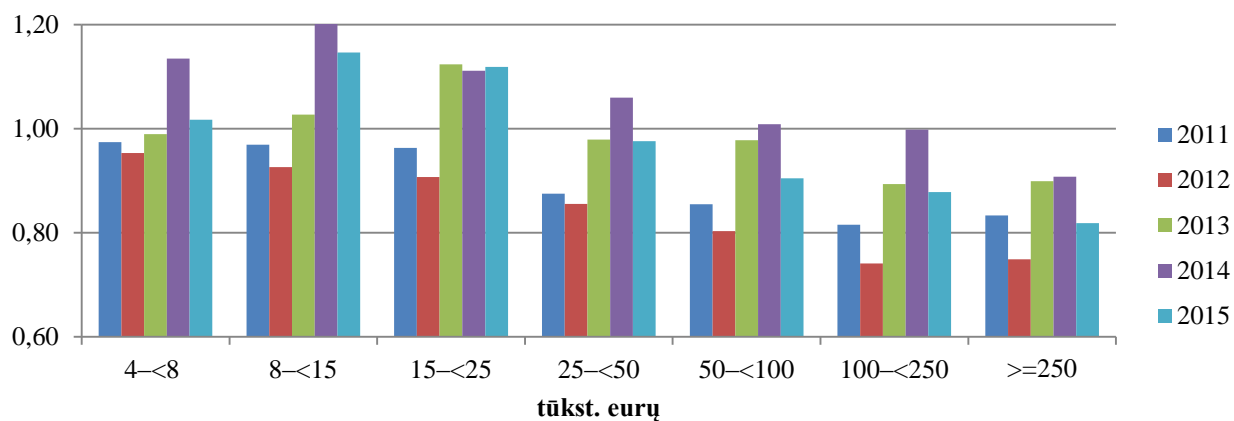
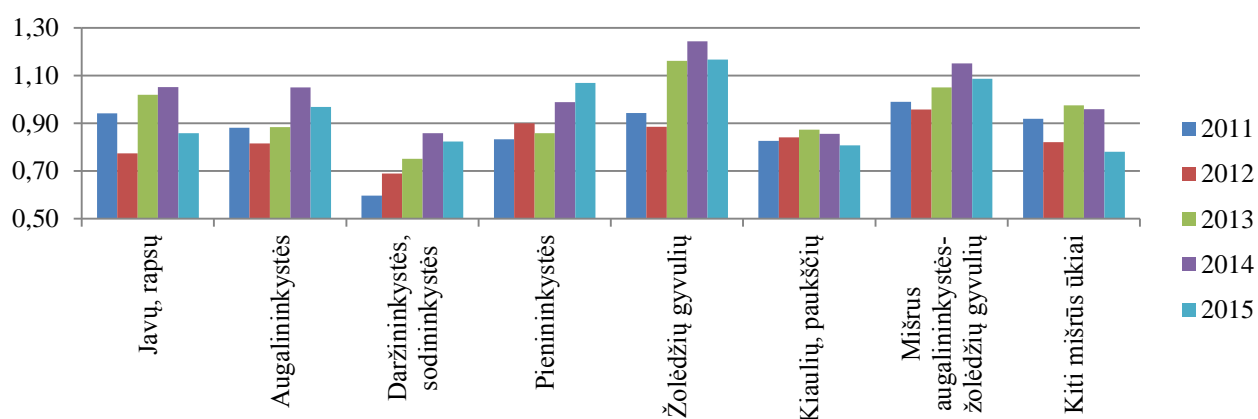
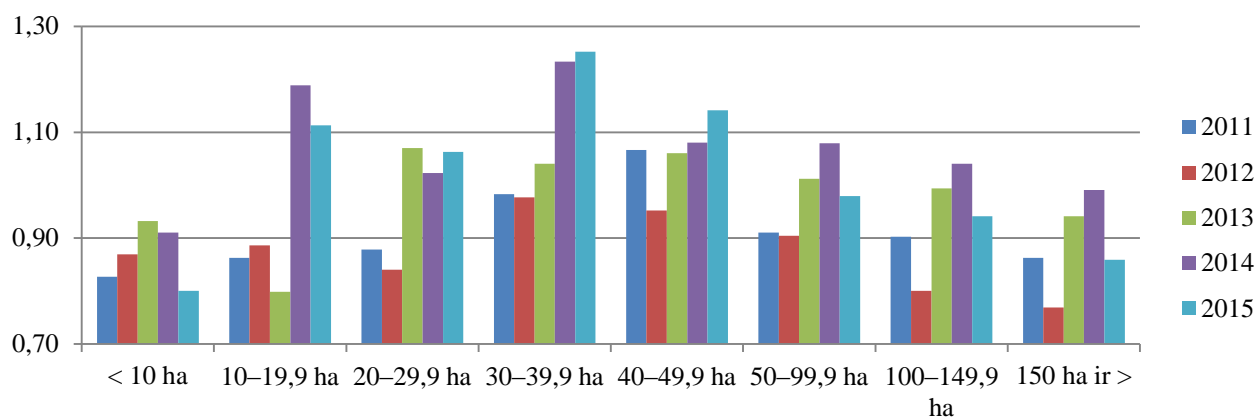
IV.2 pav. Ūkininkų ūkių turto pelningumo rodiklio be subsidijų ir su subsidijomis dinamika pagal ūkininkavimo kryptis 2011–2015 m.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

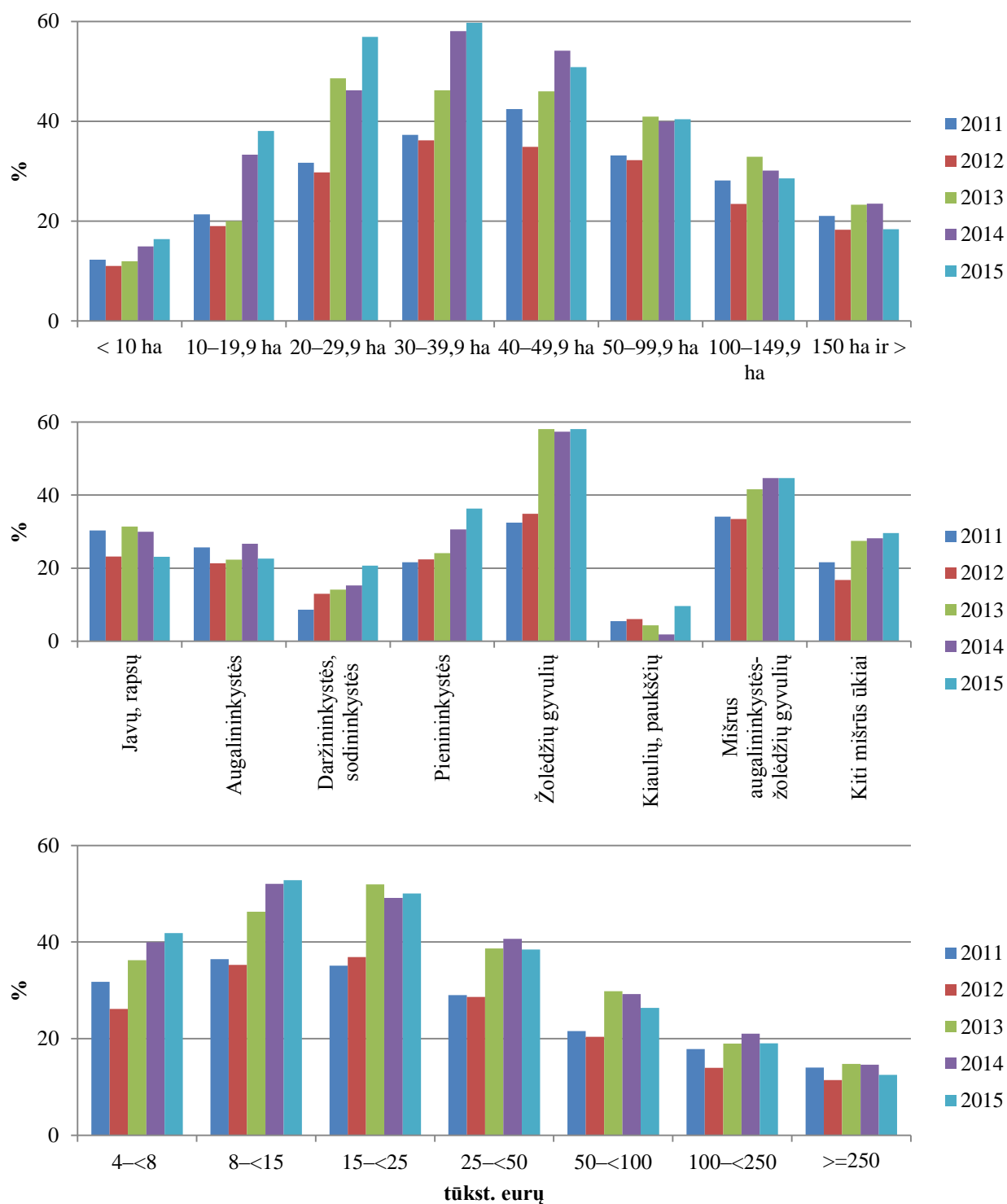
IV.3 pav. Ūkininkų ūkių turto pelningumo rodiklio be subsidijų ir su subsidijomis dinamika pagal ekonominį dydį 2011–2015 m., tūkst. eurų

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

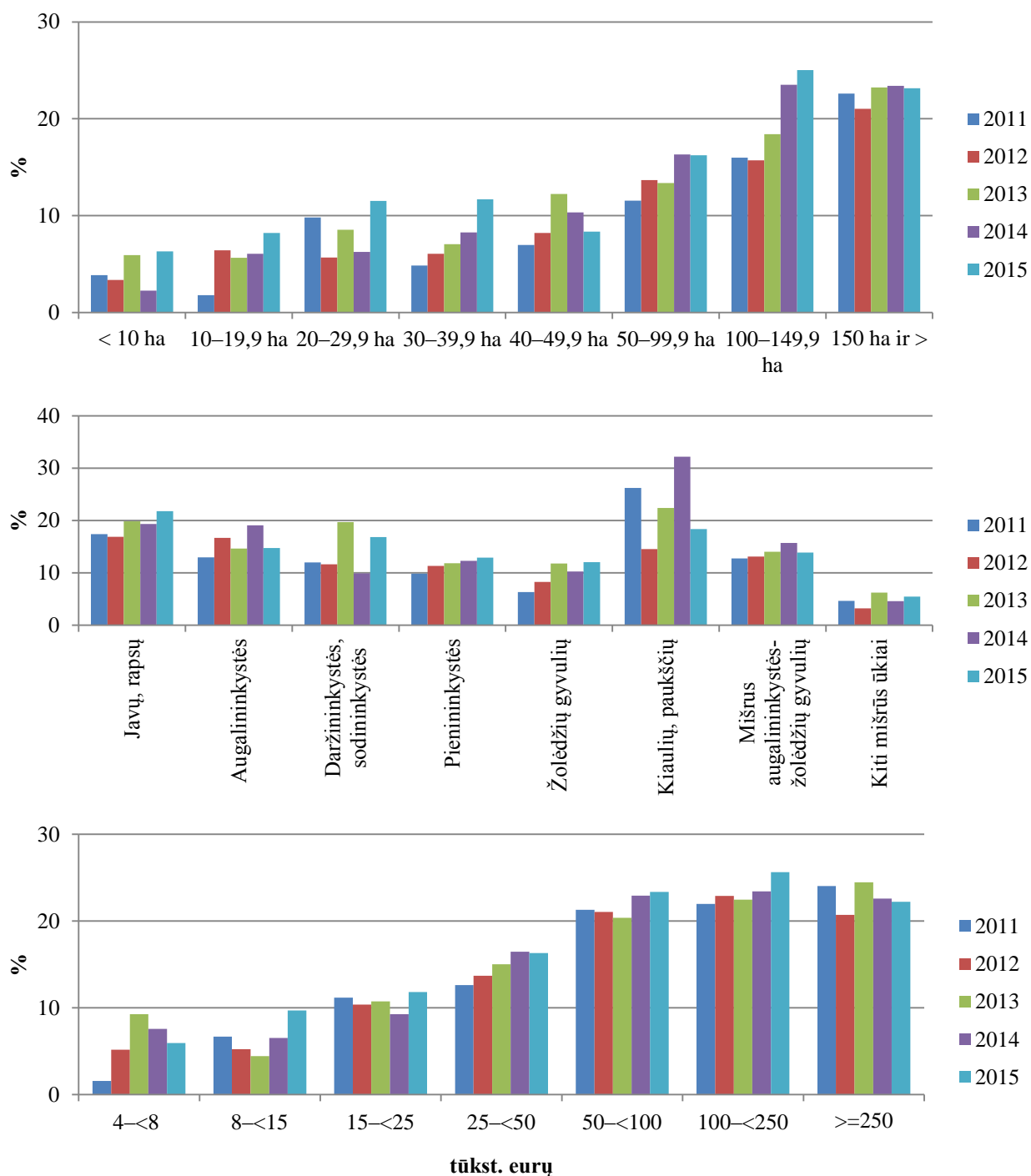
IV.4 pav. Ūkininkų ūkių išlaidų ir bendrosios produkcijos santykio rodiklio dinamika pagal ūkio dydį, ūkininkavimo kryptį ir ūkio ekonominį dydį 2011–2015 m.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT duomenimis.

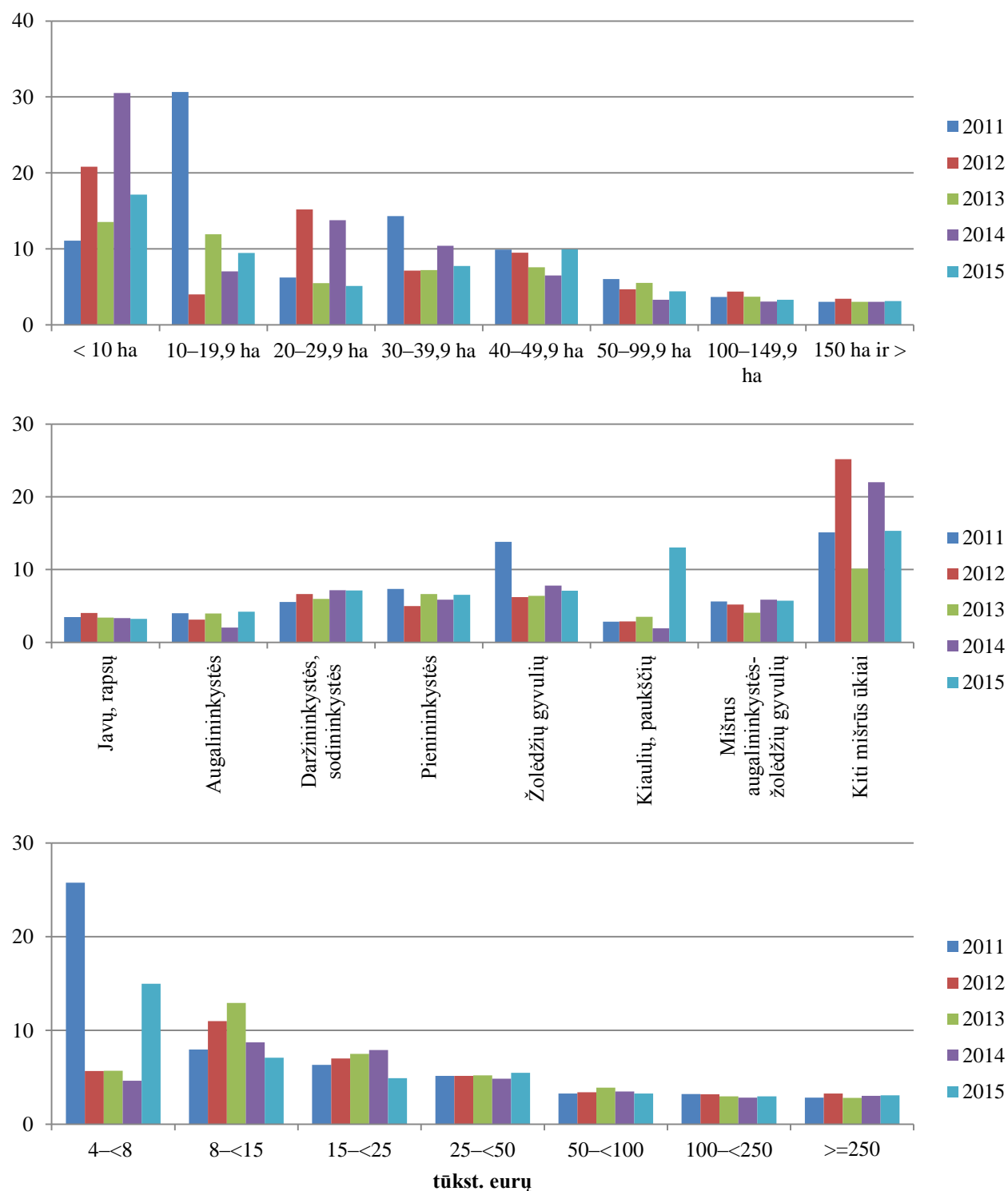
IV.5 pav. Ūkininkų ūkių gamybos subsidijų dalies nuo bendrosios produkcijos rodiklio dinamika pagal ūkio dydį, ūkininkavimo tipą ir ekonominį dydį 2011–2015 m.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT duomenimis.

IV.6 pav. Ūkininkų ūkių mokumo rodiklio dinamika pagal ūkio dydį, ūkininkavimo kryptį ir ekonominį dydį 2011–2015 m.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT duomenimis.

IV.7 pav. Ūkininkų ūkių likvidumo rodiklio dinamika pagal ūkio dydį, ūkininkavimo kryptį ir ekonominį dydį 2011–2015 m.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis ŪADT duomenimis.

5 PRIEDAS

ŽEMĖS ŪKIO SPECIALISTŲ IR KVALIFIKUOTŲ DARBININKŲ PRIĖMIMO POREIKIS 2017–2020 M. PROGRAMOMS

Profesija	Magistras	Universitetinio lygmens bakalauras	Koleginio lygmens bakalauras	Profesinis mokymas
Agronomas	178	750		
Agrotechnologas			510	
Agroserviso darbininkas				740
Gyvulininkystės technologas	42	370		
Veterinarijos gydytojas	344			
Veterinarijos felčeris			88	
Gyvulių prižiūrėtojas				907
Žirgininkas				56
Gyvūninių maisto žaliavų kokybės specialistas*	6	72		
Augalinių maisto žaliavų kokybės specialistas*	54	56		
Žemės ūkio inžinierius	148	670		
Biomasės inžinierius	18	86		
Hidrotechninės statybos inžinierius	80	260		
Hidrotechnologas			148	
Melioracijos darbininkas				128
Žemėtvarkininkas	100	212	92	
Žuvininkas		42		
Žvejys				77
Kaimo turizmo organizatorius				24
Žemės ūkio darbininkas				2720
Aplinkotvarkos darbuotojas				42
Iš viso:	970	2518	838	4694

* be poreikio maisto pramonei.

2021–2024 m. rinkos poreikiui patenkinti būtinas studentų ir mokinių skaičius, įvertintas atsižvelgiant į „nubyrėjimo“ veiksnius ir tam tikrų programų disproporcijas.

Šaltinis: sudaryta remiantis A. Valiulienė ir kt. (2016).